

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2022

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 2/2022:

Dr. Rieks (Henricus) SMEETS (*1946) vystudoval Leidenskou univerzitu (1970) a do roku 2001 zde vyučoval kavkazské jazyky a deskriptivní lingvistiku. Publikoval o kavkazských jazycích, jazykové politice a sociolingvistických tématech, od roku 2004 také o tématech souvisejících s kulturním dědictvím. V roce 2001 se stal tajemníkem Nizozemské národní komise pro UNESCO a v roce 2003 nastoupil do ústředí UNESCO, kde se stal tajemníkem Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví. Od svého odchodu do důchodu vypracoval školící materiály pro implementaci této Úmluvy a pomáhal ve více než dvaceti zemích při její implementaci na národní úrovni.

ORCID: 0000-0002-1229-4814. **Kontakt:** rieks.smeets@gmail.com

Mgr. Marta ŠIMEČKOVÁ, Ph.D., (*1985) vystudovala český jazyk a literaturu a latinský jazyk a literaturu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2011 je pracovnící Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Zabývá se výzkumem nářečí českého jazyka a diachronní jazykovědnou bohemistikou.

ORCID: 0000-0003-1210-8468. **Kontakt:** simeckova@ujc.cas.cz

Mgr. Katarína BABČÁKOVÁ, Ph.D., (*1977) vystudovala etnologii a religionistiku na Katedře etnologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, doktorské studium absolvovala na Katedře etnologie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře. Pracuje jako etnografka v Ľubovňanském muzeu – hradě Stará Ľubovňa a jako vedoucí Oddělení folkloru a folklorizmu v Národním osvětovém centru v Bratislavě. Specializuje se na oblast taneční antropologie, zabývá se také výzkumem tradičního oděvu, tradiční duchovní kultury a symboliky.

ORCID: 0000-0003-3091-2521. **Kontakt:** katarina.babcakova@post.sk

PhDr. Ing. Jaroslav NOVÁK, CSc., (*1948) vystudoval jednak ekonomii na Vysoké škole ekonomické, jednak filozofii a politickou ekonomii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Po studiích pracoval v různých pozicích jako ekonom-statistik postupně v oblasti stavebnictví, bytového hospodářství a dále v Českém statistickém úřadu. Od roku 2017 pracuje v Národním informačním a poradenském středisku pro kulturu (NIPOS). V současné době se zabývá analytickou činností v oblasti ekonomiky kultury.

ORCID: 0000-0002-0990-3324. **Kontakt:** jnovak@nipos-mk.cz

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<http://revue.nulk.cz/obsah-cisel-archiv.html>>.

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2022

OBSAH

Studie k tématu Kulturní dědictví

From Folklore to Living Heritage: On the Development of UNESCO's Contribution to the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (*Rieks Smeets*) 83

Od folkloru k živoucímu dědictví: O vývoji přínosu UNESCO k zachování nehmotného kulturního dědictví (*Rieks Smeets*) 99

Jazyky a nářečí jako součást regionální identity a kulturní dědictví (na příkladu České republiky) (*Marta Šimečková*) 114

K výskumu a sprístupňovaníu tanečného kultúrneho dedičstva na Slovensku na príklade procesu tvorby etnochoreologickej monografie (*Katarína Babčáková*) 125

Studie mimo hlavní téma

Ekonomické dopady prvních dvou let pandemie covid-19 na českou kulturu (*Jaromír Novák*) 138

Proměny tradice

Humor dětí školního věku v reakci na covid-19. Zpráva z terénního výzkumu v obci Blatnička (*Ludmila Peterková*) 150

Ohlédnutí

Století Slávka Volavého (1922–2022) (*Jan Krist*) 154

Rozhovor

O lidové hudbě a folklorních inspiracích: rozhovor s Milošem Štědrněm u příležitosti životního jubilea (*Lucie Uhlíková*) 156

Společenská kronika

Přání Heleně Mevaldové (*Jiřina Veselská*) 160

Zdravica k 70. narozeninám Oldřicha Kašpara (*Radoslav Hlúšek*) 161

K životnímu jubileu Věry Kovářů (*Jana Spáthová*) 163

Za profesorem Karlom Kaserom (*Andrej Mentel*) 165

Konference

Etnologické dni 2022 (*Barbora Turčanová*) 167

Umění do lavic? Prvky tradiční lidové kultury jako součást vzdělávacího kurikula (*Terezie Řánková*) 167

Recenze

P. Hampton – J. Kuča: Atlas lidových krojů České republiky (*Lenka Drápalová*) 168

M. Oravcová: Akcia B (*Peter Salner*) 170

M. Górniak-Bardzik (ed.): Sąsiedzi od narodzin aż po śmierć. Fotografie Franciszka Lepicha z Oleszki (*Miroslav Válka*) 172

R. Polohová: Šana Tova! Židovský rok v písních (*Zita Škořepová*) 174

Contents in English

176

FROM FOLKLORE TO LIVING HERITAGE: ON THE DEVELOPMENT OF UNESCO'S CONTRIBUTION TO THE SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Rieks Smeets (Leiden)

Introduction

This article presents a few aspects of the development of UNESCO's reflections and action in the domain of the protection, promotion, safeguarding and mobilization of what initially was called 'folklore', and eventually "living heritage". It will be shown – as far as can be done in an article of this size – how ideas about that subject matter have been changing along the way and how definitions, approaches and objectives of possible action, too, have constantly changed accordingly. That process started around 1970. It first led to the adoption of the 1989 *Recommendation on the safeguarding of traditional culture and folklore* ("the 1989 Recommendation"), then to the adoption of the 2003 *Convention for the safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* ("the 2003 Convention"), while, ten years after the adoption of the Convention, UNESCO started resetting it with the approval of the Governing Organs of that Convention. Initially promoted, and welcomed, as the Convention for safeguarding intangible cultural heritage ("ICH") which aimed at reinforcing cultural identities and cultural diversity, it is now being developed into UNESCO's cultural convention *par excellence* for sustainable development, and safeguarding. This article presents an overview in the first place; it tries to indicate the contributions of Czech stakeholders to the developments that are presented in it.

This contribution is mainly based on a large number of documents that were produced by the UNESCO Secretariat or by expert and other meetings organized by UNESCO. The website of UNESCO houses a huge archive, and so does the website of the 2003 Convention. On that website (<https://ich.unesco.org/>), which covers over four decades, one can find under "events" several tens of thousands of pages that reflect UNESCO's long history concerning folklore/ICH. One finds there, chronologically ordered, documents concerning hundreds of expert meetings on different levels, capacity-building workshops, instruction materials, as well as all documents concerning sessions of the statutory bodies of the Convention, including reports, working documents, decisions and resolutions. On that website one can also find – among other things – under "Convention" the Convention's Basic Texts (including the Convention itself and its Operational Directives), under "Lists" all inscriptions on the two Lists and the Register of the Conven-

tion (including nomination files and inscription decisions), and the periodic reports that the States Parties have to send in to report about the implementation of the Convention at the national level.¹ The selection of documents and the presentation and interpretation of quotes reflect personal choices, whereby my background as former chief of UNESCO's ICH section and secretary of the 2003 Convention has played its role.

I. The 1970 and 1980s – till the Adoption of the 1989 Recommendation

1. In the 1960s and 1970s, a considerable number of African and Latin American countries developed copyright laws for the protection of folklore (for instance Tunisia, Bolivia, Colombia, Morocco, Chile, Algeria, Senegal, Kenya), while several East Asian countries, such as Japan South Korea, the Philippines and Thailand, had, in the 1950s, already developed legislation to promote and protect their traditional practices.² At the time, many newly independent states were interested in promoting and protecting folklore as part of nation-building projects; many countries also wanted to protect traditional cultural expressions against exploitation and distortion by outsiders. International legal instruments aiming at such protection did not yet exist.

2. From early on, UNESCO has paid much and concerted attention to built and natural heritage, initially primarily following European approaches, while folklore and traditional culture was dealt with in a less coordinated way, in different sectors and programmes of the Organization. Among the main activities in this field were the promotion of African languages; a large project aiming at describing the history of the African continent and the *UNESCO collection of Traditional Music*, which was launched in 1961.³ In the early seventies, UNESCO started reflecting on possible regulations for the legal protection of folklore at the international level.

3. In 1973, one year after the adoption of the *World Heritage Convention*, Bolivia proposed the creation of an International Register of Folkloristic Cultural Property.⁴ It also requested that a protocol be added to the Universal Copyright Convention declaring collective cultural expressions to be the property of the State. Bolivia further proposed that a Convention be

prepared “for the regulation of the conservation, promotion and diffusion of folk art”. UNESCO informed the Intergovernmental Copyright Committee about Bolivia’s requests. That Committee agreed that special protection was needed for folklore, but also “that the matter was essentially of a cultural nature, going beyond the scope of copyright”. It requested UNESCO to study further “the problems involved in the protection of folklore.”⁵

4. In response, in 1975 UNESCO submitted an updated version of a study it had prepared back in 1971: *Consideration of the Possibility of Establishing an International Instrument for the Protection of Folklore*.⁶ In it, “folklore” is characterized as “an integral part of the cultural heritage of humanity” (par. 29) and also as “an identifying element in an ethnic group or national community” (par 3 and 22). Par. 22, speaks to the importance of “traditional cultural elements” in developing countries as “levers of political action”.

5. In 1976 the *Tunis Model Law on Copyright for Developing States* was adopted. It had been prepared by governmental experts convened by Tunisia, with the assistance of the World Intellectual Property Organization (WIPO) and UNESCO.⁷ The commentary to its *Section 6, Works of national folklore*, explains that “the object of this provision is to prevent any improper exploitation and to permit adequate protection of the cultural heritage known as folklore, which constitutes not only a potential for economic expansion, but also a cultural legacy intimately bound up with the individual character of each people.” In 1978 WIPO and UNESCO agreed that intellectual property and copyright questions were to be considered by WIPO, whereas UNESCO would focus on the overall protection of folklore. The two organizations continued cooperating intensively till 1985.

6. In 1980, the 21st session of UNESCO’s General Conference decided that it was “desirable that measures designed to safeguard the existence and development of folklore and to protect it against the risk of distortion should be laid down in international regulations.”⁸ Subsequent sessions of the General Conference, which is the overarching Governing Body of UNESCO, in which all Member States are represented, were to encourage action in the field.⁹ Several intergovernmental expert meetings were organized in the following years, partly by UNESCO’s Copyright Division and WIPO, and partly by UNESCO’s Culture Sector (without WIPO), next to regional meetings in Bogota, New Delhi and Doha.¹⁰ Up till the end of the 1980s, UNESCO’s Copyright Division (later Copyright Programme) remained in the lead for matters concerning the protection (from 1989 on “safeguarding”) of folklore, while the Culture Sector was given a secondary role – in spite of the division of labour between WIPO and UNESCO.

7. After two initial meetings (January 1980¹¹ and February 1981¹²) WIPO and UNESCO organized in June/July 1982 a joint *Committee of Governmental Experts on the Intellectual property Aspects of the Expressions of Folklore*, which then adopted *Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore against Illicit Exploitation and other Prejudicial Actions*.¹³ In the Preamble folklore was said to represent an “important part of the living cultural heritage of the nation, developed and maintained by the communities within the nation, or by individuals reflecting the expectations of those communities.” In 1984, WIPO and UNESCO prepared, basing themselves on the *Model Provisions*, a *Draft treaty for the protection of expressions of folklore against illicit exploitation and other prejudicial actions*.¹⁴ The Group of Experts that was asked to discuss the draft and – more generally – the feasibility of such protection at the international level considered, however, the initiative premature.¹⁵

8. In February 1982 UNESCO organized, without WIPO, a meeting of its *Committee of Governmental experts on the Safeguarding of Folklore*, which discussed the scope and definition of folklore and ways for its safeguarding.¹⁶ UNESCO provided the participants with a working document that presented the results of an extensive questionnaire to which 70 Member States had responded.¹⁷ It presents a wealth of anonymized information about approaches towards and definitions of folklore, its protection and (commercial) use. The meeting produced detailed indications for a possible UNESCO recommendation on the safeguarding of folklore (Annex I of the Report). It also worked out a definition for folklore, which was presented, inter alia, as an expression of “the cultural and social identity” of a community. Its Recommendation 21 asked for the promotion of “the right of groups that create traditional popular culture to remain in control of their traditional knowledge and skills, and of their customs.” This is an early occurrence of the terms “knowledge and skills” in the UNESCO context that eventually made it to the definition of ICH in the 2003 Convention.

9. In July/August 1982, UNESCO organized the so-called *Mondiacult World Conference on Cultural Policies* in Mexico City, which concluded a series of high-level meetings on cultural policies that had started in Venice in 1972.¹⁸ The conference laid a new foundation for UNESCO’s action in the domain of cultural policies and for redefining its heritage policies. It developed a broad, “anthropological” definition for culture, widened up the definition of heritage by including intangible heritage in it, and solidly embedded heritage within culture. It also underpinned and linked the notions of cultural identity and cultural diversity, explored the link between development (of peoples and

nations) and culture and confirmed the link between human rights and culture. Among the outcomes of the conference was the trail-blazing *Mexico City Declaration on Cultural Policies*.¹⁹ In the report of the meeting one several times finds the expression “intangible heritage”, next to more frequent “folklore”.

10. The Mondiacult conference adopted a definition of culture that took on board much of what today is considered ICH:

“In its widest sense, culture may now be said to be the whole complex of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional features that characterize a society or social group. It includes not only the arts and letters, but also modes of life, the fundamental rights of the human being, value systems, traditions and beliefs;”

That definition can be found in the introduction of the *Mexico Declaration*; in its par. 23, the notion of “cultural heritage” is developed as follows:

*“The cultural heritage of a people includes the works of its artists, architects, musicians, writers and scientists and also the work of anonymous artists, expressions of the people’s spirituality, and the body of values which give meaning to life. It includes both tangible and intangible works through which the creativity of that people finds expression: languages, rites, beliefs, historic places and monuments, literature, works of art, archives and libraries.”*²⁰

The *Mexico Declaration*, while emphasizing that cultural identity and cultural diversity are inseparable (par. 5), stated that it was the duty of the international community that “*the cultural identity of each people is preserved and protected*” (par. 7).

The Mondiacult conference, up till today, has been a source of inspiration for UNESCO when defending the place of culture – and to some extent also of UNESCO – within the UN system, in particular when promoting the role culture should play in development policies. Its outcomes hardly influenced, however, internal UNESCO discussions and actions concerning folklore in the 1980s and started effectively doing so only after the mid-1990s. The Mondiacult definition of culture, with minor adaptations, resurfaced in the 2001 UNESCO Declaration on Cultural Diversity.²¹

11. A background paper that the Culture Sector prepared for a November 1984 *Meeting of experts to draw up a future programme concerning the non-physical heritage* informed the experts about outcomes of the Mondiacult meeting. That meeting failed to reach agreement on major issues, which Noriko Aikawa (2007: 51) ascribes to “*a clear controversy between the anthropological and the folkloristic approaches*”.²² The report of the meeting gives a detailed account of the discussions and its annexes illustrate the viewpoints of opposing groups of

participants. The 1989 Recommendation, the first international legal text UNESCO adopted in the domain of folklore/ICH (see below), was still firmly based in the folkloristic tradition. From 1992 on (see below, *passim*) the anthropological approach made its inroads in UNESCO texts and programmes. It ultimately came to determine the Convention’s definitions, a number of crucial considerations in its Preamble, as well its overall approach towards communities and groups (see in particular articles 2(1), 11(b) and 15 of the Convention).

Still, the 1984 meeting recommended UNESCO, among others, to “*adopt a programme to analyse the workings of the economy of traditional cultural expressions*” and train “*tradition-bearers*” so that they can find employment “*in the cash economy in industries, such as tourism, craft industries, and festival production*” and to analyse the role women play in the transmission of folklore/ICH. These recommendations clearly echoed Mondiacult recommendations.

A second meeting with a similar mandate in 1987 added an ethnolinguistic approach – and an African perspective – to the anthropological and folkloristic ones and “*a strong confrontation occurred between these three approaches*”.²³ That meeting, which was all about typologies, classifications, and an unsuccessful questionnaire, was even less helpful than its 1984 predecessor.²⁴

12. In January 1985, the Copyright Division, unbothered by developments elsewhere in UNESCO, organized a meeting of a *Committee of Governmental experts on the Safeguarding of Folklore*.²⁵ The meeting finalized a document entitled *Solutions to the problems raised by the safeguarding of folklore as proposed by the Committee of Governmental Experts*.²⁶ That document, which contained a rather complete blue-print for the 1989 Recommendation, was discussed by UNESCO’s Executive Board in April 1985.²⁷ That Board then decided to place the question of the “*[D]esirability of adopting general international regulations concerning the preservation of folklore*” on the agenda of the upcoming 1985 session of the General Conference. That session of the General Conference decided, indeed, to work towards a broad UNESCO recommendation, without WIPO.²⁸

II. The 1989 Recommendation

13. As a result, in November 1989, the General Conference could adopt UNESCO’s first international legal instrument concerning ICH, the *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*.²⁹

The 1989 Recommendation presents a definition of folklore, which contains many elements that were already present

in the definition used in the *1982 Model Provisions*, and which had gradually further evolved at later expert meetings:

“For purposes of this Recommendation: Folklore (or traditional and popular culture) is the totality of tradition-based creations of a cultural community, expressed by a group or individuals and recognized as reflecting the expectations of a community in so far as they reflect its cultural and social identity; its standards and values are transmitted orally, by imitation or by other means. Its forms are, among others, language, literature, music, dance, games, mythology, rituals, customs, handicrafts, architecture and other arts.”

14. In its Preamble, the 1989 Recommendation states that folklore has “social, economic, cultural and political importance” and that it “is a powerful means of bringing together different peoples and social groups and of asserting their cultural identity.” The definition (in Section A) further informs that folklore reflects the cultural and social identity of the community that creates it. The rest of the Recommendation hardly comes back to such observations and is mostly product- and research-oriented. In section C it is claimed that “while living folklore, owing to its evolving character, cannot always be directly protected, folklore that has been fixed in a tangible form should be effectively protected.” Accordingly, virtually all safeguarding measures proposed in the Recommendation boil down to documentation, recording, archiving and dissemination by outsiders for whose benefit intellectual property rights are to be protected. Section F, “Protection”, i.e. legal protection, considers practitioners as “informants”, whose “privacy and confidentiality” as “transmitter[s] of the tradition” have to be protected in the first place. The object, documentation and research oriented 1989 Recommendation was clearly inspired by, what was called above, the folkloristic approach, for which it would be criticised ten years later at the Washington Conference, see below.

III. The 1990s: New Programmes and New Approaches

15. In 1992, UNESCO Director-General Federico Mayor (1987-1999) wanted to place what he called “spiritual heritage” on a new track. The Non-physical Cultural Heritage Sub-programme got a new, administrative embedding in the Culture Sector, and a new name – Intangible Cultural Heritage Sub-programme.³⁰ In 1992, UNESCO evaluated its dispersed past and ongoing action concerning ICH, which resulted in an *Outline* with proposals (*The Intangible Heritage: New Perspectives*) for reorienting and focussing UNESCO’s action concerning oral and popular culture.³¹ The *Outline* foresaw an increased focus on operational activities, with UNESCO, for instance, developing programmes aimed at assisting in revitalizing forms of

expressions that were endangered “of representative or exceptional nature”, or of a high quality of performance.³²

16. In June 1993, an expert meeting, *International consultation on new perspectives for UNESCO’s programme: the Intangible Cultural Heritage*, was asked to comment on the proposals that were made in the *Outline*.³³ Assistant Director-General for culture Henri Lopes who, back in 1982, had been secretary-general of the Mondiacult Conference, underscored that UNESCO aimed at promoting the intangible heritage and stressed its great importance for “peoples who have no monuments and few archives” and for countries whose history till recently was mainly covered by European – often colonial – sources. In the meeting’s report, novel expressions and ideas abound. The “perpetual evolution” of ICH was emphasized. Focus was to be placed on practitioners, who are to be empowered and to benefit from their intangible heritage, and who are to be consulted about, for instance, the “revitalization” of that heritage. The experts had a keen eye for traditional economic aspects of much of the ICH. Warnings were issued against folklorization, excessive tourism, unbridled commercialization and decontextualization. Special attention was requested for minority and indigenous heritage, for ICH in rural areas and for new popular cultures in urban areas. In spite of the predominant anthropological approach, there was still a considerable focus on recording and documentation and the meeting did not review the 1989 Recommendation’s definition of “folklore”. The meeting’s recommendations underscored the trends set out by UNESCO; they included the creation of an international award for “Living Human Treasures”, and a distinction for “Masterpieces of the Universal Heritage”, to be awarded every year. The meeting was addressed by Georges Condominas, an ethnologist who deeply influenced thinking at UNESCO about ICH in that period and who, a few years later, became a member of the Jury of the Masterpieces Programme (see below).³⁴ In his address, which is attached to the report of the 1993 meeting, he discusses specificities and the importance of oral traditions, whereby he also shares his views on ‘folklore’.

17. Both recommendations found a follow-up. In 1993, UNESCO’s Governing Bodies established the *Living Human Treasures* programme,³⁵ and in 1997 they approved the creation of the programme *Proclamation of Masterpieces of the Oral Heritage of Humanity*.³⁶ Both programmes were presented as anchored in the 1989 Recommendation, and both initially used that Recommendation’s definition. Both focussed, however, on the safeguarding of practices, knowledge and skills; note that knowledge and skills were not mentioned in the 1989 Recommendation. The *Living Human Treasures* Programme was proposed by

the Republic of Korea; the Masterpieces programme was, in last instance, proposed by Morocco and it was more than generously supported by Japan up till it ceased to exist when, in 2008, all proclaimed Masterpieces were included in the 2003 Convention's Representative List of the Intangible Cultural Heritage.³⁷

18. *Living Human Treasure* systems recognized and rewarded excellent performers and practitioners and supported the transmission by them of their skills and knowledge. The programme – as opposed to the Masterpieces Programme – did not attract much funding. It was introduced in over twenty States, including the Czech Republic, which acknowledged between 2001 and 2021 a total of 83 *Bearers of the Tradition of Folk Crafts*.³⁸ When the preparation of the new convention was in its final phase (2002-2003), UNESCO ceased encouraging the establishment of *Living Human Treasure* systems. By that time, when inventorying or listing of ICH was discussed, listing of practices, processes, knowledge and skills was privileged over that of persons or objects – whether or not with outstanding qualities.³⁹ Listing under the Convention was not meant to introduce hierarchies; so, outstanding qualities and excellent performers were no longer sought after either.

19. Under the Masterpieces programme, cultural spaces that are characterized by a high concentration of ICH and traditional cultural expressions could be nominated to be evaluated by an international Jury and, eventually, to be proclaimed “Masterpieces” by the Director-General of UNESCO – and maybe to be safeguarded⁴⁰. The selection criteria were partly inspired by those of the World Heritage List. Nominated elements, for instance, had to be of “outstanding value from a historical, artistic, ethnological, sociological, anthropological, linguistic or literary point of view”.⁴¹ In 2001, 2003 and 2005, UNESCO proclaimed 70 Masterpieces, submitted by 90 states altogether. Ten percent of the proclaimed elements were multinational. Several states succeeded in having more than one element proclaimed.⁴²

20. The Masterpieces programme was presented by UNESCO, and welcomed by many states, as a forum for promoting, in particular, the intangible heritage of the Global South, and as a counterweight to the monument-oriented, and still European-biased, World Heritage List. Up till 2001, UNESCO's Executive Board would extensively discuss the Masterpieces Programme, partly because the selection criteria and issues of definition kept raising discussion, and partly because the programme was felt, and from 1999 on also openly promoted by UNESCO, as a step towards a new convention that would form a counterpart to the World Heritage Convention.⁴³

After the first Proclamation (2001), and strong criticism from the Executive Board, the programme's Jury adapted

some of the selection criteria at an extraordinary meeting in Elche (Spain). The criterion of ‘outstanding value’ was maintained, with an uneasy new interpretation, that failed to meet the increasing feeling that ICH and hierarchy are not compatible.⁴⁴ The Jury then also adopted the definition of ICH that had been developed in early 2001 in Turin (see below) and decided that language as such “will not be eligible for proclamation” under the Masterpieces Programme. That decision set a precedent for the stepmotherly treatment of language in the 2003 Convention. A new, equally Turin-inspired condition for successful submission was consistency with the ideals of UNESCO and, in particular, with the Universal Declaration of Human Rights. The selection of proclaimed Masterpieces illustrated in a practical way what the Jury of the Programme and UNESCO considered to be “oral and intangible heritage of humanity”, and what 70 countries considered as highlights of that heritage present in their territories.

IV. Working Towards a New Convention – Initial Meetings (1995-1999)

21. UNESCO organized between 1995 and 1999 eight regional meetings to assess the 1989 Recommendation. These meetings made use of dedicated questionnaires that were completed by countries from the regions concerned. The first meeting was co-organized by UNESCO and the Czech Ministry of Culture in June 1995, in Strážnice.⁴⁵ The concluding, ninth meeting, held in 1999 in Washington D.C, summarized the findings of the regional meetings, added its own, and analysed the reasons for the lack of success of the 1989 Recommendation.⁴⁶ The meeting in Strážnice was not over-critical of the 1989 Recommendation, but it did suggest that it be resumed in the form of an international convention. Later meetings were more critical and suggested that a completely new international legal text be prepared.

22. A study by McCann et al., presented at the Washington Conference, stated that the scope of the definition in the 1989 Recommendation, in terms of domains, was satisfactory, but that the definition otherwise might be improved. It might, for instance, refer to the knowledge required for practicing and transmitting ICH, to values attached to ICH by the group or community concerned, to the role of ICH in society (also commercial), and to the importance of involving traditional groups in decisions about their ICH. The definition might also need to focus more on processes (ICH as living, social acts), and on practitioners and other tradition bearers. These suggestions ended up among the recommendations that were formulated in the Action Plan that was adopted by the Washington Conference.⁴⁷

23. Eventually, the Washington Conference suggested that Member States should request the General Conference of UNESCO to “undertake a study on the feasibility of adopting a new normative instrument on the safeguarding of traditional culture and folklore.”⁴⁸ A draft resolution to that effect was submitted to the General Conference in October 1999, and got endorsed. UNESCO could start taking action.

UNESCO first ordered an exploratory study.⁴⁹ That study, which was prepared by Janet Blake, was among the background documents of all preparatory meetings that were to follow. Its first chapter, building on contributions made at the Washington Conference, discussed terms that had been used to refer to ICH and it critically discussed the 1989 Recommendation’s definition. It also resumed elements that a definition of the intangible heritage might need to contain and that, indeed, would make it in one way or another to the 2003 Convention’s definition of ICH, such as “transmission from generation to generation”, the “evolving character of ICH”, its “importance for the creation of identity”, and its “contribution to cultural diversity”.

24. UNESCO from then on organized a large number of expert meetings on different levels: first two preparatory expert meetings (the numbers a and b below) to prepare the ground. Then followed two initial drafting meetings (“select drafting group” meetings, SDG) and a glossary meeting (c, d and e below), that prepared a preliminary draft for the convention. That draft formed the basis for the Intergovernmental Meeting of Experts (IME) that eventually, guided by UNESCO, developed the text of the Convention.

Table 1: EXPERT MEETINGS 2001–2003⁵⁰

- a. **Turin Meeting** – *International Round Table: Intangible Cultural Heritage, Working Definitions*; Turin, 14–17 March 2001;⁵¹
- b. **Rio Meeting** – *Intangible Cultural Heritage: Priority domains for an international convention*; Rio de Janeiro, 22–24 January 2002;⁵²
- c. **SDG-1** – *Select Drafting Group on the first draft of an international convention for intangible cultural heritage*; Paris, 20–22 March 2002;⁵³
- d. **Glossary meeting** – *Expert meeting on Intangible Cultural Heritage – Establishment of a Glossary*; Paris, 10–12 June 2002;⁵⁴
- e. **SDG-2** – *Second meeting of the select drafting group of a preliminary international convention on Intangible Cultural Heritage*; Paris, 13–15 June 2002;⁵⁵

- f. **IME-1** – *First session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*; Paris, 23–27 September 2002;⁵⁶
- g. **IME-2** – *Second session of the Intergovernmental Meeting* [...]; Paris, 28 February – 3 March 2003;⁵⁷
- h. **Intersession** – *Intersessional Working Group of Government Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*; Paris, 22–30 April 2003;⁵⁸
- i. **IME-3** – *Third Session of the Intergovernmental Meeting* [...]; Paris, 2–14 June 2003;⁵⁹

V. Five Preparatory Meetings (2001-2002)

25. The Turin meeting (March 2001) was requested to study terminological questions and the possible scope of a new international legal instrument. Most of the participants were anthropologists, folklorists or ethnologists; a few had a legal background. The meeting, drawing on the Washington discussions and presentations, prepared a new, “anthropological”, definition of ICH that was centered around “processes” (whereas the 1989 Recommendation’s definition had been centred around “creations”) and “communities”:

“Peoples’ learned processes along with the knowledge, skills and creativity that inform and are developed by them, the products they create, and the resources, spaces and other aspects of social and natural context necessary to their sustainability; these processes provide living communities with a sense of continuity with previous generations and are important to cultural identity, as well as to the safeguarding of cultural diversity and creativity of humanity.”⁶⁰

Lourdes Arizpe, at the time UNESCO’s Assistant Director-General for culture, and Smithsonian folklorist Peter Seitel importantly influenced this outcome; Arizpe did so by emphasizing the importance of understanding ICH as consisting of enactments and processes. The Turin definition was used for a little over a year by UNESCO, including in updated versions of guides for the Living Human Treasures and Masterpieces Programmes.

26. Peter Seitel, who had edited the presentations, papers, and report of the Washington Conference (Seitel 2001), had prepared a paper in which he presented definitions for about fifty notions that had been “gleaned from several UNESCO sources” for him by the UNESCO Secretariat.⁶¹ The resulting list is the first proposal in the UNESCO context for an integrated set of definitions for ICH. Many terms were discussed; the term “ICH” was critically received, but no better term came up.

“ICH” was preferred to “folklore”, as the latter was reported to have negative connotations among experts in various parts of the world.⁶² Expressions that include the terms “tradition” or “traditional” were considered as excluding “modernity”.

27. The Rio meeting was organized a few months after UNESCO’s General Conference had adopted the 2001 UNESCO Declaration on Cultural Diversity. That Declaration, with its Mondiacult inspired definition of “culture”, was to influence importantly the drafters of both the 2003 Convention and the 2005 Cultural Diversity Convention (in full: UNESCO Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions).

The Rio meeting, in spite of its mandate, did not come to conclusions on priority domains. As to definitions, Peter Seitel presented discussion elements for the definition of ICH and suggested a dedicated expert meeting to develop conceptual and operational definitions for the complete set of terms needed for an international agreement on ICH. UNESCO’s Assistant Director-General for Culture, Mounir Bouchenaki, seconded that suggestion and emphasized that “the elaboration of a practical glossary of terms and notions would be a useful tool for experts during the preparatory process of the future draft convention.”

UNESCO, as is usual, took care to have, in Washington, Turin, and Rio, participants from all six regions of the world and also to ensure some degree of continuity from meeting to meeting among the participants. In meetings (a) through (e) the experts spoke in their personal capacity.⁶³

28. UNESCO, in March and June 2002, organized two meetings of a restricted drafting group (SDG-1 and SDG-2) that had the task to prepare a preliminary draft for a possible convention. SDG-1 worked on the basis of a very first preliminary draft for the convention that had been prepared by the Secretariat and the chair of the meeting by summarily adapting the World Heritage Convention. That background would profoundly mark the discussions in all upcoming preparatory meetings and even today there are a few uneasy traces of that origin in the 2003 Convention. In May 2002, the Executive Board of UNESCO came back on its earlier indication that the World Heritage Convention could be followed as a model; “the specificities” of ICH were better to be taken into account.

That First Draft contained the Turin definition of ICH. The participants in the restricted drafting group meetings were instructed “to respond, as far as possible, to the scientific concerns of experts on the intangible heritage for the adoption of technically irreproachable definitions fully compatible with the

needs of States and the requirements of the legal codification of this cultural sector.”⁶⁴

For the title of the future Convention, SDG-1 preferred “safeguarding” over “protection”, which was used in the title of the World Heritage Convention, since it was considered “less paternalistic” and since it included the idea of transmission to future generations. “Protection” was further rejected since it might include legal protection, while the meeting was repeatedly instructed that all overlap with domains covered by WIPO was to be avoided.

29. Just before SDG-2, UNESCO organized a *Glossary Meeting* as had been suggested by the Rio Meeting. Eleven experts, most of them ethnologists and anthropologists, worked on the basis of a preliminary glossary that had been prepared by the Dutch National Commission for UNESCO at the request of the UNESCO secretariat. The experts at the *Glossary Meeting* developed a new Glossary, which was published shortly after the meeting and would be distributed to the participants in all following preparatory meetings, without, however, ever acquiring official status.⁶⁵ The Glossary contained an importantly revised definition of ICH, and 33 other definitions. Its definition of ICH is already very close to the one laid down in the Convention: it centres around practices and representations; communities and individuals have to recognize their ICH; human rights and “sense of identity and continuity” are already there. The final sentence of the Convention’s definition, which excludes part of the ICH from being taken into account under the Convention, is not yet there and no mention is made of “handicrafts” in the enumeration of domains.⁶⁶ The new draft definition of ICH was meant to replace the Turin definition which was considered as too academic for the purposes of the Convention.

The Glossary remains relevant as it reflects much of the thinking about ICH and its safeguarding as it prevailed in UNESCO meeting rooms and corridors at the time of the final preparation of the Convention. The Convention ultimately would retain only definitions for ICH and for “safeguarding” (and one for the technical term “States Parties”). Van Zanten (2004), who edited the *Glossary*, presents considerations that have led to many of the definitions that can be found in it, in particular to that of “ICH.”⁶⁷

30. Immediately after the Glossary meeting, SDG-2 started working on the basis of a new, Second Draft for the Convention. SDG-2 accepted the new definition with a few cosmetic changes. A classification of categories falling under the four domains of ICH mentioned in the Glossary’s definition of ICH was proposed by Lourdes Arizpe, who had participated in the Glossary meeting

and was now also participating in SDG-2. That classification was endorsed and would appear as an annex with following drafts of the Convention, but ultimately it was deleted.

After SDG-2 the Secretariat could prepare a Third Draft of the future Convention.

VI. The Intergovernmental Meeting of Experts (2002-2003)

31. Eventually, the Secretariat organized an *Intergovernmental Meeting of Experts* (IME), that consisted of three sessions organized as one ongoing meeting, to prepare a draft of the future convention that could be sent on to the Governing Bodies of UNESCO for adoption. The first session, IME-1, which was held in Paris in September 2002, was not productive, partly due to non-cooperative contributions from Member States that were not keen on having a new convention developed. Not enough results were achieved to justify the preparation of a new draft. Member States were, however, invited to send in comments on the Third Draft that had been distributed before IME-1.

Two weeks before IME-2, which took place at the watershed of February/March 2002, the Secretariat disseminated two substantial working documents in which it presented amendments and comments (mainly to the Third Draft) that it had received from the Member States up till late in January; these were:

- *Compilation of amendments from Member States concerning the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*;⁶⁸ and

- *Compilation of general comments from Member States concerning the preliminary draft Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*.⁶⁹

From the 1352 amendments in the first document some 150 concerned the definitions of "ICH" and "safeguarding." The Czech Republic sent in 25 amendments, 3 of which concerned definitions, while 11 were (mainly) textual.⁷⁰ In the second document one finds comments from about 35 states, among them the Czech Republic which, in its general comments, as far as definitions are concerned, substantiated its remarks that can be found in the first document.

32. IME-2, which worked on the basis of the Third Draft and the comments and amendments received, reached final agreement on just four articles, including art.2, which presented definitions for "ICH" and "safeguarding."⁷¹

IME-2 revisited the definition of ICH as it was presented in the Glossary and in the Third Draft and adopted a new, considerably modified version.⁷² Most changes concerned the first sentence of the definition. The last part of that first sentence

was transformed into a new, final sentence of the definition, which included a caveat in line with remarks or proposals by Lebanon (Amendment 345), Uganda (Amendment. 367), Czech Republic (Amendment 524), and Germany (Amendments 787 and 1344). In the new sentence we find the more operational expression "universally recognized human rights international instruments", after which "justice" was added, while "equity", "sustainability", and "mutual respect", this time between "communities, groups and individuals", were maintained:

For the purposes of this Convention, only relevant is the intangible cultural heritage that is consistent with universally recognized human rights international instruments, as well as with the principles of justice, equity, sustainability, and mutual respect between communities, groups and individuals.

In the previous version of the definition, "non-consistent" elements were not recognized as ICH while, in the new formulation, they are considered as ICH, but are to be disregarded for the purposes of the Convention. That means, for instance, that they should not be inscribed on the Lists of the Convention, or receive financial assistance for implementing safeguarding measures.

The overall progress at IME-2 was not considered to be satisfactory and a so-called *Intersessional Working Group* was mandated to help advance the discussions; it did so on the basis of the Fourth Draft of the Convention. This working group, which was composed of 18 governmental experts (three for each of the six electoral groups), made proposals for many articles; it did not discuss the four articles that agreement had been reached about during IME-2.⁷³

33. IME-3 worked under high time pressure on the basis of the Fifth Draft, which was prepared after the Intersession, and in which the Secretariat had placed the definition of ICH as it had been approved at IME-2 (with the caveat sentence).⁷⁴ During IME-3 the definition underwent some changes, mainly in the caveat sentence. As one can see below, the phrase "only relevant is the ICH that is consistent with" got replaced by the operationally more clear phrase "consideration will be given solely to such ICH as is compatible with." IME-3 dropped the "principles of justice and equity." It also replaced "sustainability" by the less ambiguous "sustainable development", which is also used in the Preamble. The result was:

(Post-IME-3)" For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such ICH as is compatible with existing international human rights instruments as well as with the requirement of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development."

The intergovernmental experts, when eliminating “justice” and “equity”, wanted to tone down this consideration, since much, if not most, of the ICH world-wide was claimed by some of the experts not to be compatible with human rights instruments and/or the principles of justice and equity.⁷⁵

34. While IME-1 did not yield much of a result, IME-2 had been important for the progress made with – in particular – the definition of ICH. The Intersession discussed the bulk of the text of the Convention, while IME-3 finalized it. Much attention during all of the process – also during IME-3 – was taken by the discussions about the future listing system. The system in the First Draft was inspired by the World Heritage List: national inventories would feed an international ICH List, next to which a List of ICH in danger was foreseen. Already at IME-2 the latter List became the Urgent Safeguarding List. The ICH List gradually evolved into the Representative List and the inventories at the national level developed into mechanisms with wider objectives than just feeding the two lists at the international level, as can be understood from articles 11 and 12 of the Convention. There remained a strong link between the inventories that the States Parties have to draw up in accordance with article 11 of the Convention and the two lists of the Convention: only elements that are included in an inventory on the national level can be nominated for listing on the international level. Article 18 of the Convention was only briefly discussed at IME-3; the Register of Good Safeguarding Practices, which is based on it, was established in the Operational Directives of the Convention. No link was then established between the inventorying obligation of the States Parties and nominations to the Register.

Important in the whole process of the preparation of the text of the Convention were the drafts that were established by the Secretariat, which, by the selections it made and the options it offered, significantly oriented the discussions. Crucially important were the Fourth Draft that the Secretariat prepared after IME-2 for the Intersession which took into account many of the amendments and comments that had been received between IME-1 and IME-2, and the Fifth Draft, which was prepared after the Intersession, to serve as a basis for discussion in IME-3.

IME-3 produced a final Sixth Draft, called the *Preliminary Draft Convention*. It was presented to UNESCO’s 167th Executive Board (September 2003) which sent it on, with positive advice, to UNESCO’s 32nd General Conference, which duly adopted it on 17 October 2003. Since then the text of the Convention is virtually carved in stone; article 38 of the Convention indicates an onerous procedure for amending the Convention. None of the cultural conventions of UNESCO has ever been amended.

VII. Entry into Force of the Convention and Aspects of Its Implementation, Including in the Czech Republic

35. The first session of the General Assembly of the States Parties (GA), June 2006, marked the entry into force of the Convention. The General Assembly then elected the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the ICH (the Committee) in its first composition. The Committee has 24 states members, which are elected for four years. Half of them are renewed every two years. At the moment the Convention has 180 States Parties. The Czech Republic ratified on 18 February 2009; it was a Committee Member from 2010 to 2014 and was again elected into the Committee in 2020.⁷⁶

The Committee operates under the control of the General Assembly, which is the sovereign body of the Convention. It is assisted – and guided – by the Secretariat of the Convention, which prepares the agenda and working documents for both General Assembly and Committee. The Director-General has the right to place items on the agenda of the Committee, and to propose draft decisions.

The first major task of the Committee was the preparation of a set of operational directives to guide the implementation of the Convention. A first set could be submitted for approval to the General Assembly in 2008. From then on, every second year the Operational Directives have been modified and/or enlarged. The Operational Directives, that are included in the *Basic Texts* of the Convention,⁷⁷ deal with various aspects of the implementation of the Convention at the national and the international level.

36. Another task of the Committee is examining nominations and requests that it receives from the States Parties. These documents are first processed by the Secretariat and a large part of them is nowadays pre-examined, or evaluated, by the so-called Evaluation Body that has to deal with nominations to the Lists and the Register, and also with requests for financial assistance for over a 100.000 USD – see Operational Directive 27. The Evaluation Body has twelve seats, two for each regional or electoral group: one for an individual expert (from a state that is not a member of the Committee) and one for an accredited Non-Governmental Organization (NGO). The discussions in the Evaluation Body – and in the bodies that preceded it, the Subsidiary Body and the Consultative Body – are substantial. Its meetings are not public, but every year the Evaluation Body publishes a report about its work in which it provides comments on various aspects of the implementation of the Convention in the States Parties and also on the implementation of the Convention in general. It does so in close

cooperation with the Secretariat. The draft decisions it prepares for the Committee concerning the inscription or non-inscription of nominated elements on the Lists of the Convention demonstrate the development in thinking about what constitutes ICH under the Convention, and about what ICH can be taken into account for the purposes of the Convention. The considerations of the Evaluation Body occasionally trigger discussion in the Committee; often, however, the Committee endorses the Body's conclusions and recommendations without many comments (in particular when these are positive).

37. The Committee also has to propose NGOs "with recognized competence in the field of the ICH" to the General Assembly for accreditation, that – once accredited – may be invited "to act in an advisory capacity to the Committee." At present, there are 184 accredited NGOs. For the Czech Republic, in 2009 the General Assembly accredited Česká národopisná společnost and Česká národní sekce CIOFF. The accreditation of Česká národopisná společnost has since been renewed; it was a member of the Evaluation Body from 2016 till 2019, and a member of the Consultative Body in 2011.

Another task of the Committee is to receive the six-yearly periodic reports that the States Parties have to submit to inform them about the various measures they have taken for the implementation at the national level. Czech Republic submitted such reports in 2015 and 2021.⁷⁸ On the basis of these reports, which are analysed and summarized by experts (under the control of the Secretariat), the Committee, assisted by the Secretariat and in accordance with article 7(a) of the Convention, formulates opinions and recommendations about the implementation of the Convention on the national level.

38. The Committee devotes much of its time to the examination of nominations and requests that it receives, every session, with recommendations from the Evaluation Body. So far, it inscribed 529 elements on the Representative List, 71 on the Urgent Safeguarding List and it made 29 inscriptions on the Register of Good Safeguarding Practices. For the Czech Republic the Committee inscribed the following seven elements, all of them on the Representative List:

- *Slovácko Verbuňk* (2008);
- *Shrovetide door-to-door processions and masks in the villages of the Hlinsko area* (2010);
- *Falconry, a living human heritage* (2010 – multinational nomination coordinated by the United Arab Emirates),
- *Ride of the Kings in the south-east of the Czech Republic* (2011);
- *Puppetry in Slovakia and Czechia* (2016 – joint nomination);

- *Blaudruck/Modrotisk/Kékfestés/Modrotlač, resist block printing and indigo dyeing in Europe* (2018 – joint nomination of the Czech Republic, Hungary, Germany, Austria and the Slovak Republic);
- *Handmade production of Christmas tree decorations from blown glass beads* (2020).

Two nominations are in the pipeline:

- *Strategy for safeguarding of traditional crafts: bearers of folk craft tradition programme*, submitted in 2020 to the Register of Good Safeguarding Practice;
- *Timber rafting*, nominated in 2022 to the Representative List.

39. The eight inscribed or nominated elements, of course, all figure on the official inventory of ICH that is maintained by the Czech Republic and that is officially called the *List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the Czech Republic*. That inventory was first created in 2008 and amended in 2011, as part of the implementation of the Convention. At present, the inventory includes no more than 30 elements. *The Methodological Guidelines for maintaining the List* offers an adapted version of the Convention's definition, which is introduced as follows:

*"Intangible heritage element (group of intangible heritage elements) of traditional folk culture ("heritage element") means, in accordance with the above-mentioned international Convention, [...]."*⁷⁹

The list of domains that concludes that definition, differs considerably from the non-exhaustive list that is presented in article 2.2 of the Convention. It reads as follows:

- *oral folk traditions and expressions* (NB: "folk" is added, "language as a vehicle of ICH" is not taken into account);
- *folk performing arts* ("folk" is added);
- *folk community practices, rituals and festive events* (NB: "social practices" is replaced by "folk community practices");
- *traditional knowledge and experience relating to nature and the universe* ("traditional" is added);
- *knowledge and skills characteristic of traditional crafting of a specific folk artefact* (replaces "traditional craftsmanship").

40. As compared to the situation in many other European states parties, procedures seem relatively top down, with many tasks for the Ministry of Culture, institutions, and organizations, and few for tradition bearers.

It draws attention that the official ICH inventory (which is called a "list") of the Czech Republic uses its own definition of ICH, in particular as far as domains are concerned. The *Guidelines* mention, for instance, that foodways ("food and drink") are not included in the inventory, which is not in line with what

happens elsewhere under the Convention (the Committee so far has inscribed on the lists of the Convention a considerable number of food related practices). As it seems, urban and minority ICH so far have not been included in the inventory, either.

One of the criteria for inclusion in the inventory is that the heritage elements concerned must be “particularly important or unique from the point of view of ethnology, socio-cultural anthropology and other related fields.” During the drafting process of the Convention it was, however, repeatedly stated that ICH and hierarchy are not compatible. On top of that, under the Convention, the function and values that ICH has for communities, groups, and – in some cases – individuals are of greater relevance than value judgments by external experts. The total number of elements included in the inventory so far is relatively low for the period that the inventory has been operational. States Parties according to article 12.1 of the Convention are, however, free to draw up inventories of ICH in a manner geared to their own situation. The Committee may not inscribe elements of ICH on the Lists of the Convention that were not inventoried in accordance with articles 11 and 12 of the Convention.

41. While largely respecting the leeway that is accorded to the States Parties by article 12.1 of the Convention, in 2017 the Secretariat of the Convention published, under the control of the Committee, a *Guidance Note for Inventorying Intangible Cultural Heritage under the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.⁸⁰

Par. 36 of that *Note* states that “States Parties are free to develop criteria for the inclusion of elements of intangible cultural heritage in their inventories. The criteria should be clear, in line with the spirit of the Convention, and not large in number.” Par. 36 warns, however, that “overly strict or complicated criteria may unwittingly exclude elements that conform to the Convention’s definition. This would contradict the idea that inventories should be inclusive [...]”

Par. 37 of the *Guidance Note* mentions that “compliance with the definition of intangible cultural heritage” as it is provided in the Convention is a commonly used criterion in (national) inventorying processes. Par. 37 reminds that the Convention “does not prevent States Parties from using their own definitions of intangible cultural heritage in inventorying”, but continues as follows: “However, according to Operational Directive 170, States Parties are asked to focus their safeguarding efforts solely on intangible cultural heritage that is in full compliance with the Convention’s definition.”

42. In between, UNESCO moved on. The General Assembly in 2016 adopted a new, sixth chapter of the Operational

Directives, called *Safeguarding Intangible Cultural Heritage and Sustainable Development*. That chapter was developed at the instigation of the UNESCO leadership which, in their efforts to secure a substantial place for culture in the UN sustainable development agenda, decided to mobilize the 2003 Convention for that purpose.⁸¹ Director-General UNESCO Irina Bokova was a keen promotor of this line; already in June 2012, at the opening of the fourth session of the General Assembly of the States Parties to the 2003 Convention she

*“spoke of the work by the United Nations that would lead to a new development agenda beyond 2015, adding that the recognition of cultural diversity in this agenda was an essential prerequisite, which she described as a personal priority. She stated that the safeguarding of the intangible cultural heritage was a key component of this advocacy.”*⁸²

Consecutive drafts of the sixth chapter had been discussed at the ninth and the tenth session of the Committee, in 2014 and 2015 respectively, and, finally, at the fifth session of the General Assembly (2016). The new chapter was strongly pushed by the Secretariat of the Convention, and warmly welcomed by, in particular, West-European and Latin American States, while States from other regional groups seemed less enthusiastic or outright reluctant.

43. The new chapter introduces new lines of thinking about the Convention and ICH, some of which had been suggested for the first time in the evaluation report that UNESCO’s Internal Oversight Office made of the state of implementation of the 2003 Convention in 2013.⁸³ The adoption of the new chapter was a major step towards the transformation of the original convention for the safeguarding of the fragile heritage of communities, groups and individuals for the sake of their cultural identity and well-being and for the sake of the maintenance of cultural diversity, into a convention that encourages states to mobilize resilient ICH for the sake of sustainable development.

New Operational Directive 176, for instance, deviates widely from article 1 of the Convention when it speaks about the “Convention’s goals of safeguarding and sustainable development.” In the new approach, ICH is indeed no longer considered as a fragile heritage that needs to be safeguarded, but as a “driver and guarantee of sustainable development” (Operational Directive 170) and “a strategic resource to enable sustainable development” (Operational Directive 173). Chapter VI for sure does not promote more or better involvement of communities and groups, or of practitioners and other tradition bearers concerned, in programmes or activities that want to make use of their ICH. In spite of Operational Directive 171,

the chapter nowhere mentions that for the use of specific elements of ICH for the purposes mentioned in the various subsections of the chapter the consent of communities, groups or individuals concerned is required.

44. In the new strategy ICH is increasingly called “living heritage”, which avoids connotations like “fragile” and “traditional” and intends to place ICH at the heart of contemporary culture. In the *Foreword* by UNESCO Director-General Audrey Azoulay to the 2020 edition of the Operational Directives, for instance, ICH is consistently called “living heritage”. In line with that, UNESCO’s Intangible Heritage Section was recently renamed as Living Heritage Entity. Azoulay continues the strategy for the 2003 Convention that was initiated by her predecessor Irina Bokova; see, for instance, the following statement she made in 2020 at the opening of the fifteenth session of the Committee:

*“...et, c’est la philosophie, ce sont les valeurs mêmes de notre convention, celle qui fait de ces gestes, de ces festivals, de ces rituels, non pas les mémoires et l’évanescence d’un passé révolu, mais bien un patrimoine vivant qui peut nous aider à répondre aux défis d’aujourd’hui et de demain.”*⁸⁴

Instead of a Conclusion

45. This article, as indicated in the Introduction, presents an overview. I suppose various readers will draw different conclusions from it depending on their background and their reason for their interest in the implementation of the Convention on the national or – possibly – the international level.

A general conclusion that can be drawn is that the development of thinking about ICH did not stop with the adoption, or the entry into force of the Convention. On the contrary, the changing interest of UNESCO in the Convention led to a general reset of the Convention that I hope to come back to soon in another publication. UNESCO could bring along these developments by making use of the rules of procedure of the Governing Organs of the Convention. Another conclusion may be that UNESCO has had a much larger influence on the development of the Convention after its entry into force than one could have expected and that the Governing Organs of the Convention – in particular the Committee – have not fully used the possibilities to guide and control the implementation of the Convention that they are given in articles 4 to 8 of the Convention.

The long-standing reluctance of many States Parties to seriously involve communities, groups and individuals in that implementation has not weakened and it draws attention that the adoption in 2015 of a Sustainable Development policy docu-

ment by the World Heritage Committee, in which indigenous peoples play an important role, was followed in 2017 by the creation of the *International Indigenous Peoples Forum for World Heritage*, which was officially launched in 2018.⁸⁵ Nothing of the kind happened when chapter VI was developed, though the attention paid to communities and groups in the 2003 Convention has often been mentioned as one of its salient characteristics. Note that communities – whether indigenous or not – are not mentioned at all in the World Heritage Convention.

46. The Convention has often been described as a flexible instrument that leaves much leeway to the States Parties concerning the way they want to implement it at the national level. In the aftermath of the above-mentioned 2013 evaluation report (UNESCO 2013) one notices, however, an increasing control of the Committee, guided by the Evaluation Body and the Secretariat, to reduce the initial freedom that was left to the States Parties. For instance, measures that are mentioned as optional in articles 13 and 14 of the Convention are reinterpreted as obligations, and, increasingly, directives are issued concerning the inventorying and the reporting obligations of the States Parties, while the forms the States Parties have to fill in are getting more complicated by the year.

One wonders whether the Czech authorities concerned, when their delegation endorsed the new chapter VI of the Operational Directives, had already started reflecting about how to bring their inventorying and safeguarding strategies in line with the exhortations formulated in that chapter, for instance with the following incitation, contained in Operational Directive 194:

“States Parties are encouraged to give particular attention to those practices, expressions and knowledge that help communities, groups and individuals to transcend and address differences of gender, colour, ethnicity, origin, class and locality and to those that are broadly inclusive of all sectors and strata of society, including indigenous peoples, migrants, immigrants and refugees, people of different ages and genders, persons with disabilities and members of marginalized groups.”

In view of some rather traditional approaches that so far seem to have been followed by those responsible for the implementation of the Convention in the Czech Republic, and in view of the fast developments of near-obligations imposed upon the States Parties, it is hoped that this article may be of some use for those who will have to decide – preferably in consultation with representatives of practitioners and other tradition bearers – to what extent the implementation on the national level of the 2003 Convention needs to be adapted to new realities.

NOTES:

1. See <<https://ich.unesco.org/en/periodic-reporting-00460>>.
2. Since the term “folklore” as a cover term was predominant in discourse and actions in the wider UNESCO context up till the adoption of the 1989 *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, that term will be used in this study to refer to traditional cultural practices (expressions, manifestations, knowledge and skills) till part III *The 1990s: new programmes*; from then on “intangible (cultural) heritage” (or rather ICH) will be used as the general cover term. In quotations and names the gradual development of terminology can be followed, from folklore, traditional and popular culture, non-physical heritage, oral heritage, oral and intangible heritage, intangible (cultural) heritage to living heritage. These terms in principle cover rather similar sets of manifestations, but seen from different perspectives and named and defined with different objectives. The term intangible (cultural) heritage was already used at the Mondiacult Conference, as early as in 1982, but was generalized in UNESCO Headquarters only from the mid-1990s. Nowadays, since UNESCO wants to stress ICH as part of contemporary culture, the term “living heritage” is increasingly used in UNESCO discourse. The World Intellectual Property Organization’s terms “traditional knowledge” and “traditional cultural expressions” more or less coincide with UNESCO’s term “ICH”; a main difference is that in the World Intellectual Property Organization context these terms are used both for knowledge and expressions that are still practised and for those that belong to the past.
3. Cf. Aikawa 2007: 45-46; for the *UNESCO Collection of Traditional Music*, see <<https://folkways.si.edu/unesco>>.
4. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000005845/PDF/005845engb.pdf.multi>>.
5. Ibid.
6. For this study, see the Annex of <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000020990/PDF/020990engb.pdf.multi>>.
7. See <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_812.pdf>. For matters concerning the protection of folklore/ICH, UNESCO had started working together with WIPO, which had succeeded to BIRPI (the United International Bureaux for the Protection of Intellectual Property) in 1970.
8. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114029>>, p. 81 (5/03).
9. For a detailed description of this period, see Sherkin 2001.
10. For an overview see <<https://ich.unesco.org/>> – *Events*; see *All events 1999-1970*.
11. Report: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000044643/PDF/044643engb.pdf.multi>>.
12. Report: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000044643>>.
13. See <<https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/folklore/1982-folklore-model-provisions.pdf>>.
14. See <<http://www.copyrightnote.org/statute/cc0014.html>>.
15. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000062340/PDF/062340engb.pdf.multi>>.
16. For the Report, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000049393>>.
17. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048021/PDF/048021engb.pdf.multi>>; Czechoslovakia was among the respondents.
18. Venice, 1970: *Intergovernmental Conference on the Institutional, Administrative and Financial Aspects of Culture*, <https://ocpa.irmo.hr/resources/docs/Report_Venice_CulPol-en.pdf>.
19. For the Final report, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000052505/PDF/052505engo.pdf.multi>>; its Part 4 presents the *Mexico City Declaration on Cultural Policies*.
20. Early mentions of the term “intangible” reached Paris also in that same period, as the translation equivalent of *mukey* (“which has no form”), in information materials submitted by Japan about its ICH policies.
21. For that Declaration, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127162>>. Its Preamble says about culture: “*Reaffirming* that culture should be regarded as the set of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional features of society or a social group, and that it encompasses, in addition to art and literature, lifestyles, ways of living together, value systems, traditions and beliefs.”
22. Neither Miss Aikawa, nor myself attended that meeting. The report of the meeting confirms the appreciation by Noriko Aikawa, who later had the opportunity to work with several of the participants in the meeting. For that report, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000064992>>.
23. *Meeting of the working Group for the Preparation of a Plan of Action for Safeguarding the Non-physical Heritage*; for the Final Report, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000081885>>.
24. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000081885/PDF/081885mulb.pdf.multi>>.
25. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000063776/PDF/063776engb.pdf.multi>>.
26. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000062449/PDF/062449engb.pdf.multi>>.
27. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000063981/PDF/063981engo.pdf.multi>>.
28. For the Report of the expert meeting, with, in Annex I, a preliminary draft for the recommendation to-be, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000063776/PDF/063776engb.pdf.multi>>.
29. For the text of the *Recommendation*, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000092693>>, <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000092693>>.
30. This process is described by Noriko Aikawa (2007: 54-55), who, in 1993, became chief of the programme.
31. Available as Annex VII in the Report of the meeting.
32. While it was UNESCO’s Copyright Division that had guided the preparation of the 1989 *Recommendation*, the task to follow it up was given to the Non-physical Cultural Heritage sub-programme.
33. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143226/PDF/143226engo.pdf.multi>>.
34. About Georges Condominas see, for instance, <<https://journals.openedition.org/moussons/662>>.
35. See annex 2 of <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000111165/PDF/111165eng.pdf.multi>> for decision 5.5.5 of the Executive Board.
36. For the programme, see <<https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>>. In May 1998 the Executive Board added “and intangible” after “oral” in the title of the Programme.
37. The Convention introduced two lists, the Representative List (in full: The Representative List of the Intangible Cultural heritage of Humanity – article 16) and the Urgent Safeguarding List (in full: The List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding – article 17). Operational Directives 42-46 (in particular 44), on the basis of Article 18 of the Convention, introduce the Register of

- Good Safeguarding Practices, which is often presented as the third list of the Convention.
38. See <<https://www.mkcr.cz/nositele-tradice-lidovych-remesel-354.html>>. In 2020, the Czech Republic nominated the system of awarding bearers of folk crafts to the Register of Good Safeguarding Practices. For the guidelines for the establishment of the Living Human Treasure system on the national level, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>>.
 39. See UNESCO's webpage *Living Human Treasures: a former programme of UNESCO*, at <<https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures>>.
 40. For the programme, see <<https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>>. In May 1998 the Executive Board added "and intangible" after "oral" in the title of the Programme.
 41. For the Czech Republic the Slovácko Verbuňk was proclaimed.
 42. About 60% of the 152 nominations that were submitted under the programme were successful (19 out of 32 nominations in 2001, 28 out of 56 in 2003 and 43 out of 64) in 2005; China obtained 4 and India and Japan each three Masterpieces.
 43. For a presentation of this eventful period, see Aikawa 2007 and 2009, where one can read that, in particular, states from western Europe remained for a long time opposed to the drafting of a convention for ICH.
 44. "...outstanding value to the community concerned and for the maintenance of cultural diversity to be demonstrated in relation to a) other expressions within the same culture/cultural group, b) the expressions of nearby related cultures, and c) universally". See page 7 of the report of the Elche meeting <<https://ich.unesco.org/doc/src/04594-EN.pdf>>.
 45. Outcomes of that meeting are briefly summarized in Seitel 2001: 266. See also *Séminaire des pays de l'Europe centrale et orientale sur l'application de la Recommandation de l'UNESCO sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire*, 19-23 juin 1995.
 46. Cf. McCann 2001.
 47. For the Action Plan, see Seitel 2001: 302-306.
 48. Cf. Final Conference Report, page 42; <<https://ich.unesco.org/doc/src/00111-EN.pdf>>.
 49. Janet Blake, 2001, *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Elements for consideration*, Paris: UNESCO. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000123744>>.
 50. The working documents, including the successive drafts of the Convention, and the reports of these meetings, can all be found on the webpage of the Convention under "Events", "2005-2000".
 51. For the Final report, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/00077-EN.pdf>>.
 52. For the Final report, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/00074-EN.pdf>>.
 53. For the Final report, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/00070-EN.pdf>>.
 54. For the resulting *Glossary*, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/00265.pdf>>.
 55. For the final Report, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/05152-EN.doc>>.
 56. See <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000129000>>.
 57. For the Secretariat Report, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000130016>>.
 58. For the Report by the Rapporteur, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000130350>>.
 59. For the Secretariat Report, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000131274>>.
 60. The Turin definition can be found as an attachment to a background paper prepared by Peter Seitel for the Rio meeting, entitled *Defining the scope of the term Intangible Cultural Heritage*, RIO/ITH/2002/WD/8.'
 61. *Proposed Terminology for Intangible Cultural Heritage: Toward Anthropological and Folkloristic Common Sense in a Global Era*, <<https://ich.unesco.org/doc/src/05297-EN.pdf>>.
 62. The Convention promotes the recognition, promotion and safeguarding of living practices and expressions that have a function in the life of present-day communities/groups and that are important for their identity and gives them a sense of continuity (see the definition in the Convention). The Convention wishes communities/practitioners to be assisted in safeguarding such living heritage by and for the benefit of the communities themselves. In that context the term ICH or living heritage is used. Under the Convention practices that belong to the past only, that have no actual value for present-day communities, or that are systematically enacted out of their usual context are rather spoken about as "folklore". The Convention promotes documentation for the purpose of safeguarding, if possible together with practitioners and other tradition bearers. It does not want to replace traditional ethnographical or anthropological studies. It adds a new frame/paradigm next to that, which combines in-community, political and scientific considerations. It does require, in states that have ratified the 2003 Convention, ethical approaches towards ICH and its practitioners/communities from the side of civil servants, non-governmental organizations and researchers who – whether in or outside the framework of the Convention – deal with living practices, expressions, knowledge and skills that under the Convention are considered as ICH. And so, in mainstream terminology, the 1989 Recommendation is about documenting, preserving and studying traditional culture and folklore, while the 2003 Convention is about assisting communities, groups and individuals concerned in safeguarding their ICH, though not without their previous, free and informed consent. Those who keep to the term "folklore" no doubt will agree with Kirschenblatt-Gimblett when she says: "The field of folklore is experiencing topic drift, as the gap widens between the name of the field and what it now signifies." (Kirschenblatt-Gimblett 1998: 281).
 63. In spite of UNESCO's efforts, Group II (Eastern and Central Europe, Caucasus and some Central Asian countries) was under-represented in the 1993 expert meeting, and the meetings (a) to (e). In those meetings one does not find Czech participants. Vlasta Ondrušová from the Institute of Folk Culture in Strážnice participated, however, in the Washington meeting. UNESCO requires equitable geographical distribution in its organs and committees, in their subsidiary bodies, and in expert meetings it organizes. For that purpose, it carved up the world in six regional, or so-called "electoral groups". These are Group I Western European and North American States (which includes Turkey and Israel); Group II Eastern European States (which includes Caucasian States and part of Central Asian States); Group III Latin American and Caribbean States; Group IV Asian and Pacific States; Group V(a) African States; Group V(b) Arab States – see <<https://www.unesco.org/en/executive-board/brief>> (under "Membership").
 64. See <<https://ich.unesco.org/doc/src/05352-EN.pdf>>, page 18.
 65. For that Glossary, see <<https://ich.unesco.org/doc/src/00265.pdf>>.

66. The definition for ICH proposed in the Glossary is: “1. *For the purposes of the present Convention, intangible cultural heritage means the practices and representations – together with their necessary knowledge, skills, instruments, objects, artefacts and places – that are recognized as such by communities and individuals, and are consistent with universally accepted principles of human rights, equity, sustainability, and mutual respect between cultural communities. This heritage is constantly recreated by communities in response to their environment and historical conditions of existence, and provides them with a sense of continuity and identity, thus promoting cultural diversity and the creativity of humankind.* 2. *Intangible cultural heritage, as defined in paragraph 1 above, covers the following domains: (i) Oral expressions; (ii) Performing arts; (iii) Social practices, rituals and festive events; (iv) Knowledge and practices about nature.*”
67. See Zanten 2004.
68. CLT-2002/CONF.203/3 Rev: English|French.
69. CLT2003/CONF.205/5: English|French.
70. Amendment 238: Not only ICH should be defined, “but also the various items thereof [...] because it is otherwise difficult to adopt sufficiently focused, effective and active measures.” Amendment 347 asks for a precise definition for “safeguarding”, to avoid confusion with IP protection. In Amendment 524 the Czech Republic suggests that States Parties should not safeguard ICH that is not compatible with human dignity and human rights.
71. For the Secretariat Report of IME-2, see <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130016>>. Its par. 13-14 speak briefly about the definition of ICH, without mentioning who contributed what to the debate.
72. See the annex to the Report of IME-2, *ibid*.
73. From Group II were elected K. Komárek (permanent delegate of the Czech Republic to UNESCO), G. Soos (from the permanent delegation of Hungary) and M. Medynski (from the permanent delegation of Poland); the latter did not participate.
74. For Draft-5, *Consolidated preliminary draft convention for the safeguarding of intangible cultural heritage*, see CLT-2003/CONF.206/2.
- See <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000131274_eng>. For the Secretariat Report of IME-3.
75. Blake (2006: 36) writes that an American expert already at IME-2 had stated “that the requirement that ICH be consistent with sustainability and equity would place far too high a threshold and effectively rule out as much as 90% of the world’s ICH.” Vanuatu (am. 343) kept that at “at least one-quarter of all expressions of the intangible cultural heritage.”
76. The names of persons who have represented the Czech Republic in statutory meetings of the 2003 Convention can be found at <<https://ich.unesco.org/en-state/czechia-CZ?info=mandates-and-participation>>.
77. For the latest, and also for all previous sets of Operational Directives, see <<https://ich.unesco.org/en/directives>>.
78. See <<https://ich.unesco.org/en-state/czechia-CZ?info=periodic-reporting#rp>>.
79. For these *Guidelines*, see <<https://www.mkcr.cz/the-list-of-intangible-elements-of-traditional-folk-culture-of-the-czech-republic-1468.html?lang=en>>.
80. See <<https://ich.unesco.org/doc/src/50279-EN.pdf>>.
81. In this article, the top of UNESCO is used to indicate the Director-general and her closest advisors as can be found in such central services of UNESCO as Office of the Director-general and the Bureau of Strategic Planning, and among the Organization’s Assistant Director-Generals– see <<https://en.unesco.org/about-us/whoswho>>.
82. See ITH/14/5.GA/INF.1, par. 2.
83. See UNESCO 2013.
84. See <<https://ich.unesco.org/en/15com>> (recordings Session: 2020-12-14 13:30:00; starting at 10m11s). My translation: “...and that is the philosophy – these are the very values of our Convention – that turn these gestures, these festivals and these rituals not into memories and into the withering away of a foregone past, but into a living heritage that is capable of helping us in meeting the challenges of today and tomorrow.”
85. *Policy for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention*; see <<http://whc.unesco.org/en/documents/138856>>, WHC-15/20.GA/INF.13.

REFERENCES:

- Aikawa, Noriko 2007. The Conceptual Development of UNESCO’s Programme on Intangible Cultural Heritage. In: Blake, Janet (ed.): *Intangible Cultural Heritage: Challenges and Approaches*. Builth Wells: Institute of Art and Law. 43-72.
- Aikawa, Noriko 2009. From the Proclamation of Masterpieces to the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. In: Smith, Laurajane – Akagawa, Natsuko (eds): *Intangible Heritage*. London – New York: Routledge. 13-44.
- Blake, Janet 2001. *Developing a New Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage – Elements for Consideration*. Paris: UNESCO. (Doc. CLT.2001/WS/8 REV.). Available from: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123744/PDF/123744eng.pdf.multi>>.
- Blake, Janet 2006. *Commentary on the 2003 UNESCO Convention on the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Builth Wells: Institute of Art and Law.
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara 1998. Folklore’s Crisis. *Journal of American Folklore* 111 (Summer): 281-327.
- McCann, Anthony et al. 2001. The 1989 Recommendation Ten Years On: Towards a Critical Analysis. In: Seitel, Peter (ed.): *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage. 57-61.
- Seitel, Peter (ed.) 2001. *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage. Available from: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132327>>.

- Séminaire des pays de l'Europe centrale et orientale sur l'application de la Recommandation de l'UNESCO sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire, 19-23 juin 1995.* Strážnice: Ústav lidové kultury, 1995. Available from: <<https://kramerius.nulk.cz/view/uuid:c3353729-1b52-411f-87b3-13de9a04542b?page=uuid:db145b44-27ff-11eb-997c-000c29086a30&fulltext=seminaire>>.
- Sherkin, Samantha 2001. A Historical Study on the Preparation of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. In: Seitel, Peter (ed.). *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage. 42-56.
- UNESCO 2013. *Evaluation of UNESCO's Standard-setting Work of the Culture Sector, Part I – 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, IOS FINAL REPORT – prepared by Barbara Torggler and Ekaterina Sediakina-Rivière*. Paris: UNESCO. Available from: <https://ich.unesco.org/doc/src/IOS-EVS-PI-129_REV-EN.pdf>.
- Zanten, Wim van 2004. *Constructing New Terminology for Intangible Cultural Heritage*. *Museum International* 56 (1-2): 36-44.

Summary

From Folklore to Living Heritage: On the Development of UNESCO's Contribution to the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage

The adoption in 2003 of the *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* was the major milestone in UNESCO's action concerning intangible or living heritage (initially called folklore) that started more than fifty years ago. That Convention replaced the not entirely successful 1989 *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, the first UNESCO legal instrument in this domain. This study presents aspects of a large number of dedicated expert and statutory meetings that contributed to these texts and in UNESCO programmes such as the *Living Human Treasure* programme and the *Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*. It tries to give an insight in the changing objectives and discourse with which experts, states and UNESCO contributed to this long history. That evolution is illustrated by the constant change in name and definition given to the subject matter itself (from "folklore" to "living heritage") and by the changing objectives of all this action. Special attention is given to the preparation of the 2003 Convention, to its implementation after its entry into force in 2006, and to the new objectives that its Governing Organs, guided by UNESCO, have been trying to provide it with. Where appropriate, reference is made to contributions from Czech experts and the Czech Republic.

Key words: UNESCO; Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage; intangible cultural heritage in the Czech Republic; folklore; living cultural heritage.

OD FOLKLORU K ŽIVOUCÍMU DĚDICTVÍ: O VÝVOJI PŘÍNOSU UNESCO K ZACHOVÁNÍ NEHMOTNÉHO KULTURNÍHO DĚDICTVÍ

Rieks Smeets (Leiden)

Úvodem

Tento článek představuje několik aspektů vztahujících se k vývoji úvah a činnosti UNESCO v oblasti ochrany, podpory, zachování a mobilizace kulturního fenoménu, který se původně nazýval „folklor“ [v češtině a některých dalších slovanských jazycích byl použit termín lidová kultura]^A a nakonec „živoucí dědictví“. V míře, kterou umožňuje článek tohoto rozsahu, ukážeme, jak se v průběhu vývoje měnily představy o této problematice a jak se spolu s nimi proměňovaly i definice, přístupy a cíle možných opatření. Celý proces začal kolem roku 1970. Nejprve vedl k přijetí *Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury* (dále „Doporučení z roku 1989“), poté k přijetí Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví („Úmluva z roku 2003“), přičemž deset let po přijetí Úmluvy ji UNESCO začalo se souhlasem řídících orgánů této Úmluvy novelizovat. Úmluva, která byla zpočátku propagována a vítána jako úmluva k zachování nehmotného (nemateriálního) kulturního dědictví s cílem posílit kulturní identity a kulturní rozmanitost, se nyní vyvíjí do podoby kulturní úmluvy UNESCO *par excellence* v oblasti udržitelného vývoje a zachování. Tato přehledová studie má mít především popisný charakter; snaží se poukázat na přínos českých aktérů ke směrům vývoje, který je v tomto textu prezentován.

Článek staví především na velkém množství dokumentů, které vypracoval buď sekretariát UNESCO, nebo které jsou výsledkem odborných a dalších porad, jež UNESCO uspořádalo. Webové stránky UNESCO stejně jako webové stránky Úmluvy z roku 2003 obsahují rozsáhlý textový archiv. Na těchto stránkách (<https://ich.unesco.org/>), které pokrývají více než čtyři desetiletí, lze pod odkazem „Events/Události“ nalézt několik desítek tisíc stran, které reflektují dlouhou historii UNESCO v oblasti folkloru / nehmotného kulturního dědictví. Dají se zde najít chronologicky řazené dokumenty týkající se stovek odborných setkání na různých úrovních, workshopů zaměřených na budování kapacit a instruktážních materiálů, stejně jako všechny dokumenty týkající se zasedání statutárních orgánů Úmluvy, včetně zpráv, pracovních dokumentů, rozhodnutí a usnesení. Na těchto internetových stránkách jsou také mj. pod odkazem „Convention/Úmluva“ k dispozici základní texty Úmluvy (včetně Úmluvy samotné a příslušných prováděcích směrnic), pod odkazem „Lists/Seznamy“ pak veškeré zápisy do obou seznamů Úmluvy

a Registru Úmluvy (včetně nominačních dotazníků a rozhodnutí o zápisu) a periodické zprávy, které musí smluvní státy zasílat, aby informovaly o implementaci Úmluvy na vnitrostátní úrovni.¹ Výběr dokumentů, stejně jako prezentace a interpretace citací reflektují mou osobní volbu, přičemž zde sehrála svou roli moje zkušenost coby bývalého vedoucího sekce UNESCO pro nehmotné kulturní dědictví a tajemníka Úmluvy z roku 2003.

I. Období 70. a 80. let – do přijetí Doporučení z roku 1989

1. V 60. a 70. letech 20. století vypracovaly mnohé africké a latinskoamerické země autorské zákony na ochranu folkloru (např. Tunisko, Bolívie, Kolumbie, Maroko, Chile, Alžírsko, Senegal a Keňa), zatímco několik východoasijských zemí, např. Japonsko, Jižní Korea, Filipíny a Thajsko, mělo legislativu k podpoře a ochraně svých tradičních praktik zpracovánu již v 50. letech 20. století.² Mnoho nově nezávislých států mělo v té době zájem na podpoře a ochraně folkloru jako součásti projektů směřujících k formování národa; mnoho zemí také chtělo chránit tradiční kulturní projevy proti jejich zneužívání a zkreslování kým-koliv zvenčí. Mezinárodní právní nástroje zaměřené na takovou ochranu ještě neexistovaly.

2. UNESCO od samého počátku věnovalo velkou a soustředěnou pozornost stavebnímu a přírodnímu dědictví, zpočátku především po vzoru přístupu evropských zemí, zatímco folklorem a tradiční kulturou se v různých sekcích a programech organizace zabývalo méně koordinovaným způsobem. Jednou z hlavních aktivit v této oblasti byla podpora afrických jazyků, dále rozsáhlý projekt zaměřený na popis historie afrického kontinentu a také *UNESCO sbírka tradiční hudby*, která byla zahájena v roce 1961.³ Počátkem 70. let začalo UNESCO uvažovat o možných směrnících vztahujících se k právní ochraně folkloru na mezinárodní úrovni.

3. V roce 1973, rok pro přijetí Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, navrhla Bolívie vytvoření *Mezinárodního registru folklorního kulturního vlastnictví*.⁴ Rovněž požadovala, aby byl k Všeobecné úmluvě o autorském právu připojen protokol, který by deklaroval, že kolektivní kulturní projevy jsou majetkem státu. Bolívie dále navrhla, aby byla připravena úmluva „*k regulaci uchovávání, propagace a šíření lidového umění*“. UNESCO o požadavcích Bolívie informovalo

Mezivládní výbor pro autorské právo. Ten vyslovil názor, že folklor zvláštní ochranu potřebuje, ale také „že jde v podstatě o kulturní záležitost, která přesahuje rámec autorského práva“. Požádal UNESCO o další studium „problematiky spojené s ochranou folkloru“.⁵

4. V reakci na tyto podněty předložilo UNESCO v roce 1975 aktualizovanou verzi studie nazvané *Úvaha o možnosti vytvořit mezinárodní nástroj k ochraně folkloru*,⁶ kterou vypracovalo již v roce 1971: V této studii je „folklor“ charakterizován jako „nedílná součást kulturního dědictví lidstva“ (odst. 29) a také jako „identifikační prvek etnické skupiny nebo národního společenství“ (odst. 3 a 22). V odst. 22 se pak hovoří o významu „tradičních kulturních statků“ v rozvojových zemích coby „pákách politického jednání“.

5. V roce 1976 byl přijat Tuniský vzorový zákon o autorském právu pro rozvojové země. Připravili jej vládní experti svolaní Tuniskem za pomoci Světové organizace duševního vlastnictví (WIPO) a UNESCO.⁷ Komentář k paragrafu 6 tohoto zákona, *Díla národního folkloru*, vysvětluje, že „cílem tohoto ustanovení je předcházet jakémukoliv nepatřičnému využívání a umožnit přiměřenou ochranu kulturního dědictví známého jako folklor, které představuje nejen potenciál pro ekonomický rozmach, ale také kulturní dědictví úzce spjaté s individuálním charakterem každého národa“. V roce 1978 se WIPO a UNESCO dohodly, že otázky duševního vlastnictví a autorského práva budou pod správou WIPO, zatímco UNESCO se zaměří na celkovou ochranu folkloru. Obě organizace intenzivně spolupracovaly až do roku 1985.

6. V roce 1980 rozhodlo 21. zasedání Generální konference UNESCO, že je „žádoucí, aby opatření určená k zajištění existence a rozvoje folkloru a jeho ochrany před rizikem zkrakování byla zakotvena v mezinárodních předpisech“.⁸ Následující zasedání Generální konference, která je zastřešujícím řídicím orgánem UNESCO a jsou zde zastoupeny všechny členské státy, měla podpořit činnost v této oblasti.⁹ V následujících letech proběhlo, vedle regionálních setkání v Bogotě, Novém Dillí a Dauhá, několik mezivládních setkání odborníků, dílem pod záštitou divize autorského práva UNESCO a WIPO, dílem kulturní sekce UNESCO (bez WIPO).¹⁰ Až do konce 80. let zůstávala hlavní organizací pro záležitosti týkající se ochrany (od roku 1989 „zachování“) folkloru divize autorského práva (později program autorského práva) UNESCO, zatímco kulturní sekci byla přisouzena druhořadá role – bez ohledu na dělbu práce mezi WIPO a UNESCO.

7. Po dvou úvodních setkáních (leden 1980¹¹ a únor 1981¹²) zorganizovaly WIPO a UNESCO v červnu a červenci 1982 společný Výbor vládních expertů pro aspekty projevů folko-

ru spjaté s duševním vlastnictvím, který poté přijal Vzorová ustanovení pro národní zákony o ochraně projevů folkloru před nezákonným využíváním a jinými škodlivými činy.¹³ V Preambuli je uvedeno, že folklor představuje „důležitou součást živoucího kulturního dědictví národa, rozvíjenou a uchovávanou společenstvími uvnitř národa nebo jednotlivci reflektujícími očekávání těchto společenství“. Na základě Vzorových ustanovení připravily WIPO a UNESCO v roce 1984 *Návrh smlouvy o ochraně projevů folkloru před nezákonným využíváním a dalšími škodlivými činy*.¹⁴ Skupina odborníků, která byla požádána o projednání návrhu a – obecněji – možnosti takové ochrany na mezinárodní úrovni, však považovala tuto iniciativu za předčasnou.¹⁵

8. V únoru 1982 uspořádalo UNESCO bez účasti WIPO zasedání svého Výboru vládních expertů pro zachování folkloru, na němž se diskutovalo o rozsahu a definici folkloru a o způsobech jeho zachování.¹⁶ UNESCO poskytlo účastníkům pracovní dokument, který prezentoval výsledky rozsáhlého dotazníkového průzkumu, na nějž odpovědělo sedmdesát členských zemí.¹⁷ Průzkum představuje množství anonymizovaných informací o přístupech k folkloru a jeho definicím, o jeho ochraně a (komerčním) využití. Z jednání vzešly podrobné podněty pro případné doporučení UNESCO k zachování folkloru (Příloha I Zprávy). Vypracována byla také definice folkloru, který byl mj. prezentován jako projev „kulturní a sociální identity“ společenství. Doporučení 21 požadovalo podporu „práva skupin, které vytvářejí tradiční lidovou kulturu, na zachování kontroly nad svými tradičními znalostmi a dovednostmi a nad svými zvyky“. V kontextu UNESCO jde o raný výskyt pojmů „znalosti a dovednosti“, které se nakonec staly součástí definice nehmotného kulturního dědictví v Úmluvě z roku 2003.

9. Na přelomu července a srpna 1982 uspořádalo UNESCO v Mexico City tzv. Mondiacult – *Světovou konferenci o kulturních politikách*, jež uzavřela sérii setkání na vysoké úrovni, která se týkala kulturní politiky a byla zahájena v Benátkách v roce 1972.¹⁸ Konference položila nový základ pro činnost UNESCO v oblasti kulturních politik a redefinování politik UNESCO v oblasti kulturního dědictví. Vypracovala širokou „antropologickou“ definici kultury, rozšířila definici dědictví tím, že do ní zahrнула nehmotné dědictví, a pevně zakotvila dědictví v rámci kultury. Podpořila a propojila také pojmy kulturní identity a kulturní rozmanitosti, zkoumala souvislost mezi rozvojem (národů a zemí) a kulturou, potvrdila také souvislost mezi lidskými právy a kulturou. Jedním z výsledků konference byla průkopnická *Mexická deklarace o kulturních politikách*.¹⁹ Ve zprávě ze zasedání se vedle častějšího slova „folklor“ několikrát objevuje také výraz „nehmotné dědictví“.

10. Konference Mondiacult přijala definici kultury, která zohlednila mnohé z toho, co se dnes považuje za nehmotné kulturní dědictví:

„V nejširším slova smyslu lze dnes říci, že kultura je celý komplex charakteristických duchovních, materiálních, duševních a emocionálních rysů, které charakterizují společnost nebo společenskou skupinu. Zahnuje nejen umění a písemnictví, ale také způsoby života, základní práva člověka, hodnotové systémy, tradice a vyznání...“

Tuto definici lze nalézt v úvodu *Mexické deklarace*; v odstavci 23 je pojem „kulturní dědictví“ dále rozvinut takto:

„Kulturní dědictví národa zahrnuje díla jeho umělců, architektů, hudebníků, spisovatelů a vědců, ale také díla anonymních umělců, projevy spirituality národa a soubor hodnot, které dávají životu smysl. Zahnuje hmotná i nehmotná díla, která odrážejí tvořivost daného národa: jazyky, obřady, víru, historická místa a památky, literaturu, umělecká díla, archivy a knihovny.“²⁰

Mexická deklarace sice zdůraznila, že kulturní identita kulturní rozmanitost jsou neoddělitelné (odst. 5), (odst. 5), zároveň ale konstatovala, že je povinností mezinárodního společenství, aby „kulturní identita každého národa byla zachována a chráněna“ (odst. 7).

Konference Mondiacult je dodnes pro UNESCO zdrojem inspirace při obhajobě místa kultury – a do jisté míry i místa UNESCO – v systému OSN, zejména při prosazování role, kterou by kultura měla sehrát v rozvojových politikách. Výstupy z konference nicméně téměř neovlivnily interní diskuse a činnost UNESCO v oblasti folkloru v 80. letech a účinně se začaly projevovat až od poloviny 90. let. Definice kultury, jak ji vypracovala konference Mondiacult, se s drobnými úpravami znovu objevila v Deklaraci UNESCO o kulturní *rozmanitosti* z roku 2001.²¹

11. Podkladový dokument, který připravila sekce kultury pro setkání odborníků s cílem vypracovat budoucí program týkající se nehmotného dědictví, jež se konalo v listopadu 1984, informoval odborníky o výstupech ze zasedání Mondiacult. Na výše zmíněném setkání se nepodařilo dosáhnout dohody v oblasti hlavních témat, což Noriko Aikawa (2007: 51) připisuje „jasnému rozporu mezi antropologickým a folkloristickým přístupem“.²² Zpráva ze setkání podává podrobný záznam debat a přílohy k ní dokládají názory protichůdných skupin účastníků. Doporučení z roku 1989, první mezinárodní právní text, který UNESCO přijalo v oblasti folkloru / nehmotného kulturního dědictví (viz níže), bylo stále pevně zakotveno ve folkloristické tradici. Od roku 1992 (viz níže, na různých místech) pronikal do textů a programů UNESCO antropologický přístup. Ten nakonec začal určovat definice Úmluvy, řadu klíčových úvah

v její preambuli a celkový přístup ke komunitám a skupinám (viz zejména čl. 2 odst. 1, čl. 11 písm. b a čl. 15 Úmluvy).

Zasedání v roce 1984 přesto mj. doporučilo organizaci UNESCO „přijmout program analýzy fungování ekonomiky tradičních kulturních projevů“, školit „nositele tradic“, aby mohli najít uplatnění „v peněžní ekonomice v odvětvích, jako jsou cestovní ruch, řemeslná výroba a produkce festivalů“, a analyzovat úlohu, kterou při předávání folkloru / nehmotného kulturního dědictví hrají ženy. Tato doporučení byla jasnou pozitivní ozvěnou doporučení Mondiacultu.

Druhé setkání s podobným mandátem, které se konalo v roce 1987, přidalo k antropologickému a folkloristickému přístupu přístup etnolingvistický – a africkou perspektivu – přičemž „mezi těmito třemi přístupy došlo k silné konfrontaci“.²³ Toto setkání, které se zcela zabývalo typologiemi, klasifikacemi a neúspěšným dotazníkovým šetřením, bylo ještě méně užitečné než jeho předchůdce v roce 1984.²⁴

12. V lednu 1985 zorganizovala Divize autorského práva, aniž by byla znepokojena vývojem na jiných místech UNESCO, zasedání Výboru vládních expertů pro zachování folkloru.²⁵ Zasedání dalo konečnou podobu dokumentu nazvanému *Řešení problémů vzniklých v souvislosti se zachováním folkloru podle návrhu Výboru vládních expertů*.²⁶ Tento dokument, který obsahoval téměř úplný plán Doporučení z roku 1989, projednala Výkonná rada UNESCO v dubnu 1985.²⁷ Tato Rada se pak rozhodla začlenit otázku „žádoucnosti přijetí obecných mezinárodních předpisů týkajících se ochrany folkloru“ na program příštího zasedání Generální konference roku 1985. Toto zasedání Generální konference skutečně rozhodlo, aby další práce směřovala k širokému doporučení UNESCO bez účasti WIPO.²⁸

II. Doporučení z roku 1989

13. Výsledkem výše uvedeného bylo, že v listopadu 1989 mohla Generální konference přijmout první mezinárodní právní nástroj UNESCO týkající se nehmotného kulturního dědictví – *Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury*.²⁹

Doporučení z roku 1989 předkládá definici folkloru, která zahrnuje mnoho prvků, jež byly obsaženy již v definici použité ve *Vzorových ustanoveních* z roku 1982 a jež se postupně dále vyvíjely na pozdějších setkáních odborníků:

„Tradiční a lidové kultura je souhrn výtvorů založených na tradici kulturního společenství, vyjádřených skupinou nebo jednotlivci jako obraz tužeb společenství takovým způsobem, že odrážejí jeho kulturní a sociální totožnost a že jeho vzory a hodnoty jsou předávány ústně, napodobováním či jinými způsoby. Formy této kultury zahrnují zejména jazyk, literaturu,

*hudbu, tanec, hry, mytologii, rituály, obyčeje, řemeslnickou výrobu, architekturu a různé druhy umělecké tvorby.*⁴⁰

14. Doporučení z roku 1989 ve své preambuli konstatuje, že folklor má „sociální, ekonomický, kulturní a politický význam“ a že „je mocným prostředkem ke sblížování různých národů a sociálních skupin a potvrzování jejich kulturní identity.“ Definice (v Oddíle A) dále informuje, že folklor odráží kulturní a sociální identitu komunity, která jej vytváří. Zbytek Doporučení se už k těmto postřehům téměř nevrací a zaměřuje se převážně na produkty a výzkum. V Oddíle C se uvádí, že „zatímco živý folklor vzhledem k jeho vyvíjecímu se charakteru nemůže být vždy chráněn přímo, folklor, který byl zafixován ve hmotné formě, by měl být účinně chráněn“. V souladu s tím se prakticky všechna zachovná opatření navržená v Doporučení omezují na dokumentaci, záznam, archivaci a šíření prostřednictvím lidí zvenčí, v jejichž prospěch mají být práva duševního vlastnictví chráněna. Oddíl F, „Ochrana“, tj. právní ochrana, uvažuje o nositelích jako o „informátorech“, jejichž „soukromí a důvěryhodnost“ coby „osob předávajících tradice“ je třeba chránit na prvním místě. Doporučení 1989 orientované na objekt, dokumentaci a výzkum bylo zjevně inspirováno tím, co bylo výše nazváno folkloristickým přístupem, za což bude o deset let později kritizováno na Washingtonské konferenci (viz níže).

III. Období 90. let: nové programy a nové přístupy

15. V roce 1992 chtěl dát generální ředitel UNESCO Federico Mayor (1987–1999) nový směr jevu, který nazval „duchovní dědictví“. Podprogram pro nemateriální kulturní dědictví byl nově administrativně ukotven v kulturní sekci a dostal nový název – Podprogram pro nehmotné kulturní dědictví.³⁰ V roce 1992 UNESCO vyhodnotilo svou rozptýlenou minulost a aktuální činnost týkající se nehmotného kulturního dědictví, což vyústilo v *koncept* s návrhy (*Nehmotné kulturní dědictví: nové perspektivy*) na přeorientování a zaměření činnosti UNESCO týkající se ústní a lidové kultury.³¹ *Koncept* předpokládal intenzivnější zaměření na prováděcí činnosti s tím, že UNESCO bude např. rozvíjet programy zaměřené na pomoc při revitalizaci ohrožených forem projevu „represntativní nebo výjimečné povahy“, nebo „vysoké kvality provedení“.³²

16. V červnu 1993 se konalo setkání expertů nazvané *Mezinárodní konzultace nových perspektiv programu UNESCO: Nehmotné kulturní dědictví*, na němž se účastníci měli vyjádřit k návrhům, které byly uvedeny v *konceptu*.³³ Zástupce generálního ředitele pro kulturu Henri Lopes, který byl v roce 1982 generálním tajemníkem konference Mondiacult, zdůraznil, že UNESCO usiluje o podporu nehmotného dědictví, a vyzdvihl velký význam této organizace pro „národy, které nemají žádné

památky a mají jen málo archivů“, a pro země, o jejichž historii donedávna informovaly především evropské – často koloniální – prameny. Zpráva ze zasedání překypovala neotřelými výrazy a myšlenkami. Byl zdůrazněn „neustálý vývoj“ nehmotného kulturního dědictví. Pozornost byla soustředěna na nositele, kteří mají být oprávněni k využívání svého nehmotného dědictví, mají z něj mít prospěch a s nimiž má být konzultována např. „revitalizace“ tohoto dědictví. Odborníci měli na zřeteli tradiční ekonomické aspekty velké části nehmotného kulturního dědictví. Varovali před folklorizací, nadměrným turismem, bezuzdnou komercializací a dekontextualizací. Zvláštní pozornost byla nárokována pro dědictví menšin a původních obyvatel, nehmotné kulturní dědictví ve venkovských oblastech a novou lidovou kulturu v městských oblastech. Navzdory převažujícímu antropologickému přístupu byl i nadále kladen velký důraz na zaznamenávání a dokumentaci a zasedání nerevidovalo definici „folkloru“ uvedenou v Doporučení z roku 1989. Doporučení vzešlá ze zasedání podtrhla trendy nastolené organizací UNESCO; ty zahrnovaly vznik mezinárodních ocenění *Žijící lidské poklady* a *Mistrovská díla světového dědictví*, která měla být udělována každoročně. Na zasedání vystoupil Georges Condominas, etnolog, který v té době hluboce ovlivnil smýšlení UNESCO o nehmotném kulturním dědictví a který se o několik let později stal členem poroty programu Mistrovských děl (viz níže).³⁴ Ve svém proslovu, který je připojen ke zprávě ze zasedání v roce 1993, hovořil o specifických aspektech a významu ústních tradic, přičemž se rovněž podělil o své pohledy na „folklor“.

17. Obojí doporučení měla pokračování. V roce 1993 spustily řídící orgány UNESCO program *Žijící lidské poklady*³⁵ a v roce 1997 schválily vznik programu *Prohlášení mistrovských děl ústního dědictví lidstva*.³⁶ Oba programy byly prezentovány jako zakotvené v Doporučení z roku 1989 a oba zpočátku používaly definici, která byla v Doporučení uvedena. Oba se však zaměřily na zachování praktik, znalostí a dovedností; je třeba poznamenat, že znalosti a dovednosti nebyly v Doporučení z roku 1989 zmíněny. Program *Žijící lidské poklady* navrhla Korejská republika; program *Mistrovská díla* navrhlo v posledním stupni Maroko a více než velkoryse jej podporovalo Japonsko do chvíle, kdy přestal existovat, neboť v roce 2008 byla všechna prohlášená mistrovská díla začleněna na Represntativní seznam nehmotného kulturního dědictví dle Úmluvy z roku 2003.³⁷

18. Projekt *Žijící lidské poklady* oceňoval a vyznamenával vynikající interprety a nositele a podporoval skutečnost, že ti to předávali své dovednosti a znalosti. Program – na rozdíl od programu *Mistrovská díla* – nezískal mnoho finančních prostředků.

Byl zaveden ve více než dvaceti členských státech, včetně České republiky, která v letech 2001–2021 uznala třiaosmdesát *Nositelů tradice lidových řemesel*.³⁸ Když byla příprava nové úmluvy v závěrečné fázi (2002–2003), přestalo UNESCO zavádění projektu Žijící lidské poklady podporovat. Do té doby se při projednávání inventarizace nebo zařazení do seznamu nehmotného kulturního dědictví upřednostňovaly praktiky, procesy, znalosti a dovednosti před výčty osob a předmětů – ať již vynikali kvalitou, nebo ne.³⁹ Nebylo úmyslem Úmluvy, aby příslušné seznamy zaváděly hierarchie; proto se již nehledělo ani na mimořádné vlastnosti, ani na vynikající interpretu.

19. V rámci programu *Mistrovská díla* mohly být k ohodnocení mezinárodní porotou nominovány a případně ze strany generálního ředitele za mistrovská díla prohlášeny – a snad i chráněny – kulturní prostory, které se vyznačují vysokou koncentrací nehmotného kulturního dědictví a tradičních kulturních projevů.⁴⁰ Kritéria výběru se částečně inspirovala Seznamem světového dědictví. Nominované statky např. musely mít „mimořádnou hodnotu z historického, uměleckého, etnologického, sociologického, antropologického, lingvistického nebo literárního hlediska“.⁴¹ UNESCO v letech 2001, 2003 a 2005 vyhlásilo sedmdesát mistrovských děl, které předložilo celkem devadesát států. Deset procent prohlášených statků bylo mnohonárodních. Několika státům se podařilo, že byl za Mistrovské dílo prohlášen více než jeden jejich statek.⁴²

20. Program *Mistrovská díla* představený organizací UNESCO uvítalo mnoho států jako fórum k propagaci zejména nehmotného dědictví světového Jihu a jako protiváhu k Seznamu světového dědictví, jenž se orientoval na stavební památky a stále upřednostňoval Evropu. Až do roku 2001 vedla Výkonná rada UNESCO o programu *Mistrovská díla* intenzivní diskuse, částečně proto, že kritéria výběru a otázky spjaté s definicí stále diskuse vyvolávaly, částečně proto, že UNESCO program vnímalo, a od roku 1999 otevřeně propagovalo, jako krok k nové úmluvě, která by se stala protipólem Úmluvy o světovém dědictví.⁴³

Po prvním prohlášení (2001) a silné kritice ze strany Výkonné rady porota programu na svém mimořádném zasedání v Elche (Španělsko) některé kritéria výběru upravila. Kritérium „mimořádné hodnoty“ zůstalo, s nelehkou novou interpretací, jež neodpovídala silnému pocitu, že nehmotné kulturní dědictví a hierarchie jsou neslučitelné.⁴⁴ Porota tehdy také přijala definici nehmotného kulturního dědictví, která byla vypracována začátkem roku 2001 v Turíně (viz níže), a rozhodla, že jazyk jako takový „nebude možné – dle programu *Mistrovská díla* – za mistrovské dílo prohlásit“. Toto rozhodnutí vytvořilo precedens pro macešské zacházení s jazykem v Úmluvě z roku 2003.

Novou a rovněž Turínem inspirovanou podmínkou pro úspěšnou žádost byl soulad s ideály UNESCO, zejména pak se Všeobecnou deklarací lidských práv. Výběr vyhlášených Mistrovských děl v praxi ilustroval, co porota programu a UNESCO považovaly za „ústní a nehmotné dědictví lidstva“ a co sedm desítek zemí považovalo za nejvýznamnější součásti tohoto dědictví na svém území.

IV. Práce na nové úmluvě – první zasedání (1995–1999)

21. V letech 1995–1999 uspořádalo UNESCO osm regionálních zasedání s cílem vyhodnotit Doporučení z roku 1989. Tato jednání využila dotazníky, které vyplnily země z příslušných regionů. První jednání, na jehož organizaci se podílelo UNESCO spolu s českým Ministerstvem kultury, se konalo v červnu 1995 ve Strážnici.⁴⁵ Závěrečné, deváté jednání, konané ve Washingtonu D. C. v roce 1999, shrnulo závěry regionálních zasedání, přidalo svá vlastní a analyzovalo důvody neúspěchu Doporučení z roku 1989.⁴⁶ Jednání ve Strážnici nebylo k Doporučení z roku 1989 příliš kritické, ale navrhlo jeho obnovení ve formě mezinárodní úmluvy. Pozdější jednání byla kritičtější a navrhovala, aby byl připraven úplně nový mezinárodněprávní text.

22. Studie kolektivu autorů v čele s Arturem McCannou, prezentovaná na Washingtonské konferenci, konstatovala, že rozsah definice v Doporučení z roku 1989 je dostačující, pokud se týká oblastí, ale v ostatním by zasloužila vylepšit. Měla by např. odkazovat na znalosti potřebné pro praktikování a předávání nehmotného kulturního dědictví, na hodnoty přisuzované nehmotnému kulturnímu dědictví konkrétní skupinou nebo komunitou, na úlohu nehmotného kulturního dědictví ve společnosti (i komerční) a na význam zapojení tradičních skupin do rozhodování o jejich nehmotném kulturním dědictví. Definice by se také potřebovala více zaměřit na procesy (nehmotné kulturní dědictví jako živé, sociální akty) a na praktikující a další nositele tradic. Tyto návrhy skončily mezi doporučeními formulovanými v akčním plánu, který byl přijat Washingtonskou konferencí.⁴⁷

23. Washingtonská konference nakonec navrhla, aby členské země požádaly Generální konferenci UNESCO o „vypracování studie o možnosti přijetí nového normativního nástroje na zachování tradiční kultury a folkloru“.⁴⁸ Návrh rezoluce v tomto smyslu byl Generální konferenci předložen v říjnu 1999 a byl schválen. UNESCO mohlo začít jednat.

UNESCO nejdříve zadalo průzkumnou studii.⁴⁹ Tato studie, kterou připravila Janet Blake, patřila k podkladovým dokumentům všech přípravných jednání, jež měla následovat. Její první kapitola, která staví na příspěvcích prezentovaných na

Washingtonské konferenci, detailně pojednávala o termínech, jež byly používány v souvislosti s nehmotným kulturním dědictvím, a kriticky se zabývala definicí v Doporučení z roku 1989. Znovu také připomněla prvky, které by definice nehmotného dědictví měla obsahovat a které by se tak či onak nějakým způsobem dostaly do definice nehmotného kulturního dědictví dle Úmluvy z roku 2003, např. „předávání z generace na generaci“, „vyvíjející se charakter nehmotného kulturního dědictví“, jeho „význam pro vytváření identity“ a jeho „přínos ke kulturní rozmanitosti“.

24. UNESCO od té doby uspořádalo velké množství odborných setkání na různých úrovních: první dvě přípravná odborná jednání (písmena a, b níže) měla za úkol připravit půdu. Následovaly dvě úvodní koncepční schůzky (schůzky „výběrové koncepční skupiny“, SDG) a schůzka k vytvoření terminologie (c, d, e níže), které připravily předběžný návrh úmluvy. Ten se stal základem pro Mezivládní zasedání odborníků (IME), které nakonec pod vedením UNESCO vypracovalo text Úmluvy.

Tabulka 1: ODBORNÁ JEDNÁNÍ 2001–2003⁵⁰

- a. **Turínská schůzka – Mezinárodní kulatý stůl: Nehmotné kulturní dědictví, pracovní definice;** Turín, 14.–17. března 2001;⁵¹
- b. **Schůzka v Riu – Nehmotné kulturní dědictví: Prioritní oblasti pro mezinárodní úmluvu;** Rio de Janeiro, 22.–24. ledna 2002;⁵²
- c. **SDG-1 – Výběrová koncepční skupina k prvnímu návrhu mezinárodní úmluvy o nehmotném kulturním dědictví;** Paříž, 20.–22. března 2002;⁵³
- d. **Schůzka k terminologii – Odborná schůzka o nehmotném kulturním dědictví – sestavení slovníku;** Paříž, 10.–12. června 2002;⁵⁴
- e. **SDG-2 – Druhé setkání výběrové koncepční skupiny předběžné mezinárodní úmluvy o nehmotném kulturním dědictví;** Paříž, 13.–15. června 2002;⁵⁵
- f. **IME-1 – První zasedání Mezivládního setkání expertů k předběžnému návrhu Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví;** Paříž, 23.–27. září 2002;⁵⁶
- g. **IME-2 – Druhé zasedání Mezivládního setkání [...];** Paříž, 28. února – 3. března 2003;⁵⁷
- h. **Mezizasedání – Pracovní skupina vládních expertů, pracující mezi zasedáními, k předběžnému návrhu Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví;** Paříž, 22.–30. dubna 2003;⁵⁸
- i. **IME-3 – Třetí zasedání Mezivládního setkání [...];** Paříž, 2.–14. červen 2003;⁵⁹

V. Pět přípravných schůzek (2001–2002)

25. Účastníci Turínské schůzky (březen 2001) byli požádáni o prostudování otázek terminologie a možného rozsahu nového mezinárodního právního nástroje. Většinu přítomných tvořili antropologové, folkloristé nebo etnologové; několik z nich mělo právní vzdělání. Schůzka na základě washingtonských diskusí a prezentací připravila novou, „antropologickou“ definici nehmotného kulturního dědictví, která se soustředila na „procesy“ (zatímco definice Doporučení z roku 1989 se zaměřila na „výtvory“) a na „společenství“:

„Procesy, které se lidé naučili, spolu se znalostmi, dovednostmi a tvořivostí, které o nich podávají svědectví a jsou jimi rozvíjeny, produkty, které vytvářejí, a zdroje, prostory a další aspekty sociálního a přírodního kontextu nezbytné pro jejich udržitelnost; tyto procesy poskytují žijícím společnostem pocit kontinuity s předchozími generacemi a jsou důležité pro kulturní identitu, jakož i pro zachování kulturní rozmanitosti a tvořivosti lidstva.“⁶⁰

Tento výstup významně ovlivnili Lourdes Arizpe, v té době zástupkyně generálního ředitele UNESCO pro kulturu, a Peter Seitel, folklorista ze Smithsonianova institutu; Arizpe tím, že zdůrazňovala význam pochopení nehmotného kulturního dědictví jako celku složeného z aktů a procesů. Definici sestavenou v Turíně UNESCO využívalo něco málo přes rok, a to i v aktualizovaných verzích příruček pro programy *Žijící lidské poklady* a *Mistrovská díla*.

26. Peter Seitel, který redigoval prezentace, referáty a zprávu z Washingtonské konference (Seitel 2001), připravil dokument, v němž předložil definice asi padesáti pojmů, které pro něj sekretariát UNESCO „shromáždil z několika zdrojů UNESCO“.⁶¹ Výsledný seznam je v rámci UNESCO prvním návrhem uceleného souboru definic nehmotného kulturního dědictví. Diskutovalo se o mnoha pojmech; termín „nehmotné kulturní dědictví“ byl přijat kriticky, žádný lepší termín se však neobjevil. Dostal přednost před termínem „folklor“, protože ten měl mezi experty z různých částí světa údajně negativní konotace.⁶² Výrazy obsahující termíny „tradice“ nebo „tradiční“ byly považovány za vylučující „modernost“.

27. Schůzka v Riu byla uspořádána několik měsíců poté, co Generální konference UNESCO přijala v roce 2001 Všeobecnou deklaraci UNESCO o kulturní rozmanitosti. Tato deklarace, obsahující definici kultury inspirovanou konferencí Mondiacult, měla významně ovlivnit tvůrce Úmluvy z roku 2003 i Úmluvy o kulturní rozmanitosti z roku 2005 (plným názvem Úmluva UNESCO o ochraně a podpoře rozmanitosti kulturních projevů).

Schůzka v Riu, bez ohledu na svůj mandát, nedošla ve vztahu k prioritním oblastem k žádným závěrům. Pokud jde o defini-

ce, Peter Seitel představil prvky k diskusi o definici nehmotného kulturního dědictví a navrhl uspořádat specializované setkání odborníků, na němž by byly vypracovány koncepční a prováděcí definice pro kompletní soubor pojmů potřebných pro mezinárodní dohodu o nehmotném kulturním dědictví. Zástupce generálního ředitele UNESCO pro kulturu Mounir Bouchenaki tento návrh podpořil a zdůraznil, že „vypracování praktického slovníku pojmů a termínů by bylo užitečným nástrojem pro odborníky během přípravného procesu návrhu budoucí úmluvy“.

UNESCO jako obvykle dbalo na to, aby ve Washingtonu, Turíně a Riu sešli účastníci ze všech šesti světových oblastí a aby rovněž byla zajištěna určitá míra kontinuity mezi jednotlivými schůzkami. Na setkáních prezentovaných v tabulce pod body a až e hovořili experti každý sám za sebe.⁶³

28. V březnu a červnu 2002 UNESCO uspořádalo dvě zasedání užší koncepční skupiny (SDG-1 a SDG-2), jež měla za úkol připravit předběžný návrh možné úmluvy. SDG-1 svou práci opřela o úplně první předběžný návrh úmluvy, který připravil sekretariát a předsedající schůze, a to souhrnnou úpravou Úmluvy o světovém dědictví. Tento podklad hluboce poznamenal diskuse na všech nadcházejících přípravných schůzkách a i dnes se v Úmluvě z roku 2003 vyskytuje několik nepříjemných stop tohoto původu. V květnu 2002 se Výkonná rada UNESCO vrátila ke svému dřívějšímu vyjádření, že Úmluva o světovém dědictví by mohla sloužit jako model; lépe měla být zohledněna „specifika“ nehmotného kulturního dědictví.

První návrh obsahoval turínskou definici nehmotného kulturního dědictví. Účastníci schůzky užší koncepční skupiny byli pověřeni, aby „v co největší možné míře reagovali na vědecké zájmy expertů na nehmotné dědictví s cílem přijmout technicky bezvadné definice plně slučitelné s potřebami smluvních států a s požadavky právní kodifikace tohoto kulturního sektoru.“⁶⁴

Pro název budoucí Úmluvy dala SDG-1 přednost termínu „zachování“ (*safeguarding*) před výrazem „ochrana“ (*protection*), který byl použit v názvu Úmluvy o světovém dědictví, protože byl považován za „méně paternalistický“ a protože zahrnoval myšlenku předávání budoucím generacím. Termín „ochrana“ byl odmítnut také proto, že by mohl zahrnovat právní ochranu, přičemž na setkání bylo opakovaně připomínáno, že je třeba vyhnout se jakémukoliv překrývání s oblastmi v gesci WIPO.

29. Těsně před setkáním skupiny SDG-2 uspořádalo UNESCO schůzku k terminologii, jak to navrhlo setkání v Riu. Jedenáct expertů, většinou etnologů a antropologů, vycházelo z předběžného slovníku, který připravila Nizozemská národní komise pro UNESCO na žádost sekretariátu UNESCO. Na schůzce k terminologii odborníci vypracovali nový slovník, který byl zveřejněn krátce po jednání a měl být distribuován

účastníkům všech následujících přípravných zasedání, aniž by však kdy získal jakýkoliv oficiální status.⁶⁵ Slovník obsahoval významně přepracovanou definici nehmotného kulturního dědictví a třiatřicet dalších definic. Jeho definice nehmotného kulturního dědictví je již velmi blízko té, která je zakotvena v Úmluvě: zaměřuje se na praktiky a reprezentace; komunity a jednotlivci musí uznávat své nehmotné kulturní dědictví; objevují se zde už také lidská práva a „smysl pro identitu a kontinuitu“. Závěrečná věta definice v Úmluvě, která vylučuje, aby část nehmotného kulturního dědictví byla dle Úmluvy brána v potaz, zde ještě uvedena není, ve výčtu oblastí také není žádná zmínka o „řemeslech“.⁶⁶ Nový návrh definice nehmotného kulturního dědictví měl nahradit definici z Turína, která byla pro účely Úmluvy považována za velmi akademickou.

Slovník zůstává stále aktuální, neboť reflektuje většinu názorů na nehmotné kulturní dědictví a jeho zachování, tak jak převládaly v zasedacích místnostech a na chodbách UNESCO v době konečné přípravy Úmluvy. Ta v konečném důsledku ponechala pouze definice nehmotného kulturního dědictví a definici termínu „zachování“ (a jednu pro technický termín „smluvní státy“). Van Zanten (2004), editor slovníku, uvádí úvahy, které vedly k mnoha definicím, jež lze ve slovníku nalézt, zejména k definici „nehmotného kulturního dědictví“.⁶⁷

30. Bezprostředně po schůzce k terminologii začala skupina SDG-2 pracovat na základě nového, druhého návrhu Úmluvy. SDG-2 akceptovala novou definici s několika kosmetickými změnami. Lourdes Arizpe, která se zúčastnila schůzky k terminologii a byla také členkou SDG-2, navrhla klasifikaci kategorií, které spadaly do čtyř oblastí nehmotného kulturního dědictví uváděných v definici nehmotného kulturního dědictví dle slovníku. Tato klasifikace byla schválena a měla se objevit jako příloha u následujících návrhů Úmluvy, ale nakonec byla vypuštěna.

Po SDG-2 mohl sekretariát připravit třetí návrh budoucí Úmluvy.

VI. Mezivládní setkání expertů (2002–2003)

31. Sekretariát nakonec uspořádal *Mezivládní setkání expertů* (IME), které tvořily tři sekce organizované jako jedno průběžné zasedání a které mělo připravit návrh budoucí úmluvy, jež by mohla být zaslána řídicím orgánům UNESCO k přijetí. První zasedání, IME-1, které se konalo v Paříži v září 2002, nebylo produktivní, dílem kvůli nespolupracujícím příspěvkům smluvních států, které neměly zájem na vypracování nové úmluvy. Nebylo dosaženo dostatečných výsledků, které by ospravedlnily přípravu nového návrhu. Smluvní státy však byly vyzvány, aby zaslaly připomínky ke třetímu návrhu, který byl rozeslán před IME-1.

Dva týdny před zasedáním IME-2, které se konalo na přelomu února a března 2002, zaslal sekretariát dva zásadní pracovní dokumenty, v nichž představil pozměňovací návrhy a připomínky (především ke třetímu návrhu), jež obdržel od smluvních států do konce ledna; jednalo se o:

- *Soubor pozměňovacích návrhů smluvních států týkajících se Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví*.⁶⁸

- *Soubor všeobecných připomínek smluvních států k předběžnému návrhu Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví*.⁶⁹

Z 1352 pozměňovacích návrhů v prvním dokumentu se asi 150 týkalo definicí „nehmotného kulturního dědictví“ a „zachování“. Česká republika zaslala 25 pozměňovacích návrhů, z nichž tři se týkaly definicí a jedenáct (především) textu.⁷⁰ Ve druhém dokumentu lze najít připomínky od asi 35 států, mezi nimi i České republiky, která ve svých obecných připomínkách týkajících se definicí odůvodnila své poznámky uvedené v prvním dokumentu.

32. IME-2, které pracovalo na základě třetího návrhu i obdržených připomínek a pozměňovacích návrhů, dosáhlo konečné dohody pouze u čtyř článků, včetně článku 2, který uvádí definice pojmů „nehmotného kulturního dědictví“ a „zachování“.⁷¹

IME-2 se znovu vrátilo k definici nehmotného kulturního dědictví, jak byla prezentována ve slovníku pojmů a ve třetím návrhu, a přijalo novou, podstatně upravenou verzi.⁷² Většina změn se týkala první věty definice. Poslední část této věty byla přetavena do nové, závěrečné věty definice, která obsahovala výhradu v souladu s připomínkami či návrhy Libanonu (pozměňovací návrh 345), Ugandy (pozměňovací návrh 367), České republiky (pozměňovací návrh 524) a Německa (pozměňovací návrhy 787 a 1344). V nové větě nalézáme operativnější výraz „všeobecně uznávané mezinárodní nástroje týkající se lidských práv“, za nějž byl přidán termín „spravedlnost“; „rovnost“, „udržitelnost“ a „vzájemná úcta“, tentokrát mezi „komunitami, skupinami a jednotlivci“, zůstaly zachovány:

Pro účely této Úmluvy je relevantní pouze takové nemateriální kulturní dědictví, které je v souladu se všeobecně uznávanými mezinárodními nástroji týkajícími se lidských práv, jakož i se zásadami spravedlnosti, rovnosti, udržitelnosti a vzájemné úcty mezi společenstvími, skupinami i jednotlivci.

V předchozí verzi definice nebyly „nekonzistentní“ prvky uznány za nehmotné kulturní dědictví, zatímco v nové formulaci jsou za něj považovány, ale pro účely Úmluvy se k nim nepřihlíží. To např. znamená, že by neměly být zapisovány na seznamy Úmluvy ani získávat finanční podporu k realizaci záchranných opatření.

Celkový pokrok na zasedání IME-2 nebyl považován za uspokojivý, proto byla pověřena tzv. *Pracovní skupina mezi zasedáními*, aby pomohla posunout diskuse dopředu; učinila tak na základě čtvrtého návrhu Úmluvy. Skupina, kterou tvořilo osmnáct expertů (tři za každou ze šesti volebních skupin), předložila návrhy k mnoha článkům; neprojednávala ony čtyři články, u nichž bylo dosaženo shody při zasedání IME-2.⁷³

33. IME-3 pracovalo pod velkým časovým tlakem; podkladem pro jeho práci byl pátý návrh, který byl připraven po mezi-zasedání a do něhož sekretariát začlenil definici nehmotného kulturního dědictví ve znění schváleném na IME-2 (včetně závěrečné věty s výhradou).⁷⁴ Během zasedání IME-3 byla definice několikrát pozměněna, zejména v závěrečné větě. Jak lze vidět níže, formulace „je relevantní pouze nemateriální kulturní dědictví, které je v souladu s“ byla nahrazena operativně mnohem jasnější formulací „bere se v úvahu pouze nemateriální kulturní dědictví slučitelné s“. IME-3 vypustilo „zásady spravedlnosti a rovnosti“. Výraz „udržitelnost“ byl nahrazen méně jednoznačným výrazem „udržitelný rozvoj“, který je také použit v preambuli. Výsledkem bylo toto znění:

(Po IME-3): *„Pro účely této Úmluvy se bere v úvahu výhradně nemateriální kulturní dědictví slučitelné se stávajícími mezinárodními nástroji týkajícími se lidských práv, jakož i s požadavkem^d vzájemné úcty mezi společenstvími, skupinami i jednotlivci a trvale udržitelného rozvoje.“*

Vypuštěním výrazů „spravedlnost“ a „rovnost“ chtěli mezinárodní experti tuto úvahu zmírnit, protože o velké části, ne-li většině celosvětového nehmotného kulturního dědictví někteří experti tvrdili, že není slučitelné s nástroji týkajícími se lidských práv a/nebo se zásadami spravedlnosti a rovnosti.⁷⁵

34. Zatímco IME-1 mnoho výsledků nepřineslo, IME-2 bylo důležitější s ohledem na pokrok, kterého bylo dosaženo – zejména – při sestavování definice nehmotného kulturního dědictví. Mezi zasedáními projednalo velkou část textu Úmluvy a IME-3 ji finalizovalo. Velká pozornost byla během celého procesu – a také během zasedání IME-3 – věnována diskusím o budoucím systému zařazování na seznam. Systém v prvním návrhu byl inspirován Seznamem světového dědictví: národní soupisy by se staly základnou pro mezinárodní seznam nehmotného kulturního dědictví, vedle něhož se předpokládal vznik Seznamu ohroženého nehmotného kulturního dědictví. Již na zasedání IME-2 se druhý zmíněný seznam stal Seznamem nehmotného kulturního dědictví vyžadujícího naléhavé zachování. Seznam nehmotného kulturního dědictví se postupně vyvinul v Reprezentativní seznam a soupisy na národní úrovni se změnil na mechanismy s širšími cíli, než jen být základnou pro dva seznamy na mezinárodní úrovni, jak lze vyrozumět z čl. 11 a 12

Úmluvy. Mezi seznamy, které musí smluvní státy vypracovat v souladu s článkem 11 úmluvy, a oběma seznamy Úmluvy zůstala silná vazba: pouze statky, které jsou zahrnuty do seznamu na vnitrostátní úrovni, mohou být navrženy k zařazení do seznamu na mezinárodní úrovni. Článek 18 Úmluvy byl během zasedání IME-3 projednán pouze stručně; ve směrnících k provádění Úmluvy byl zakotven Registr osvědčených záchovných postupů, který se o tento článek opírá. Mezi povinnostmi smluvních států soupisy pořizovat a nominacemi do Registru však žádná vazba vytvořena nebyla.

Důležité byly v celém procesu přípravy textu Úmluvy návrhy, které vytvořil sekretariát a které výběrem a nabídnutými možnostmi významně usměřňovaly diskusi. Zásadní význam měl čtvrtý návrh, který po IME-2 sekretariát připravil pro mezizasedání a který zohledňoval mnohé z pozměňovacích návrhů a připomínek obdržených mezi IME-1 a IME-2, a pátý návrh, který byl připraven po mezizasedání a stal se podkladem pro diskusi během IME-3.

Výsledkem IME-3 byl finální šestý návrh, nazvaný *Předběžný návrh Úmluvy*. Byl představen 167. Výkonné radě UNESCO (září 2003), která jej, s kladným doporučením, předala 32. Generální konferenci UNESCO a ta jej 17. října 2003 přijala. Od té doby je text Úmluvy prakticky vytesán do kamene; čl. 38 Úmluvy naznačuje náročný postup v případě změny Úmluvy. Žádná z kulturních úmluv UNESCO nebyla zatím nikdy měněna.

VII. Vstup úmluvy v platnost a aspekty její implementace, včetně České republiky

35. Úmluva vstoupila v platnost na prvním zasedání Valného shromáždění smluvních států (dále jen „Valné shromáždění“) v červnu 2006. Valné shromáždění tehdy zvolilo Mezivládní výbor pro zachování nehmotného kulturního dědictví (dále jen „Výbor“) v jeho prvním složení. Výbor má 24 členů z řad smluvních států, voleni jsou na čtyři roky. Polovina z nich je každé dva roky obnovována. V současné době má Úmluva 180 smluvních států. Česká republika Úmluvu ratifikovala 18. února 2009; členem Výboru byla v letech 2010 až 2014 a do Výboru byla opět zvolena v roce 2020.⁷⁶

Výbor pracuje pod kontrolou Valného shromáždění, které je svrchovaným orgánem Úmluvy. Pomáhá mu – a řídí ho – sekretariát Úmluvy, který připravuje agendu a pracovní dokumenty pro Valné shromáždění i Výbor. Generální ředitel má právo zařazovat body na pořad jednání Výboru a navrhopvat návrhy rozhodnutí.

Prvním důležitým úkolem Výboru byla příprava souboru prováděcích směrnic, jimiž se má řídit provádění Úmluvy. První soubor se podařilo předložit Valnému shromáždění ke

schválení v roce 2008. Od té doby jsou prováděcí směrnice upravovány a/nebo rozšiřovány každé dva roky. Prováděcí směrnice, jež jsou součástí Základních textů Úmluvy,⁷⁷ se zabývají rozmanitými aspekty provádění Úmluvy na národní a mezinárodní úrovni.

36. Dalším úkolem Výboru je přezkoumání nominací a požadavků, které dostává od smluvních států. Tyto dokumenty nejdříve zpracuje sekretariát a velká část z nich je v současné době předběžně přezkoumána nebo posouzena tzv. Hodnotícím orgánem, který se musí zabývat nominacemi na seznamy a do registru a také žádostmi o finanční podporu přesahujícími 100.000 USD – viz prováděcí směrnice 27. Hodnotící orgán má dvanáct křesel, dvě pro každou regionální nebo volební skupinu: jedno pro individuálního experta (ze státu, který není členem Výboru) a jedno pro akreditovanou nevládní organizaci (NGO). Diskuse v Hodnotícím orgánu – a v orgánech, které mu předcházely, tedy Subsidiárním orgánu a Poradním orgánu – jsou zásadní. Jeho jednání nejsou veřejná, ale Hodnotící orgán každoročně zveřejňuje zprávu o své práci, v níž se vyjadřuje k různým aspektům provádění Úmluvy ve smluvních státech a také k implementaci Úmluvy obecně. Činí tak v úzké spolupráci se sekretariátem. Návrhy rozhodnutí, která připravuje pro Výbor v oblasti zapsání či nezapsání nominovaným statků na seznamy Úmluvy, demonstrují vývoj smýšlení o tom, co je nehmotné kulturní dědictví dle Úmluvy a které nehmotné kulturní dědictví lze pro účely Úmluvy brát v potaz. Úvahy Hodnotícího orgánu občas vyvolávají diskusi ve Výboru; často však Výbor schvaluje závěry a doporučení orgánu bez velkých připomínek (zejména pokud jsou pozitivní).

37. Výbor musí rovněž navrhovat Valnému shromáždění akreditaci nevládních organizací „s uznávanou způsobilostí v oblasti nehmotného kulturního dědictví“, které – jakmile jsou akreditovány – mohou být vyzvány, „aby působily jako poradci Výboru.“ V současnosti je akreditováno 184 nevládních organizací. V případě České republiky Valné shromáždění v roce 2009 akreditovalo Českou národopisnou společnost a Českou národní sekci CIOFF. Akreditace České národopisné společnosti byla od té doby obnovována; v letech 2016–2019 byla ČNS členem Hodnotícího orgánu a v roce 2011 členem Poradního orgánu.

Dalším úkolem Výboru je přijímat periodické zprávy, které musí smluvní státy předkládat každých šest let, aby Výbor informovaly o různých opatřeních, která přijaly k provádění Úmluvy na národní úrovni. Česká republika tyto zprávy předložila v letech 2015 a 2021.⁷⁸ Na základě těchto zpráv, které analyzují a sumarizují odborníci (pod kontrolou sekretariátu), formuluje Výbor, za pomoci sekretariátu a v souladu s čl. 7(a)

Úmluvy, stanoviska a doporučení k provádění Úmluvy na národní úrovni.

38. Velkou část svého času věnuje Výbor přezkumu nominací a požadavků, které na každém zasedání obdrží spolu s doporučením Hodnotícího orgánu. Dosud zapsal 529 statků na Reprezentativní seznam, 71 na Seznam nehmotného kulturního dědictví vyžadující naléhavé zachování a provedl 29 zápisů do Registru osvědčených záchovných postupů. V případě České republiky zapsal Výbor těchto sedm statků, všechny na Reprezentativní seznam:

- *Slovácký verbuňk* (2008);
- *Masopustní obchůzky a masky na Hlinecku* (2010);
- *Sokolnictví, žijící lidské dědictví* (2010 – multinárodní nominace koordinovaná Spojenými arabskými emiráty),
- *Jízda králů na jihovýchodě České republiky* (2011);
- *Loutkářství na Slovensku a v Česku* (2016 – společná nominace);
- *Blaudruck/Modrotisk/Kékfestés/Modrotlač, rezerváží ruční tisk a barvení indigem v Evropě* (2018 – společná nominace České republiky, Maďarska, Německa, Rakouska a Slovenska);
- *Ruční výroba ozdob z foukaných skleněných perli pro vánoční stromek* (2020).

Dvě nominace jsou v přípravné fázi:

- *Strategie k zachování tradičních řemesel: program Nositelé tradice lidových řemesel*, předložená v roce 2020 pro zápis do Registru osvědčených záchovných postupů;
- *Vorařství*, nominované v roce 2022 na Reprezentativní seznam.

39. Všech těchto osm zapsaných či nominovaných statků samozřejmě figuruje na oficiálním národním soupisu nehmotného kulturního dědictví České republiky, který se oficiálně nazývá *Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*. Tento soupis byl poprvé vytvořen v roce 2008 a novelizován v roce 2011 v rámci implementace Úmluvy. V současné době je na seznamu necelých třicet statků. *Metodický pokyn pro vedení Seznamu* nabízí upravenou verzi definice z Úmluvy, která zní takto:

„*Nemateriálním statkem (souborem nemateriálních statků) tradiční lidové kultury (dále jen „statek“) se ve shodě se shora uvedenou mezinárodní Úmluvou rozumí [...]*“⁷⁹

Seznam oblastí, který tuto definici uzavírá, se značně liší od neúplného seznamu, který je uveden v čl. 2.2 Úmluvy; uvádí se v něm:

- *ústní lidové tradice a vyjádření* (pozn.: výraz „lidové“ je přidán, není brán v úvahu „jazyk jakožto prostředek nemateriálního kulturního dědictví“);

- *lidové interpretační umění* (výraz „lidový“ je přidán);
- *lidové komunitní zvyklosti, obřady a slavnostní události* (pozn.: spojení „společenské zvyklosti“ je nahrazeno spojením „lidové komunitní zvyklosti“);

- *tradiční vědomosti a zkušenosti týkající se přírody a vesmíru* (výraz „tradiční“ je přidán);

- *znalosti a dovednosti charakteristické pro tradiční výrobní postup při zhotovení konkrétního artefaktu lidových řemesel* (nahrazuje „tradiční řemesla“).

40. Ve srovnání se situací v mnoha jiných evropských smluvních státech se zdá, že postupy mají relativně podobu seshora-dolů, s mnoha úkoly pro Ministerstvo kultury, instituce a organizace a jen s několika pro nositele tradic.

Pozornost poutá skutečnost, že oficiální soupis nehmotného kulturního dědictví (který se nazývá „seznam“) České republiky používá svou vlastní definici nehmotného kulturního dědictví, zejména pokud se týká jednotlivých oblastí. Metodický pokyn např. uvádí, že soupis nezahrnuje stravování („potraviny a nápoje“), což není v souladu s tím, co se jinde dle Úmluvy děje (Výbor dosud zapsal na seznamy Úmluvy značné množství postupů souvisejících se stravováním). A jak se zdá, do soupisu nebylo zatím zahrnuto ani městské nehmotné kulturní dědictví či nehmotné kulturní dědictví menšin.

Jedním z kritérií pro zařazení na soupis je, že dotčený statek musí být „obzvláště významný, případně ojedinělý, z pohledu etnologie, sociokulturní antropologie a dalších příbuzných oborů“. Při přípravě návrhů Úmluvy však bylo opakovaně konstatováno, že nehmotné kulturní dědictví a hierarchie nejsou slučitelné. Navíc mají podle Úmluvy větší význam funkce a hodnoty, které má nehmotné kulturní dědictví pro společenství, skupiny a – v některých případech – jednotlivce než pro hodnotové soudy externích odborníků. Celkový počet statků, které byly dosud na soupis zařazeny, je na dobu, kdy soupis funguje, poměrně nízký. Podle čl. 12.1 Úmluvy ovšem mají smluvní státy možnost sestavovat soupisy nehmotného kulturního dědictví způsobem, který reflektuje jejich situaci. Výbor nesmí na seznamy Úmluvy zapsat statky nehmotného kulturního dědictví, které nebyly součástí soupisů dle čl. 11 a 12 Úmluvy.

41. Sekretariát Úmluvy do značné míry respektuje volnost, kterou smluvním státům poskytuje článek 12 odst. 1 Úmluvy, a proto v roce 2007 vydal za dohledu Výboru *Pokyn k soupisům nehmotného kulturního dědictví dle Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví z roku 2003*.⁸⁰

Odst. 36 tohoto pokynu konstatuje, že „*smluvní strany mají volnost při vypracování kritérií k zařazení statků nehmotného kulturního dědictví na své soupisy. Kritéria by měla být jednoznačná, v souladu s duchem Úmluvy a ne početná*“. Odstavec

36 však varuje, že „*příliš přísná nebo složitá kritéria mohou nevědomě vyloučit statky, které odpovídají definici uvedené v Úmluvě. To by bylo v rozporu s myšlenkou, že soupisy by měly být inkluzivní* [...]“.

Odst. 37 pokynu uvádí, že „soulad s definicí nehmotného kulturního dědictví“, jak je uvedena v Úmluvě, je obecně používaným kritériem v (národních) postupech při zařazování statků na soupis. Odst. 37 připomíná, že Úmluva „*nebrání smluvním státům, aby při soupisech používaly své vlastní definice nehmotného kulturního dědictví*“, ale pokračuje takto: „*Podle prováděcí směrnice 170 se však po smluvních státech požaduje, aby své úsilí o zachování zaměřily výhradně na nehmotné kulturní dědictví, které je plně v souladu s definicí uváděnou v Úmluvě.*“

42. Mezitím se UNESCO posunulo dále. V roce 2016 přijalo Valné shromáždění novou, šestou kapitolu prováděcích směrnic, nazvanou *Zachování nehmotného kulturního dědictví a udržitelný rozvoj*. Tato kapitola byla vypracována na popud vedení UNESCO, které se ve snaze zajistit kultuře důležité místo v agendě OSN týkající se udržitelného rozvoje rozhodlo mobilizovat k tomuto účelu Úmluvu z roku 2003.⁸¹ Generální ředitelka UNESCO Irina Bokova byla nadšenou propagátorkou této linie; již při zahájení čtvrtého zasedání Valného shromáždění smluvních států Úmluvy 2003 v červnu 2012 „*hovořila o práci Spojených národů, která povede k nové rozvojové agendě v období po roce 2015, a dodala, že nezbytným předpokladem v této agendě je uznání kulturní rozmanitosti, což označila za svou osobní prioritu. Konstatovala, že zachování nehmotného kulturního dědictví je klíčovým prvkem této podpory*“.⁸²

Postupné návrhy šesté kapitoly byly projednávány na devátém a desátém zasedání Výboru v letech 2014 a 2015 a konečně na pátém zasedání Valného shromáždění (2016). Novou kapitolu důrazně prosazoval sekretariát Úmluvy a vřele ji přivítaly zejména západoevropské a latinskoamerické země, zatímco státy z jiných regionálních skupin se zdály být méně nadšené, či vyloženě zdráhavé.

43. Nová kapitola zavádí nové směry uvažování o Úmluvě a nehmotném kulturním dědictví, z nichž některé byly poprvé navrženy v hodnotící zprávě o stavu implementace Úmluvy 2003, kterou v roce 2013 vypracoval Úřad pro vnitřní dohled UNESCO.⁸³ Přijetí nové kapitoly bylo významným krokem k transformaci původní úmluvy o zachování křehkého dědictví společenství, skupin a jednotlivců v zájmu jejich kulturní identity a blahobytu a v zájmu zachování kulturní rozmanitosti na úmluvu, která pobízí státy, aby mobilizovaly odolné nehmotné kulturní dědictví v zájmu udržitelného rozvoje.

Nová prováděcí směrnice 176 se např. značně odchyluje od článku 1 Úmluvy, když hovoří o „cílech Úmluvy v oblasti

zachování a udržitelného rozvoje.“ Nový přístup již nehmotné kulturní dědictví skutečně nepovažuje za křehké dědictví, které je třeba chránit, ale za „hnací sílu a záruku udržitelného rozvoje“ (prováděcí směrnice 170) a „strategický zdroj umožňující udržitelný rozvoj“ (prováděcí směrnice 173). Kapitola VI určitě nepodporuje větší či lepší zapojení společenství a skupin či výrobců a dalších dotčených nositelů tradic do programů nebo činností, které chtějí jejich nehmotné kulturní dědictví využít. Navzdory prováděcí směrnici 171 kapitola nikde nezmiňuje, že k tomu, aby mohly být specifické statky nehmotného kulturního dědictví použity k účelům uváděným v různých podsekcích kapitoly, je vyžadován souhlas dotčených společenství, skupin nebo jednotlivců.

44. V nové strategii je nehmotné kulturní dědictví stále častěji nazýváno „živoucí dědictví“, což předchází konotacím jako „křehké“ nebo „tradiční“ a má za cíl postavit nehmotné kulturní dědictví do centra současné kultury. Např. v předmluvě generální ředitelky UNESCO Audrey Azoulay k vydání prováděcích směrnic pro rok 2020 je nehmotné kulturní dědictví konzistentně nazýváno „živoucím dědictvím“. V souladu s tím byla Sekce nehmotného dědictví UNESCO v nedávné době přejmenována na Odbor živoucího dědictví. V případě Úmluvy z roku 2003 pokračuje Azoulay ve strategii, kterou iniciovala její předchůdkyně Irina Bokova; viz např. následující prohlášení, které učinila v roce 2020 při zahájení 15. zasedání Výboru:

„...a je to tato filozofie, samotné hodnoty naší Úmluvy, která z těchto gest, těchto slavností a těchto rituálů nedělá vzpomínky a pomíjivost minulé doby, ale živoucí dědictví, které nám může pomoci reagovat na výzvy dneška a zítřka.“⁸⁴

Místo závěru

45. Jak bylo naznačeno v úvodu, tato studie má být především přehledová. Předpokládám, že různí čtenáři z ní vyvodí různé závěry v závislosti na svém vzdělání a důvodu svého zájmu o implementaci Úmluvy na národní nebo – případně – mezinárodní úrovni.

Obecným závěrem, který je možné vyvodit, je, že vývoj smýšlení o nehmotném kulturním dědictví se s přijetím Úmluvy nebo jejím vstoupením v platnost nezastavil. Naopak – měnící se zájem UNESCO o Úmluvu vedl k celkovému přetransformování Úmluvy, k němuž se, jak doufám, brzy vrátím v jiné publikaci. UNESCO mohlo tento vývoj doprovodit využitím jednacích řádů řídicích orgánů Úmluvy. Dalším závěrem může být, že UNESCO mělo na vývoj Úmluvy po jejím vstupu v platnost mnohem větší vliv, než by se dalo očekávat, a že řídicí orgány Úmluvy – zejména Výbor – plně nevyužily možnosti řídit a kontrolovat implementaci Úmluvy, které jim dávají čl. 4 a 8 Úmluvy.

Dlouhodobá neochota mnoha smluvních států seriózně do této implementace zapojit společenství, skupiny a jednotlivce nezeslábla a pozornost zasluhuje skutečnost, že poté, co Výbor světového dědictví přijal v roce 2015 dokument k politice udržitelného rozvoje, v němž důležitou roli hraje domorodé obyvatelstvo, následovalo v roce 2017 vytvoření *Mezinárodního fóra domorodých národů pro světové dědictví*, které oficiálně zahájilo svou činnost v roce 2018.⁸⁵ Nic podobného se nestalo po vypracování kapitoly VI, ačkoliv pozornost věnovaná společenstvím a skupinám v Úmluvě z roku 2003 je často zmiňována jako jeden z jejích význačných rysů. Všimněme si, že komunity – ať už domorodé, či nikoli – nejsou v Úmluvě o světovém dědictví vůbec zmíněny.

46. Úmluva je často popisována jako flexibilní nástroj, který smluvním státům ponechává velký prostor pro to, jakým způsobem chtějí Úmluvu realizovat na národní úrovni. V návaznosti na výše uvedenou hodnotící zprávu z roku 2013 (UNESCO 2013) je však patrná narůstající kontrola ze strany Výboru, řízená Hodnotícím orgánem a sekretariátem, s cílem redukovat počáteční volnost, která byla smluvním státům ponechána. Např. opatření, která jsou v čl. 13 a 14 Úmluvy uvedena jako nepovinná, jsou nově interpretována jako povinnosti a ve zvyšující se míře jsou vydávány směrnice, které se týkají povinností smluvních států pořizovat soupisy a podávat zprávy, přičemž formuláře, které smluvní státy musí vyplňovat, jsou rok od roku složitější.

POZNÁMKY:

- A. [V češtině byl v textu Úmluvy použit termín „lidová kultura“: v tomto textu ponecháváme vyjma názvů oficiálních českých verzí dokumentů UNESCO původní termín „folklor“, upozorňujeme však na fakt, že v české etnologii a folkloristice jsou tímto termínem označovány slovesné, hudební, taneční a divadelní projevy, nikoliv věrské představy, výrobní postupy a techniky, obřadní a obyčejové praktiky apod. Ty jsou v domácím odborném diskurzu zařazovány do širších oblastí lidové duchovní a sociální kultury; termín folklor je tedy v českém prostředí používán pro mnohem užší spektrum tradičních lidových projevů. Zřejmě právě z těchto důvodů byl v oficiálních českých překladech dokumentů UNESCO termín folklor nahrazen již zmíněným termínem lidová kultura – pozn. redakce]
- B. [Oficiální český překlad nerespektuje termín *safeguarding* – zachování, ale používá termín ochrana (angl. *protection*) – pozn. redakce].
 1. Viz <<https://ich.unesco.org/en/periodic-reporting-00460>>.
 2. Protože termín „folklor“ jako termín zastřešující převažoval v diskurzu a činnosti v rámci UNESCO až do přijetí *Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury* v roce 1989, bude tento termín používán v této studii jako odkaz na tradiční kulturní praktiky (projevy, znalosti a dovednosti) až po část III: „Období 90. let: nové programy“; od tohoto místa dále pak bude jako obecný zastřešující pojem používán výraz „nehmotné (kulturní) dědictví“. V citacích a názvech lze vysledovat postupný vývoj terminologie, od folkloru,

Kladu si otázku, zda příslušné české orgány již v době, kdy jejich delegace vyslovila souhlas s novou kapitolou VI prováděcích směrnic, začaly uvažovat o tom, jak uvést své strategie ve věci soupisů nehmotného kulturního dědictví a jeho zachování do souladu s výzvami formulovanými v oné kapitole, například s následující výzvou obsaženou v prováděcí směrnici č. 194:

„Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, se vybízejí, aby věnovaly zvláštní pozornost těm postupům, projevům a znalostem, které pomáhají společenstvím, skupinám a jednotlivcům překonávat a řešit rozdíly týkající se pohlaví, barvy pleti, etnické příslušnosti, původu, společenské třídy a lokality, a těm, které široce zahrnují všechny sektory a vrstvy společnosti, včetně původního obyvatelstva, migrantů, přistěhovalců a uprchlíků, osob různého věku a pohlaví, osob se zdravotním postižením a příslušníků marginalizovaných skupin.“

S ohledem na některé spíše tradiční přístupy, které, jak se zdá, dosud uplatňovali ti, kdo jsou v České republice odpovědní za implementaci Úmluvy, a vzhledem k rychlému vývoji oněch „téměř povinností“ uložených smluvním státům lze doufat, že toto pojednání může být užitečné pro ty, kdo budou muset rozhodnout, nejlépe po konzultaci se zástupci odborníků z praxe a dalších nositelů tradic, do jaké míry je třeba implementaci Úmluvy z roku 2003 na národní úrovni přizpůsobit novým skutečnostem.

tradiční a lidové kultury, nemateriálního dědictví, orálního dědictví, orálního a nehmotného dědictví, nehmotného (kulturního) dědictví až po živoucí dědictví. Tyto termíny v zásadě pokrývají více méně podobné soubory projevů, ale viděné z různých perspektiv a pojmenovávané i definované s různými cíli. Termín nehmotné (kulturní) dědictví byl použit již v roce 1982 na konferenci *Mondiacult*, ale v centrále UNESCO zdomácněl teprve od poloviny 90. let. Nyní je v diskurzu UNESCO stále častěji používán termín „živoucí dědictví“, protože UNESCO chce akcentovat nehmotné kulturní dědictví jako součást současné kultury. Termíny „tradiční znalosti“ a „tradiční kulturní projevy“, používané Světovou organizací duševního vlastnictví, více či méně splývají s termínem „nehmotné kulturní dědictví“ používaným organizací UNESCO; hlavním rozdílem je, že v kontextu Světové organizace duševního vlastnictví jsou tyto termíny používány jak pro znalosti a projevy, které jsou stále praktikovány, tak i pro ty, které patří do minulosti.

3. Srov. Aikawa 2007: 45-46; *UNESCO Collection of Traditional Music (Sbírka tradiční hudby UNESCO)*, viz <<https://folkways.si.edu/unesco>>.
4. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000005845/PDF/005845engb.pdf.multi>>.
5. Tamtéž.
6. Viz Příloha k <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000020990/PDF/020990engb.pdf.multi>>.

7. Viz <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_812.pdf>. V záležitostech týkajících se ochrany folkloru / nehmotného kulturního dědictví začalo UNESCO spolupracovat s WIPO, která se v roce 1970 stala nástupcem BIRPI (Mezinárodní úřad na ochranu duševního vlastnictví).
8. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114029>>, s. 81 (5/03).
9. Pro podrobný popis tohoto období viz Sherkin 2001.
10. Pro přehled viz <<https://ich.unesco.org/>> – *Events*; viz *All events 1999-1970*.
11. Zpráva: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000044643/PDF/044643engb.pdf.multi>>.
12. Zpráva: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000044643>>.
13. Viz <<https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/folklore/1982-folklore-model-provisions.pdf>>.
14. Viz <http://www.copyrightnote.org/statute/cc0014.html>.
15. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000062340/PDF/062340engb.pdf.multi>>.
16. Zpráva, viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000049393>>.
17. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048021/PDF/048021engb.pdf.multi>>; Československo bylo mezi respondenty.
18. Benátky, 1970: *Intergovernmental Conference on the Institutional, Administrative and Financial Aspects of Culture*, <https://ocpa.irmo.hr/resources/docs/Report_Venice_CulPol-en.pdf>.
19. Závěrečná zpráva, viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000052505/PDF/052505engb.pdf.multi>>; její Oddíl 4 uvádí *Mexickou deklaraci o kulturní politice*.
20. Rané zmínky o termínu „nehmotný“ se do Paříže dostaly ve stejnou dobu jako překlad výrazu *mukey* („to, co nemá žádný tvar“) v informačních materiálech, které o své politice ve vztahu k nehmotnému kulturnímu dědictví předložilo Japonsko.
21. Tato Deklarace viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127162>>. Její preambule říká o kultuře: „Opět potvrzujíc, že kultura by měla být vnímána jako soubor charakteristických duchovních, materiálních, intelektuálních a emocionálních rysů společnosti nebo sociální skupiny a že kromě umění a literatury zahrnuje také životní styly, způsoby soužití, hodnotové systémy, tradice a víru.“
22. Tohoto setkání se nezúčastnila ani Noriko Aikawa, ani já. Zpráva ze setkání potvrzuje uznání ze strany paní Aikawa, která měla později příležitost pracovat s některými z účastníků setkání. Tato zpráva viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000064992>>.
23. *Setkání pracovní skupiny pro přípravu akčního plánu k zachování nemateriálního dědictví*; závěrečná zpráva viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000081885>>.
24. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000081885/PDF/081885mulb.pdf.multi>>.
25. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000063776/PDF/063776engb.pdf.multi>>.
26. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000062449/PDF/062449engb.pdf.multi>>.
27. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000063981/PDF/063981engo.pdf.multi>>.
28. Zpráva ze setkání expertů s předběžným návrhem, v Příloze I, budoucího doporučení viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000063776/PDF/063776engb.pdf.multi>>.
29. Text *Doporučení* viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000092693>>, <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000092693>>.
- C. [Převzato z oficiálního českého překladu. Dostupné z: <https://www.nulk.cz/wp-content/uploads/2017/03/dop_unesco.pdf> – pozn. překladatele]
30. Tento proces popisuje Noriko Aikawa (2007: 54-55), která se v roce 1993 stala vedoucí programu.
31. Dostupné jako Příloha VII ve zprávě ze setkání.
32. Zatímco přípravu *Doporučení z roku 1989* vedla Divize UNESCO pro autorské právo, úkol navázat na ni byl svěřen Subprogramu pro nemateriální kulturní dědictví.
33. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143226/PDF/143226engo.pdf.multi>>.
34. O Georges Condominas viz např. <<https://journals.openedition.org/moussons/662>>.
35. Rozhodnutí 5.5.5. Výkonné rady viz Příloha 2 <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000111165/PDF/111165engb.pdf.multi>>.
36. Program viz <<https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>>. V květnu 1998 přidala Výkonná rada do názvu programu za výraz „orální“ „a nehmotné“.
37. Úmluva zavedla dva seznamy, Reprezentativní seznam (plným názvem: Reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví lidstva – článek 16) a Seznam naléhavého zachování (plným názvem: Seznam nehmotného kulturního dědictví vyžadujícího naléhavé zachování – článek 17). Prováděcí směrnice 42–46 (zejména 44) zavádějí na základě článku 18 Úmluvy Registr osvědčených zachovných postupů, který je často prezentován jako třetí seznam Úmluvy.
38. Viz <<https://www.mkr.cz/nositel-tradice-lidovych-remesel-354.html>>. V roce 2020 nominovala Česká republika do Registru osvědčených zachovných postupů systém oceňování nositelů tradice lidových řemesel. Směrnice k zavedení systému Žijící lidské poklady na národní úrovni viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>>.
39. Viz webové stránky UNESCO *Living Human Treasures: a former programme of UNESCO*, na adrese <<https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures>>.
40. Ohledně programu viz <<https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>>. V květnu 1998 přidala Výkonná rada do názvu programu za výraz „orální“ výraz „a nehmotné“.
41. Za Českou republiku byl vyhlášen slovácký verbuňk.
42. Asi 60 % ze 152 nominací, které byly dle programu předloženy, bylo úspěšných (19 z 32 nominací v roce 2001, 28 z 56 v roce 2003 a 43 z 64 v roce 2005); Čína získala čtyři a Indie a Japonsko po třech mistrovských dílech.
43. Pro představení tohoto na události bohatého období viz Aikawa 2007 a 2009, kde si lze přečíst, že zejména státy západní Evropy zůstaly po dlouhou dobu v opozici proti návržení úmluvy o nehmotném kulturním dědictví.
44. „...mimořádná hodnota pro danou komunitu a pro udržení kulturní diversity bude demonstrována ve vztahu k a) dalším projevům v rámci téže kultury / kulturní skupiny, b) projevům blízce příbuzných kultur, c) univerzálně.“ Viz s. 7 zprávy ze setkání v Elche <<https://ich.unesco.org/doc/src/04594-EN.pdf>>.
45. Výstupy z tohoto jednání jsou stručně shrnuty in Seitel 2001: 266. Viz také *Séminaire des pays de l'Europe centrale et orientale sur l'application de la Recommandation de l'UNESCO sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire, 19-23 juin 1995*.
46. Srov. McCann 2001.
47. K Akčnímu plánu viz Seitel 2001: 302-306.
48. Srov. závěrečná zpráva z konference, strana 42; <<https://ich.unesco.org/doc/src/00111-EN.pdf>>.

49. Blake, Janet 2001: *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Elements for consideration*. Paris: UNESCO, <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123744>>.
50. Pracovní dokumenty včetně po sobě jdoucích návrhů Úmluvy a právy z těchto setkání lze nalézt na webové stránce Úmluvy pod odkazem „Events/Události“, „2005-2000“.
51. K závěrečné zprávě viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/00077-EN.pdf>>.
52. K závěrečné zprávě viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/00074-EN.pdf>>.
53. K závěrečné zprávě viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/00070-EN.pdf>>.
54. K výslednému slovníku viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/00265.pdf>>.
55. K závěrečné zprávě viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/05152-EN.doc>>.
56. Viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000129000>>.
57. Ke zprávě sekretariátu viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130016>>.
58. Ke zprávě pravodaje viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130350>>.
59. Ke zprávě sekretariátu viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000131274>>.
60. Turínskou definici lze nalézt jako dodatek k základnímu pojednání, které pro setkání v Riu připravil Peter Seitel a které nese název *Defining the Scope of the Term Intangible Cultural Heritage*, RIO/ITH/2002/WD/8.
61. *Proposed Terminology for Intangible Cultural Heritage: Toward Anthropological and Folkloristic Common Sense in a Global Era*, <<https://ich.unesco.org/doc/src/05297-EN.pdf>>.
62. Úmluva prosazuje uznání, podporu a zachování živých zvyklostí a projevů, které mají svou funkci v životě současných společností/skupin a které jsou důležité pro jejich identitu a dávají jim pocit kontinuity (viz definice v Úmluvě). Úmluva si přeje, aby se společnostmi/výrobcům dostalo pomoci při zachovávání takového živoucího dědictví ze strany samotných společností a v jejich prospěch. V této souvislosti se používá termín nehmotné kulturní dědictví nebo živoucí dědictví. Podle Úmluvy se o zvyklostech, které patří pouze minulosti, nemají pro současná sdružení žádnou skutečnou hodnotu nebo jsou systematicky prováděny mimo obvyklý kontext, hovoří jako o „folkloru“. Úmluva prosazuje dokumentaci za účelem zachování, pokud možno společně s výrobci a dalšími nositeli tradic. Nechce nahrazovat tradiční etnografické nebo antropologické studie. Vedle toho přidává nový rámec/paradigma, které kombinuje vnitřní komunitní, politická a vědecká hlediska. Ve státech, které ratifikovaly Úmluvu z roku 2003, však vyžaduje etický přístup k nehmotnému kulturnímu dědictví a jeho nositelům/společnostem ze strany státních zaměstnanců, nevládních organizací a výzkumných pracovníků, kteří se – ať už v rámci Úmluvy, nebo mimo něj – zabývají živými postupy, projevy, znalostmi a dovednostmi, které jsou podle Úmluvy považovány za nehmotné kulturní dědictví. A tak v běžné terminologii šlo v Doporučení z roku 1989 o dokumentaci, uchování a studium tradiční kultury a folkloru, zatímco v Úmluvě z roku 2003 jde o pomoc dotčeným společnostem, skupinám a jednotlivcům při zachování jejich nehmotného kulturního dědictví, ovšem nikoli bez jejich předchozího, svobodného a informovaného souhlasu. Ti, kdo se drží termínu „folklor“, budou nepochybně souhlasit s Barbarou Kirschenblatt-Gimblett, když říká: „*Oblast folkloru zažívá tematický drift, protože se zvětšuje propast mezi názvem oboru a tím, co nyní znamená.*“ (Kirschenblatt-Gimblett 1998: 281)
63. Navzdory úsilí UNESCO byla Skupina II (východní a střední Evropa, Kavkaz a některé středoasijské země) na setkání expertů v roce 1993 a na schůzkách (a) až (e) nedostatečně zastoupena. Na těchto jednáních nebyli přítomni čeští účastníci. Nicméně setkání ve Washingtonu se účastnila Vlasta Ondrušová z někdejšího Ústavu lidové kultury ve Strážnici [dnes Národní ústav lidové kultury]. UNESCO ve svých orgánech a výborech, subsidiárních orgánech a na jednáních, která organizuje, vyžaduje rovnoměrné geografické rozdělení. Proto rozdělilo svět do šesti regionálních, takzvaných „volebních“ skupin. Těmi jsou: Skupina I západoevropské a severoamerické státy (včetně Turecka a Izraele); Skupina II východoevropské státy (včetně států z oblasti Kavkazu a části středoasijských států); Skupina III latinskoamerické státy a státy karibské oblasti; Skupina IV. asijské státy a země Pacifiku; Skupina V(a) africké státy, Skupina V(b) arabské státy – viz <<https://www.unesco.org/en/executive-board/brief>> (pod „Členství“).
64. Viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/05352-EN.pdf>>, s. 18.
65. K tomuto slovníku viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/00265.pdf>>.
66. Definice nehmotného kulturního dědictví navržená v tomto slovníku zní: „1. *Pro účely této Úmluvy se nehmotným kulturním dědictvím rozumí zvyklosti a reprezentace – spolu s nezbytnými znalostmi, dovednostmi, nástroji, předměty, artefakty a místy – které jsou jako takové uznávány společenskými a jednotlivci a jsou v souladu se všeobecně akceptovanými zásadami lidských práv, spravedlnosti, udržitelnosti a vzájemné úcty mezi kulturními komunitami. Toto dědictví je komunitami neustále znovu vytvářeno v reakci na jejich prostředí a historické podmínky existence a poskytuje jim pocit kontinuity a identity, čímž podporuje kulturní rozmanitost a tvořivost lidstva.* 2. *Nehmotné kulturní dědictví, jak je definováno v odstavci 1 výše, zahrnuje tyto oblasti: (i) ústní projevy; (ii) interpretační umění; (iii) Společenské zvyklosti, obřady a slavnostní události; (iv) Znalosti a praktiky týkající se přírody.*“
67. Viz Zanten 2004.
68. CLT-2002/CONF.203/3 Rev:anglicky/francouzsky.
69. CLT2003/CONF.205/5: anglicky/francouzsky.
70. Změna 238: Nemělo by být definováno pouze nehmotné kulturní dědictví, „nýbrž rovněž jeho různé položky [...], protože je jinak obtížné přijmout dostatečně zaměřená, efektivní a aktivní opatření“. Změna 347 požaduje přesnou definici „zachování“, aby se předešlo záměně s ochranou duševního vlastnictví. Ve změně 524 Česká republika navrhuje, že by smluvní státy neměly chránit nehmotné kulturní dědictví, které není slučitelné s lidskou důstojností a lidskými právy.
71. Ke zprávě sekretariátu o IME-2 viz <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130016>>. Odst. 13 a 14 stručně hovoří o definici nehmotného kulturního dědictví, aniž by zmiňovaly, kdo do této debaty přispěl.
72. Viz příloha ke zprávě o IME-2, Tamtéž
73. Ze Skupiny II byli zvoleni K. Komárek (stálý delegát České republiky u UNESCO), G. Soos (ze stálé delegace Maďarska) a M. Medynski (ze stálé delegace Polska; ten se nezúčastnil).
74. K návrhu 5, *Konsolidovaný předběžný návrh úmluvy k zachování nehmotného kulturního dědictví*, viz CLT-2003/CONF.206/2. Viz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000131274_eng>. Ke zprávě sekretariátu o IME-3.
- D. [Tady se oficiální český překlad Úmluvy drží původního „se zásadami“ a nereflexuje změnu – pozn. překladatele]

75. Blake (2006: 36) píše, že americký expert již na IME-2 konstatoval, „že požadavek, aby nehmotné kulturní dědictví bylo v souladu s udržitelností a rovností, by laťku nasadil příliš vysoko a prakticky vyloučilo až 90 % světového nehmotného kulturního dědictví.“ Vanuatu (změna 343) to zhruba odhadlo na „minimálně jednu čtvrtinu všech projevů nehmotného kulturního dědictví.“
76. Jména osob, které na statutárních zasedáních k Úmluvě z roku 2003 zastupovaly Českou republiku, lze najít na adrese <<https://ich.unesco.org/en-state/czechia-CZ?info=mandates-and-participation>>.
77. K aktuálním a také ke všem předchozím souborům prováděcích směrnic viz <<https://ich.unesco.org/en/directives>>.
78. Viz <<https://ich.unesco.org/en-state/czechia-CZ?info=periodic-reporting#rp>>.
79. Metodický pokyn viz <<https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>>.
80. Viz <<https://ich.unesco.org/doc/src/50279-EN.pdf>>.
81. V tomto článku se špičkou UNESCO rozumí generální ředitelka a její nejbližší poradci, kteří se pohybují v ústředních útvarech UNESCO, jako je Kancelář generální ředitelky a Úřad strategického plánování, a mezi zástupci generální ředitelky organizace – viz <<https://en.unesco.org/about-us/whoswho>>.
82. Viz ITH/14/5.GA/INF.1, odst. 2.
83. Viz UNESCO 2013.
84. „...et, c'est la philosophie, ce sont les valeurs mêmes de notre convention, celle qui fait de ces gestes, de ces festivals, de ces rituels, non pas les mémoires et l'évanescence d'un passé révolu, mais bien un patrimoine vivant qui peut nous aider à répondre aux défis d'aujourd'hui et de demain.“ Viz <<https://ich.unesco.org/en/15com>7>> (záznamy ze zasedání: 2020-12-14 13:30:00; začátek 10m11s).
85. *Politika integrace perspektivy udržitelného rozvoje do procesů Úmluvy o světovém dědictví* viz <<http://whc.unesco.org/en/documents/138856>>, WHC-15/20.GA/INF.13.

LITERATURA:

- Aikawa, Noriko 2007. The Conceptual Development of UNESCO's Programme on Intangible Cultural Heritage. In: Blake, Janet (ed.): *Intangible Cultural Heritage: Challenges and Approaches*. Builth Wells: Institute of Art and Law. 43–72.
- Aikawa, Noriko 2009. From the Proclamation of Masterpieces to the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. In: Smith, Laurajane – Akagawa, Natsuko (eds): *Intangible Heritage*. London – New York: Routledge. 13–44.
- Blake, Janet 2001. *Developing a New Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage – Elements for Consideration*. Paris: UNESCO. (Doc. CLT.2001/WS/8 REV.). Available from: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123744/PDF/123744eng.pdf.multi>>.
- Blake, Janet 2006. *Commentary on the 2003 UNESCO Convention on the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Builth Wells: Institute of Art and Law.
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara 1998. Folklore's Crisis. *Journal of American Folklore* 111 (Summer): 281–327.
- McCann, Anthony et al. 2001. The 1989 Recommendation Ten Years On: Towards a Critical Analysis. In: Seitel, Peter (ed.): *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage. 57–61.
- Seitel, Peter (ed.) 2001. *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage. Available from: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132327>>.
- Séminaire des pays de l'Europe centrale et orientale sur l'application de la Recommandation de l'UNESCO sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire, 19-23 juin 1995. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1995. Available from: <<https://kramerius.nul.kz/view/uuid:c3353729-1b52-411f-87b3-13de9a04542b?page=uuid:db145b44-27ff-11eb-997c-000c29086a30&fulltext=seminaire>>.
- Sherkin, Samantha 2001. A Historical Study on the Preparation of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. In: Seitel, Peter (ed.): *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage. 42–56.
- UNESCO 2013. *Evaluation of UNESCO's Standard-setting Work of the Culture Sector, Part I – 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, IOS FINAL REPORT – prepared by Barbara Torggler and Ekaterina Sediakina-Rivière*. Paris: UNESCO. Available from: <https://ich.unesco.org/doc/src/IOS-EVS-PI-129_REV-EN.pdf>.
- Zanten, Wim van 2004. *Constructing New Terminology for Intangible Cultural Heritage*. *Museum International* 56 (1-2): 36–44.

Summary

From Folklore to Living Heritage: On the Development of UNESCO's Contribution to the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage

The adoption in 2003 of the *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* was the major milestone in UNESCO's action concerning intangible or living heritage (initially called folklore) that started more than fifty years ago. That Convention replaced the not entirely successful 1989 *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, the first UNESCO legal instrument in this domain. This study presents aspects of a large number of dedicated expert and statutory meetings that contributed to these texts and in UNESCO programmes such as the *Living Human Treasure* programme and the *Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*. It tries to give an insight in the changing objectives and discourse with which experts, states and UNESCO contributed to this long history. That evolution is illustrated by the constant change in name and definition given to the subject matter itself (from “folklore” to “living heritage”) and by the changing objectives of all this action. Special attention is given to the preparation of the 2003 Convention, to its implementation after its entry into force in 2006, and to the new objectives that its Governing Organs, guided by UNESCO, have been trying to provide it with. Where appropriate, reference is made to contributions from Czech experts and the Czech Republic.

Key words: UNESCO; Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage; intangible cultural heritage in the Czech Republic; folklore; living cultural heritage.

JAZYKY A NÁŘEČÍ JAKO SOUČÁST REGIONÁLNÍ IDENTITY A KULTURNÍ DĚDICTVÍ (NA PŘÍKLADU ČESKÉ REPUBLIKY)

Marta Šimečková (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.)

Ochrana ohrožených jazyků ve světě

V roce 2003 byla na 32. zasedání Generální konference UNESCO přijata *Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví* (dále Úmluva). Byly jí zavedeny dva nové seznamy, a to *Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva* (dále Reprezentativní seznam) a *Seznam nemateriálního kulturního dědictví vyžadujícího naléhavě zachování* (dále Seznam). Součástí Úmluvy bylo mj. vymezení jednotlivých oblastí nemateriálního kulturního dědictví, přičemž první bod byl definován jako „ústní tradice a vyjádření, včetně jazyka jakožto prostředku nemateriálního kulturního dědictví“. V *Prováděcí směrnici k naplňování Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví*, přijaté Valným shromážděním smluvních států Úmluvy roku 2008 (v pozměněném znění roku 2010), se do popředí dostala propagační a vzdělávací činnost ze strany smluvních států, a to mj. v souvislosti s jazyky domorodými, místními (bez podrobnější specifikace). Zmíněna tu byla nutnost propagovat nehmotné kulturní dědictví při různých akcích, explicitně byl jmenován např. Mezinárodní den mateřského jazyka.¹

Snaha UNESCO o ochranu jazyků se odrazila v zápisu vybraných reprezentantů do jmenovaných seznamů. Např. v roce 2009 se na Seznamu objevil jazyk silbo gomero užívaný na ostrově La Gomera, jenž je součástí Kanárských ostrovů.² Jde o hvízdací jazyk, který místní obyvatelstvo zejména v minulosti využívalo k dorozumívání na delší vzdálenost a kterému s rozvojem komunikačních technologií hrozil zánik. O jeho záchranu se postaralo místní hnutí podpořené na oficiální úrovni – v rámci vzdělávací politiky Kanárských ostrovů byla do školních osnov zařazena povinná výuka hvízdacího jazyka,³ a dokonce byla založena speciální škola, jejíž absolventi působí jako profesionální „hvízdací“ instruktoři. Jazyk silbo gomero se tak u místní populace dočkal postupné obrody, vědomí o něm se začalo šířit i mezi turisty, pro něž kurzy hvízdání představují zajímavou atrakci. Hvízdacích jazyků existuje na světě celá řada, evidovány jsou např. v Jižní Americe nebo Mexiku (podrobně Busnel – Classe 1976). Na Reprezentativní seznam byla v roce 2017 zařazena také tzv. ptačí řeč užívaná v lokalitě Kuşköy na severu Turecka.⁴

Tento typ hvízdacího jazyka byl zaveden nejen do výuky na místních základních školách jako volitelný předmět, ale také na fakultě cestovního ruchu giresunské univerzity. Od roku 1997 se v obci Kuşköy každoročně koná Festival ptačí řeči (s přerušením v posledních dvou letech kvůli pandemii koronaviru). Další jazyky a nářečí⁵ byly na seznamy UNESCO zapsány jako komplexní položky společně s lidovou slovesností (včetně lidových písní), tancem, lidovým divadlem nebo rituály, jejichž prostřednictvím je udržována identita určitých společenství. Jako příklad lze uvést jazyk, tanec a hudbu karibských Garifunů, thajské taneční drama v regionálním dialektu (žánr se nazývá *nora*), druh argentinské lidové hudby spojený se specifickým tancem a nářečními texty (*chamamé*), kyprské klání básníků improvizujících v řeckokyperském dialektu (*tsiattista*) nebo vypravěčské umění palestinských žen (*hikaye*). Další položky lze dohledat přímo na webových stránkách UNESCO.⁶

Potřeba zachovat, oživit a podporovat domorodé jazyky byla zdůrazněna na 43. zasedání Výboru světového dědictví, které se konalo v roce 2019. Tento rok ostatně UNESCO vyhlásilo Mezinárodním rokem domorodých jazyků. Soustavná péče o mizející jazyky by měla podle organizátorů akce přispět k zachování památek světového kulturního dědictví jako takového, neboť bez jazyka nelze předávat hodnoty komunity budoucím generacím. K ochraně by mohl napomoci zápis konkrétních kulturních lokalit do seznamů UNESCO, ochrana kulturního dědictví by se pak vztahovala i na dědictví jazykové.⁷

Výsledkem soustavné péče UNESCO o evidenci a prezentaci jazykové diverzity světa bylo mj. vydání *Červené knihy ohrožených jazyků*. Dokument byl později nahrazen *Atlasem světových jazyků v ohrožení*, jehož neustále aktualizovaná verze je od roku 2009 zpřístupněna na internetu. Na území České republiky jsou zaznamenány čtyři „ohrožené jazyky“, a to jidiš, romština a dva německé dialekty – bavorština (užívaná do roku 1945 v jihozápadním českém pohraničí) a východofranština⁸ (rozšířená na Chebsku). Původní nářečí českého jazyka kupodivu na seznamu scházejí, přestože je lze označit přinejmenším za zranitelná.⁹

Jazyková ochrana v České republice

V České republice v současnosti neexistuje žádný jazykový zákon, a to ani v případě tzv. jednacího, úředního jazyka (Kořenský 1997; Velčovský 2015; Sloboda 2017). V roce 2019 se sice skupina poslanců opětovně snažila prosadit návrh Zákona o státním jazyce České republiky, v němž byla čeština coby národní jazyk spojována s kulturním dědictvím, avšak neúspěšně. Legislativní cestou nejsou chráněny ani žádné jiné útvary a poloútvary českého národního jazyka.

V souvislosti s aktivitami UNESCO a s obecným vnímáním teritoriálních dialektů jakožto mizejícího kulturního dědictví a součásti regionální identity je namíště otázka, zda by se právě nářečí nemohla ucházet o zařazení do některého z výše zmíněných seznamů. Česká republika se stala smluvní stranou Úmluvy v roce 2009. K zápisu vybraného statku do Reprezentačního seznamu UNESCO je vyžadován předchozí zápis v *Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR* (dále Český seznam). V *Metodickém pokynu pro vedení „Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury“ České republiky* (2018) je ponechána definice nehmotného kulturního dědictví ve shodě s Úmluvou, stejně tak výčet jednotlivých oblastí. Jedinou výjimkou je bod citovaný v úvodu tohoto příspěvku – v Českém seznamu se dočkal revize ve znění „*lidové ústní tradice a vyjádření*“. Jazyk jakožto prostředek nemateriálního kulturního dědictví v české dokumentaci zmíněn není, z toho důvodu netvoří ani samostatnou kategorii v návrhovém a evidenčním listu pro zápis statku tradiční lidové kultury do Českého seznamu. V případě potenciálního zápisu by si tak návrhové musel vystačit s kolonkou označenou jako Jiné.

Podrobnější klasifikaci jednotlivých oblastí nabízí *Metodika identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v ČR v kontextu koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu na léta 2011–2015*, na jejíž část *Lidová kultura nemateriální (nehmotná)* vede přímý odkaz z návrhového a evidenčního listu. Tento výňatek je v případě jazyka sdílnější. V části o folkloru se píše: „*Součástí regionální či místní identity a slovesné kultury je také jazyk-dialekt, včetně některých ustálených rčení, přirovnání, přezdívek a archaismů. I tyto jevy by měly být podchyceny.*“ Přes navržený přístup jsou však nářečí coby možný statek nehmotného kulturního dědictví, popř. jeho složka, v českém prostředí přehlížena.

Nářečí českého jazyka v minulosti a ve 21. století

Je nesporné, že jsou tradiční teritoriální dialekty na ústupu. Nejde však o fenomén 21. století, nýbrž o dlouhodobější proces, který byl vyvolán sociálními, hospodářskými, kulturními a politickými činiteli v minulosti a který byl zvláště od druhé poloviny 20. století umocňován pokračující industrializací a urbanizací, snazší mobilitou obyvatelstva a expanzí hromadných sdělovacích prostředků. Další příčinou destabilizace dialektů bylo zvyšování gramotnosti obyvatelstva, jež vedlo k posílení spisovného jazyka (a jeho hovorové varianty) jakožto hlavního komunikačního prostředku¹⁰ a naopak k cílenému potlačování místního nářečí jak ze strany učitelů, tak ze strany mluvčích (ve snaze o „utajení“ regionálně signifikantního znaku¹¹). Tím došlo k funkčnímu omezení nářečí, která dříve sloužila zvláště venkovskému obyvatelstvu jako běžný dorozumívací jazykový kód, později byl pak jejich dosah zúžen na soukromou, intimní komunikaci mezi rodinnými příslušníky nebo v rámci obce a jejího okolí, nářečně totožného či blízkého.

Na ústup vybraných nářečních jevů, nebo dokonce nářečí jako takových začalo být soustavně upozorňováno od 19. století, přičemž od poloviny 20. století přibývalo prací vyznačujících se skeptickými prognózami dalšího vývoje. Příkladem je vysokoškolská učebnice Adolfa Kellnera *Úvod do dialektologie*, podle níž jsou nářečí „*přežitky odrážející minulost*“, které se již „*strukturně nerozvíjejí, nýbrž odumírají*“ (Kellner 1954: 68). Ve stejné době vyšla monografie *Nářečí Určic a okolí* (1957), v níž František Kopečný prokázal ústup hranic centrálních středomoravských nářečí, a to v porovnání se starším areálem, jak ho popsal František Bartoš (Kopečný 1957: 131–133; též přiložená mapka). Jaromír Bělič v kompendiu *Nástin české dialektologie* nazval nářečí „*kategorií přežitkovou*“, která se začala „*nejprve zvolna, postupně však zrychlujícím se tempem rozkládat*“ (Bělič 1972: 323). Tento rozpad je v Běličově monografii spojován zvláště se středočeskou nářeční podskupinou, na níž je postavena interdialektická obecná čeština. Jsou tu zmíněny i některé další mizející jevy, např. široké samohlásky *ę* a *ø* v centrální středomoravské oblasti (např. *řęba* = *ryba*, *řøka* = *ruka*) nebo tvary jako *bul*, *bula* (= *byl*, *byla*), dříve typické pro chodskou bulačinu (Bělič 1972: 324–325).

Obdobné poznatky jsou pochopitelně ještě ve větší míře obsaženy v mladších pracích, zpravidla pojatých

konfrontačně. Příkladem je *Jazykový atlas jihozápadní Moravy* (2000), jehož autorka Libuše Čižmárová porovnávala stav nářečí znojemského typu z 50. let minulého století s poměry zjištěnými v roce 1993. Dialekt se podle ní na konci 20. století nachází „ve stavu pokročilého rozpadu“, přičemž mizí nejen regionální specifika lexikální, na něž je atlas soustředěn, ale i prvky tvaroslovné a hláskové, mezi nimi i redukované *i* (např. *ňeť* = *nit*), které „už prakticky neexistuje“ (Čižmárová 2000: 435). V úvodu knihy *Život ve slovech, slova v životě* se dokonce píše, že „pochybovat o tom, že tradiční nářečí jako svébytné útvary jazyka zanikají, může dnes už jen snilek a staromilek“ (Kloferová – Šipková 2018: 13). Ovšem snílci a staromilci, kteří se s tímto faktem nemíní smířit, stále existují – dialektologové se mnohdy setkávají s názorem, že by se nářečí měla uchovat pro příští generace a že by se mělo „něco“ dělat pro jejich záchranu. Snahy o aktivizaci místního nářečí jsou přítom v těsném propojení s regionální identitou a regionálním vědomím.

Nářečí jako součást regionální identity

Regionální identitu lze charakterizovat jako obraz lokality v myslích místních obyvatel, též jedinců mimo místní společenství. V případě identifikace místních obyvatel s regionem se pak hovoří o tzv. regionálním vědomí (Paasi 2011). Jednotlivé regiony lze identifikovat pomocí znaků, které jsou pro obyvatele určitého prostoru společné a jimiž se naopak liší od jiných regionů. Mezi těmito znaky bývá explicitně jmenováno nářečí (popř. jazyk vůbec), regionální pokrmy nebo folklor (Paasi 2011: 14; srov. Cejpová 2018: 80). Právě v oblastech s relativně pevně vybudovanou regionální identitou je jazyk vnímán jako jednotící prvek, též jako součást místní historické paměti. S tím souvisí snaha o zachování lokálního nářečí, pokud je místním obyvatelstvem vnímáno jako jazykové dědictví. V oblasti regionu Haná tyto aktivity nedávno zmapovali Bronislav Stupňánek a Martina Ireinová (2020), kteří v tomto kontextu hovoří o tzv. hanáckém obrození.

Podobné tendence evidujeme i v dalších částech České republiky. Příkladem je hlučínské nářečí (tzv. prajzština), které se stalo výrazným uměleckým prostředkem řady regionálních spisovatelů (např. tvorba Jany Schlossarkové, prozaické texty Petra Čichoně). Zbytky prajzštiny zachycuje kniha *Obrázky ze Šilheřovic* (2014) autorem Jany Gebauerové a Evy Tvrde. Jiří Aujezdský při příležitosti jejího vydání poznamenal: „*Hlučínské nářečí*

pomalou zaná, pamětníci bohužel umírají, a proto je nejvyšší čas zachytit toto jedinečné kulturní dědictví, které budoucí generace budou znát jen z vyprávění.“ (Aujezdský 2014) Eva Tvrďá na svém blogu pravidelně publikuje články o hlučínském nářečí, včetně praktických úkolů na procvičování prajzštiny. Je rovněž lektorkou webináře *Zaniká prajzština? Každodenní činnosti ke zpomalení zániku hlučínského nářečí*, primárně určeného pro učitele českého jazyka.

Nebývale aktivní je region s přechodovými nářečími česko-polskými, kde se hovoří tzv. po našimu/našymu. Město Karviná tu podpořilo vydání knihy *Skoro zapomělane. O radostech a strastech staré Karviné* (Kadłubiec 2002), která obsahuje povídky s hornickou tematikou psané v nářečí. O pět let později vzniklo stejnojmenné CD namluvené místními rodáky, tj. aktivními nositeli dialektu (Kadłubiec 2007). Kniha i CD byly distribuovány do místních škol, knihoven, muzeí a krajských spolků. Muzeum Těšínska v dané oblasti pořádá besedy pro školáky a širokou veřejnost o nářečí „po našimu“, k dispozici jsou i volně stažitelné pracovní listy. V *Těšínských listech* pravidelně vycházejí příspěvky o nářečích, jejichž součástí bývají i specializované slovníčky. Zvláštností regionu je country kapela Blaf, pro kterou jsou příznačné texty v česko-polském dialektu. Na webových stránkách kapely je zpřístupněn nářeční slovník čítající kolem 5000 slov.¹²

Dalším jádrem aktivizace nářečí je etnografický region Slovácko, kde bylo vydáno několik laických regionálních slovníků, nedávno např. *Nářeční slovník. Jak se mluvilo v Topolné a okolí* (2021). Jeho autorka Zdenka Šmatelková zdůvodnila knižní vydání původní diplomové práce z roku 1967 slovy: „*Domnívám se, že tak jako se snažíme zachovat staré zvyky, obyčeje, kroje, stavby, měli bychom alespoň v psané podobě zachytit dialekt s jeho slovní zásobou, neboť i on patří ke kulturnímu bohatství našeho kraje.*“ (Šmatelková 2021: 6) V roce 2018 byl natočen dokument *Prušánky v nářečí*, v němž je prostřednictvím vyprávění místních pamětníků zachycena mluva s typickým tvrdým – tzv. obalovaným – *l* (přepisovaným znakem *u*, v hudební folkloristice většinou *ť*, laicky též *u*, srov. podtitul dokumentu *Tož, to byuo tak...*). Jižní (slovácká) východomoravská nářečí jsou popularizována také prostřednictvím pořadů na serveru YouTube, nepřímou třeba v pořadu *Špetka Slovácka*. Pravidelně tu hostovala hlucká rodačka Marie Lekešová, hovořící téměř výhradně nářečím.¹³ Za „nejohroženější část

lidové kultury“ označili nářečí členové redakce časopisu *Malovaný kraj*, zaměřeného na uchování a rozvíjení kulturních tradic Slovácka. V rámci zachrany nářečí do budoucna vychází v tomto periodiku nářeční povídky, mezi nimi mj. vyprávění z lékařského prostředí, jejichž autorem je kardiolog Jaromír Břeň. Některé povídky byly následně namluveny a zveřejněny na webových stránkách časopisu.¹⁴

Velkého ohlasu ze strany veřejnosti se dočkalo vydání laického *Plzeňsko-českého slovníku* (2017) s podtitulem *Pročpa tudlecto říkáme* od Jana Hajšmana. Plzeňská mluva, tentokrát se zaměřením na toponymickou složku, se stala hlavním tématem knihy *Plzeňský místopis* (2018) s podtitulem *Depa a pročpa se takle říká?*, na které se autorsky podíleli Jan Hajšman a Petr Mazný. Přestože obě publikace obsahují řadu faktických chyb (viz Urychová 2019), lze na nich demonstrovat zájem místního obyvatelstva o jazyk typický pro region a touhu po posílení regionální sounáležitosti. I z toho důvodu našla teritoriální jazyková specifika ve 21. století mnohdy překvapivé využití v nových sférách, např. v kolekcích oblečení a jiného spotřebního zboží.¹⁵ V rámci Plzeňska lze jako příklad uvést značku Horsefeathers, která se proslavila kšiltovkou s nářečním nápisem #COPATUTOJE. Firma v současnosti spolupracuje s Plzeňským Prazdrojem na nové kolekci oblečení.

Snahy o oživení nářečí lze sledovat i v cizině. Výběrově lze upozornit na aktivity spojené s nářečím zvaným kölsch, užívaným v Kolíně nad Rýnem a blízkém okolí. Kolínské nářečí získalo velkou popularitu v 70. letech minulého století díky rockové kapele Bläck Fööss. V roce 1983 byla založena Akademie für uns kölsche Sproch s cílem místní nářečí „držet při životě, přenést ho do každodenního života, propagovat a pěstovat“.¹⁶ Děje se tak prostřednictvím různých seminářů a akcí pro veřejnost; díky akademii byla rovněž otevřena knihovna s tituly psanými v nářečí a na internetu byly zpřístupněny nářeční slovník a bohatá edice lidových písní. Zájemci o kolínské nářečí si dokonce mohou do své GPS navigace nainstalovat hlasové navádění namluvené v dialektu – tento neotřelý nápad vznikl na zmíněné akademii a byl realizován v roce 2009, soubor s nářečními pokyny je ke stažení zdarma.

Na základě předložených případů, které nemohou být v tomto příspěvku více rozvinuty, lze sledovat tendenci, při níž jsou nářečí vnímána jednak jako součást regionál-

ní identity, jednak jako hodnota vyžadující zvláštní péči a ochranu. Lidé se za lokálně příznakový jazykový kód již nestydí, naopak ho vnímají jako objekt regionální hrdosti. I díky tomu nářečí nově prostupují do sfér dříve vyhrazených spisovnému jazyku – do reklamy, úřední komunikace nebo edukace. Transformace původně mluveného jazykového útvaru do psané podoby však obnáší potřebu standardizace. Je sporné, zda jde v tomto případě ještě o nářečí, nebo spíše pseudonářečí, neboť se do jisté míry jedná o umělý konstrukt. Tuto otázku zatím ponechme stranou.

Nářečí jako kulturní dědictví a zachovná opatření

Již bylo zmíněno, že v Úmluvě UNESCO je do nemateriálního kulturního dědictví zahrnut i jazyk. Podíváme-li se blíže na vymezení pojmu nemateriální kulturní dědictví v dané listině, dobereme se závěru, že lze definici vztáhnout nejen na jazyky domorodých obyvatel a národnostních a etnických menšin, jak by mohlo plynout ze stávajících položek figurujících na seznamech UNESCO, ale i na teritoriální dialekty jakožto specifické variety národních jazyků.

V prvé řadě je u teritoriálních dialektů splněna podmínka, že jsou veřejností pokládány za součást kulturního dědictví (viz výsledky dotazníkového šetření představené níže). Dále platí, že jsou nářečí předávána z pokolení na pokolení, jsou přetvářena v závislosti na různých faktorech, aniž by zcela zanikla (snad s výjimkou středočeských nářečí, nadmíru čelících nivelizačním procesům), a dávají svým nositelům coby prvek regionální identity pocit sounáležitosti a kontinuity.

Příznáme-li nářečím status nemateriálního kulturního dědictví, pak se musíme ptát, jak jim zajistit životaschopnost do budoucna? Jedním z možných zachovných opatření je jejich systematická dokumentace, kterou vyzdvihla Jarmila Bachmannová (2008): „*Nářečí je třeba popisovat, zaznamenávat, vědecky zpracovávat a tak jako unikátní kulturní dědictví zachovávat pro další generace.*“ V českém prostředí je dokumentace nářečí stěžejním úkolem odborníků z dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR (dále ÚJČ), a to již od roku 1952.¹⁷ Současné dialektologické oddělení se nachází v Brně, z toho důvodu se někdy hovoří o tzv. brněnské dialektologické škole. V menší míře je dialektologie pěstována na vysokoškolských katedrách bohemistiky a v Ústavu Českého národního korpusu (skupina kolem

korpusu DIALEKT). K objektu svého zájmu přistupují dialektologové deskriptivně – jejich cílem je nářečí co nejpodrobněji popsat, a to ve všech jazykových plánech, dále postihnout jejich vnitřní strukturu a vztah k dalším nářečím nebo jazykům v sousedství, zjistit míru vlivu vnějších faktorů nebo zachytit zeměpisně diferencovaný jazykový vývoj v čase (Chromý 2014: 2–3; Šimečková 2019; Ireinová 2021). Výsledkem takového výzkumu jsou jak monografie a studie věnované lokálním nářečím, tak syntetizující práce popisující širší území, jmenovitě to je *Český jazykový atlas* (1992–2011, též online) a postupně zpřístupňovaný *Slovník nářečí českého jazyka* (2016–). Dialekty jsou v písemné podobě dokumentovány v menší míře i laiky, obvykle formou regionálních nářečních slovníků různé kvality.¹⁸

Jinou formou uchování je audiovizuální dokumentace, která umožňuje zachycení drobných nuancí včetně prozodických prostředků, které rovněž patří k distinktivním znakům jednotlivých nářečí. Nejrozsáhlejší fonotékou u nás disponuje dialektologické oddělení ÚJČ, jehož Archiv zvukových záznamů nářečních promluv obsahuje nahrávky z celé České republiky (několik i ze zahraničních enkláv) s celkovou stopáží přes 750 hodin. Některé nahrávky jsou velmi vzácné, neboť pocházejí z 50. let minulého století. Jsou tak cenným (a někdy i jediným) zdrojem informací o podobě nářečí v minulosti. O rozsáhlosti archivu svědčí srovnání s korpusem DIALEKT s nahrávkami o délce necelých 28 hodin.¹⁹

Zdálo by se, že nářečí jsou dokumentována dostatečně, opak je však pravdou – soustavné shromažďování zejména současných jazykových dat je spíše výjimečné, jejich zpracování je navíc nesystematické. Z konkrétních kroků se jeví jako nejvíce žádoucí: 1) zopakování celouzemního nářečního výzkumu, jehož výsledkem by byl nový nářeční atlas, 2) soustavné obohacování nářeční fonotéky o zvukové záznamy z co nejvíce nářečních oblastí, včetně vybudování reprezentativního veřejného archivu, 3) vypracování metodiky pro evidenci nářečních jevů²⁰ pro vědeckou obec i laiky, kteří jsou v tomto směru aktivní (např. manuál pro tvorbu nářečního slovníku, popř. software určený k tomuto účelu), 4) podpora občanské zapojenosti do zmapování současné nářeční situace, 5) tvorba edukačních materiálů pro školy podporující jazykovou regionální identitu žáků, též hlubší spolupráce s institucemi na všech vzdělávacích úrovních.

Kromě výzkumu a podrobné evidence nářečních prvků je zapotřebí podpořit i prezentaci nářečí. Ta může sestávat z tradičních výstupů, tištěných i zpřístupněných online (mj. ve formě interaktivních webů a aplikací, např. nářečních map, fonoték), též z popularizační činnosti, do níž byla zapojena místní média, spolky, obce apod. Speciální formou prezentace je pořádání tematických workshopů, soutěží nebo festivalů pro širokou veřejnost. Jedním z cílů těchto aktivit může být posílení regionální hrdosti u místních obyvatel, zvláště u mladší generace. U načrtnutých aktivit je žádoucí podpora od obcí, krajů, místních muzeí nebo folklorních spolků, v případě zájmových kroužků na školách je pak vhodné zaštitění ministerstvem školství. Do některých z těchto popularizačních a vzdělávacích aktivit se již delší dobu zapojuje i dialektologické oddělení ÚJČ, které nabízí speciální programy a aktivity zejména školám, mezi nimi mj. stáže pro středoškolské studenty (Štěpánová – Šimečková 2022). Díky tomu se povědomí o nářečích šíří mezi laickou veřejností, která tak může být podpořena v aktivitách cílících na udržení nebo oživení místního nářečí, přestože to není přímou intencí dialektologů.

Problematická je však aktivní ochrana nářečí, která by byla vyžadována, pokud by dialekty aspirovaly na zápis do některého ze seznamů nemateriálního kulturního dědictví. Modelovým příkladem jsou centrální středomoravská nářečí, u nichž není jasné, které znaky by byly součástí pomyslné kanonizace tzv. hanáčtiny a které nikoliv, a to s ohledem jednak na rozruznění mluvy obyvatel jednotlivých obcí (srov. trojí realizaci ve vytyčené oblasti: vých. *okno* × záp. *vokno* × jihozáp. *hokno*), jednak na koexistenci několika generačních, tj. časových vrstev – některé starobylé jevy uchovává už jen generace nejstarší (např. plurál úcty typu *tatinek přešle*), jiné jevy, např. interdialektické, mohou být naopak zaváděny generací mladší. Sporné je také územní vymezení jednotlivých nářečí, neboť původní relativně ostré hranice jsou v současnosti značně rozvolněné.

I kdyby se dospělo k nějakému hyperstandardnímu konstruktovi, např. metodou zlatého řezu (regionálního i časového), došli bychom k zásadnímu problému, totiž k ignorování přirozeného vývoje nářečí. Konzervoval by se tak většinově starší, v živém úzu již překonaný stav, který by byl do velké míry umělým konstruktem. Došlo by k upřednostnění určitých fragmentů před jinými, třeba podle frekvence, územního rozšíření nebo jiného

kritéria. Součástí slovní zásoby takového hyperstandardu by pravděpodobně nebyly již zcela zaniklé výrazy, dále historismy, slova úzce terminologické povahy nebo prostředky vyznačující se negativní expresivitou, mající povahu jazykového tabu.²¹ Teoreticky by se tak mohlo předávat pouze jádro nářečních prostředků, které by se fixací v psané podobě stabilizovalo, a udržovalo se tak při životě. Šlo by však o udržování umělé. Obdobné snahy v případě pomístních jmen komentovali Jaroslav David a Přemysl Mácha (2014: 176) slovy: „*Zakonzervování nějakého stavu je jistou cestou k definitivní likvidaci předmětu ochrany.*“ Výtku ohledně pozastavení plynulého vývoje lze ale vztáhnout na všechny statky kulturního dědictví posvěcené zápisem na seznamy UNESCO nebo na seznamy národní – třeba u slováckého verbuňku musí tanečníci dodržovat definovaný regionální styl tance, inovace nejsou téměř povoleny. Pro zajímavost doplníme, že nedílnou složkou tohoto specifického tance jsou verbuňkové písně; právě u lidových písní jsme svědky jakési neviditelné jazykové ochrany, kdy je záznamem nářečního textu docíleno reprodukovatelnosti některých mizejících nářečních jevů. Nářeční čistota lidových písní je však diskutabilní²² – je nutno počítat jednak s přizpůsobováním jazykového projevu tektonice verše, jednak s individuálními zásahy ze strany uživatele písně (adaptace textu nářečí konkrétní obce, regionu) i sběratele, jenž pořídil záznam písně (záměrné úpravy odchylek od idealizované formy nářečí, a to zvláště v rovině hláskosloví a tvarosloví, popř. odstraňování „závadného“ lexika u písní s nevhodným, zejména erotickým obsahem /viz např. Kučerová 2011: 126–130/).

Dalším, zcela jistě nepřekonatelným problémem je ochrana dialektů vyžadovaná shora – nelze nikomu přikazovat, zda má, nebo nemá mluvit nářečně, popř. které nářeční prvky jsou ony správné, kanonizované. Legislativní ochrana v podobě příkazů a zákazů je tu zcela vyloučena a neslučují se s ní ani cíle ÚJČ.

Ochrana nářečí optikou české veřejnosti

Na několika místech tohoto příspěvku bylo argumentováno postojem veřejnosti k nářečím. Oporou pro příslušná tvrzení se staly výsledky online dotazníkového průzkumu, který byl uskutečněn v březnu tohoto roku.²³ Do sběru dat se zapojilo přes 750 respondentů, kteří k nářečím většinou zaujali kladný postoj a spojovali je s emocemi jako láska, hrdost, obdiv nebo fascinace

(např. „*zajásám, když se setkám s člověkem, který mluví nářečím*“, „*jsem na naše nářečí pyšná*“). Necelé 1 % dotazovaných označilo svůj vztah k nářečím za neutrální, zcela periferní byla negativní stanoviska („*nelíbí se mi*“, „*trhají mi uši*“). Někteří respondenti si uvědomovali nevhodnost užívání nářečí při určitých komunikačních situacích, což se odrazilo na jejich obsáhlejších odpovědích (s dovětky typu „*do veřejného prostoru nepatří*“, „*v pracovním prostředí je vnímám neprofesionálně*“). Výjimečná byla přiznání ke změně postoje, a to vždy směrem k pozitivnímu hodnocení („*dřív mi přišlo směšné, teď krásné*“).

Značná část respondentů uvedla, že pro ně nářečí znamenají součást historie, rodinné i lokální. Nářečí tak podle nich vytvářejí identitu regionu, jsou též součástí identity osobní („*je to kus mne*“, „*součástí toho, kdo jsem*“). Přílehavě to vyjádřil autor následujícího komentáře: „*Když slyším naše nářečí, znamená to souseda, s nímž velmi pravděpodobně sdílím řadu zkušeností a socializačních drah. Nejspíš oba známe stejná místa, vyrůstali jsme ve stejném prostředí, možná máme společné známé.*“ Podobně: „*Nářečí mě pevně ukotvuje v místě, odkud pocházím, i když už roky bydlím jinde, je to taková dlouhá pupeční šňůra.*“ V odpovědích se vyskytly časté asociace s jazykovým a kulturním dědictvím. Na samostatný dotaz, zda jsou nářečí součástí regionální identity, odpovědělo kladně 98,5 % dotazovaných a na otázku, zda jsou kulturním dědictvím, 96 %.

Méně jednoznačně dopadl průzkum na poli aktivní ochrany nářečí (záměrně bez bližší specifikace), k níž se přiklápělo 82 % respondentů. Značně nejednotný tu byl názor na poskytovatele ochrany; mnozí respondenti na dotaz nedokázali odpovědět, nebo si byli svou odpovědí nejistí („*možná stát?*“, „*snad nějaká organizace*“). Převládalo přesvědčení, že by nářečí měla být udržována přirozenou cestou, tedy samotnými mluvčími z příslušného regionu, zdůrazňována byla role rodiny při předávání jazykového odkazu předků. Druhou nejčastější odpovědí byli lingvisté a vědecké instituce, většinově byl jmenován ÚJČ, ojediněle i vysokoškolská pracoviště, pouze ve dvou případech Český národní korpus. Zřídka byli za potenciální poskytovatele ochrany označeni historici a etnologové, folkloristi. Jedenáctkrát byl jmenován Národní ústav lidové kultury, dvakrát Národní památkový ústav, jednou UNESCO a projekt Paměť národa. Mnohé komentáře odkazovaly na záštitu shora řízenou státem,

někdy se zúžením na ministerstvo kultury nebo školství, případně regulovanou územně správními celky na úrovni krajů a obcí. Mezi často zmiňované poskytovatele ochrany patřily též folklorní spolky, regionální muzea, knihovny a školy.

Posílení výuky místního nářečí na školách by uvítalo 69 % respondentů. Realizováno by podle nich bylo jednak navýšením vyučovacích hodin orientovaných na nářečí v rámci předmětu český jazyk a literatura, případně hudební výchova, jednak otevřením zájmových kroužků, případně kurzů a workshopů, a to i pro širokou veřejnost. Respondenti v souvislosti s výukou ve škole vyzdvihovali nutnost podpořit nářečí coby objekt regionální hrdosti (*„vzdělávat veřejnost, že nejde o úpadkovou formu jazyka“, „děti by měly vědět, že když nářečí používají, že to není ostuda!“*). Mezi návrhy na podpůrné aktivity dále převládalo vydávání odborné literatury o nářečích (zvláště slovníků, též edukačních materiálů) a nářeční literatury, též větší využití nářečních prvků ve filmové, seriálové, divadelní nebo rozhlasové tvorbě. Mezi kuriozity lze zařadit návrh na zavedení nářečí do oficiální komunikace namísto spisovné češtiny, uspořádání celostátní soutěže v překládání textů do nářečí nebo založení zvláštních jazykových skanzenů. Důležitým aspektem ochrany, často rezonujícím v odpovědích, je podle respondentů propojení nářečí s kulturními a folklorními akcemi, které by rovněž měly přispívat k péči o dialekty. Na výslovně legislativní formu ochrany v podobě jazykového zákona vznesli požadavek tři respondenti, týž počet doporučil zápis nářečí coby nehmotného kulturního dědictví do seznamu UNESCO, dva dotazovaní se navíc vyslovili pro kodifikaci nářečí. Důraz byl majoritně kladen na dokumentaci nářečí, tedy současného úzu u nejstarší generace mluvčích, též na jejich archivaci a prezentaci, včetně popularizace výsledků výzkumu formou přednášek, besed, výstav nebo příspěvků na sociálních sítích. Jen zřídka se informátoři ohradili proti jakémukoli aktivní ochraně, což odůvodňovali respektováním přirozeného vývoje nářečí (*„nesouhlasím s cíleným ochraňováním nářečí. Pokud nářečí vymizí, je to stále vývoj a jakýsi posun“*),

též vědomím nezdaru podobných akcí (*„obávám se, že je to marné“, „je to asi boj s větrnými mlýny“*).

Závěr

Obava z rychlého ústupu nářečí z aktivního užívání, ale i z pasivní znalosti jejich nositelů panuje mezi českou odbornou i laickou obcí delší dobu. Teprve v posledních letech si i široká veřejnost uvědomuje kulturněhistorickou hodnotu dialektů, jež začaly být vnímány jako pevná součást regionální identity a jako nehmotné kulturní dědictví. V souvislosti s tímto prozřením jsme svědky řady iniciativ pro uchování mizejícího jazykového dědictví, zvláště v areálech dodnes silně vymezených jazykově i etnograficky. V obranné reakci na pocit ohrožení plní nářečí v některých oblastech netradiční funkce, dříve vyhrazené spisovnému jazyku, v důsledku čehož došlo k vytvoření jakéhosi hyperstandardu založeného na jádru tradičního nářečí (bez synchronně diferenčních jevů) a užívaného i v písemné komunikaci. Tento způsob aktivní ochrany, mnohdy recesní povahy, je na nářečí aplikován nesystematicky a jde zpravidla o volnočasovou aktivitu místních skupin nebo jednotlivců. Záchrana nářečí ze strany odborníků, primárně dialektologů, spočívá naopak v „pouhé“ dokumentaci a prezentaci nářečí nebo v pedagogické a osvětové činnosti, a to bez nároku na umělé ožívování zanikajících jazykových jevů, nebo dokonce celých útvarů.

Je však možné, že právě detailní zachycení nářečí v písemné, popř. audiovizuální podobě napomůže k opětovné stabilizaci vybraných jazykových prvků, tzn. k jejich aktivizaci u vybraného okruhu mluvčích, a to nezávisle na stanovisku jazykovědců. Stejně tak není vyloučeno, že nářečí budou v budoucnu aspirovat na zápis do některého ze seznamů nehmotného kulturního dědictví, a to pod záštitou krajů, obcí nebo regionálních spolků. Realizovatelnější se v tomto ohledu jeví případné navržení komplexního statku, v němž by dialekt vystupoval jako prostředek kulturního dědictví, inspiraci tu lze ostatně nalézt v již existujících položkách na seznamech UNESCO.

POZNÁMKY:

1. Svátek zavedlo UNESCO roku 1999 a připadá na 21. února.
2. „Whistled language of the island of La Gomera (Canary Islands), the Silbo Gomero.“ *UNESCO* [online] [cit. 23. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://ich.unesco.org/en/RL/whistled-language-of-the-island-of-la-gomera-canary-islands-the-silbo-gomero-00172>>.
3. To obnášelo i vydávání specializovaných učebnic (např. Trujillo et al. 2005).
4. „Whistled language.“ *UNESCO* [online] [cit. 23. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://ich.unesco.org/en/USL/whistled-language-00658>>.
5. Termínem nářečí (popř. dialekt) se rozumí územně vymezený strukturní útvar národního jazyka, který je ve vztahu ke spisovnému jazyku hodnocen jako nespisovný a který je užíván primárně jako prostředek mluvené soukromé spontánní komunikace. Nářečí byla v minulosti homogenními útvary, vlivem různých faktorů, jako je mobilita obyvatelstva, podpora jeho gramotnosti nebo rozvoj elektronické komunikace, však u nich došlo k destabilizaci. Spíše než o nářečích bychom dnes mohli hovořit o regionálně zabarveném jazyku, popř. o jazyku lokálním. S ohledem na cíle tohoto příspěvku se budeme držet zavedené, byť pro současný stav značně zjednodušující terminologie. Sociální dialekty (tzv. sociolekty) necháváme stranou.
6. Vyhledávání v seznamech je zpřístupněno na webu <https://ich.unesco.org/en/lists>. Lze se rovněž ponořit do interaktivní vizualizace nehmotného kulturního dědictví a sledovat vzájemné vazby jednotlivých položek, a to na adrese <https://ich.unesco.org/en/dive>.
7. „Indigenous peoples stress that language is key to safeguarding World Heritage.“ *UNESCO* [online] 10. 7. 2019 [cit. 24. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://whc.unesco.org/en/news/2013>>.
8. Přesněji jde o chebské neboli egerlandské nářečí (Egerländer Mundart), které bylo užíváno německým obyvatelstvem v západočeském pohraničí. Nářečí je v současnosti ožívováno místními spolky, např. sdružením Bund der Deutschen in Böhmen v Nečtinách. Na webových stránkách sdružení (<https://www.deutsch-boehmen.com/>) lze nalézt informace o různých aktivitách, např. o vydávání nářeční literatury, též odkazy na série věnované sudetoněmeckým nářečím vysílané na YouTube. O činnosti jmenovaného spolku pojednal jeho obnovitel Richard Šulko v pořadu Folklorika v díle *Domov jménem Egerland* (<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/420236100141005/>).
9. Atlas zahrnuje jazyky, které byly jeho tvůrci označeny za zranitelné, ohrožené, silně ohrožené, kriticky ohrožené nebo zaniklé. Zranitelné jazyky jsou takové, které aktivně užívá i nejmladší generace, avšak s omezením na určité komunikační domény (např. v rodině). Z atlasu jsou naopak vyloučeny jazyky s nepřetržitým mezigeneračním přenosem. K atlasu lze vznést několik námitek, zejména je to vágnost charakteristik jednotlivých stupňů ohrožení, jednak absence základních definic termínů jako jazyk, místní (popř. domorodý) jazyk a nářečí. Informace obsažené v atlasu jsou nepřesné a neúplné, jak se lze přesvědčit na příkladu České republiky. Obdobně se k atlasu vyjádřili rumunští lingvisté Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci a Irina Floarea v dopise adresovaném UNESCO, zveřejněném dne 23. 2. 2022 na facebookovém profilu Mezinárodní společnosti pro dialektologii a geolingvistiku (SIDG). Tento facebookový příspěvek byl nedávno odstraněn.
10. V některých oblastech je hlavním komunikačním prostředkem interdialekt, např. ve středních Čechách je jako prestižní jazykový útvar užívána obecná čeština.
11. Percepce nářečí prošla velkou proměnou. Pro konec 19. století byl příznačný vlastenecký idealismus charakteristický opojením vším venkovským. Venkovský lid byl vnímán jako nositel národních tradic, a tak bylo zaznamenáváno vše s ním spojené (folklor, jazyk, ale také některé prvky hmotné lidové kultury), venkov se také stal inspirací pro různé oblasti umění – literaturu, hudbu, malířství, sochařství, architekturu (Šrámek 2006: 22). Výraznou osobností tohoto období byl František Bartoš, který je pokládán za zakladatele tzv. moravské dialektologie. Bartoš dokumentoval nejen nářečí, ale i lidové písně, říkadla, zvyky, obyčeje a obřady, věrské představy, dětský folklor aj. Snahy o zachycení nářečí neprobíhaly pouze na Moravě – velkému zájmu se dočkalo třeba Chodsko, s nímž je spjata životní dílo Jana Františka Hrušky (*Dialektický slovník chodský* /1908/), později též Jindřicha Jindřicha (šestadvacetidílný etnografický sborník *Chodsko* obsahující též nářeční slovník a výklady o mluvě tamního obyvatelstva, tzv. bulačině, a devítidílný *Chodský zpěvník*; slovník se dočkal též samostatného vydání v roce 2007). Venkovský svět byl v mnohém idealizován, v případě jazyka byly např. zatajovány expresivní složky slovní zásoby, u lidových písní nebylo výjimkou umravňování nevhodných pasáží (Uhlíková 2015). Od 20. let 20. století začalo být nářečí hodnoceno jako projev nevzdělanosti, zastaralosti, a to v kontrastu ke všeobecné modernizaci (Krčmová 1988: 85, 1997: 163), což vedlo k vědomému vytěsňování dialektu z aktivního užívání. Na začátku 21. století však zaznamenáváme v některých regionech České republiky opětovný obdiv k nářečím a aktivity k jejich zachování, jak je popsáno dále v tomto příspěvku.
12. Klus, Jan: „SLOVNÍK po naszi(y)mu.“ *Blaf* [online] [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<http://www.blaf.cz/index.php?body=slovník>>.
13. Srov. její vystoupení v pořadu České televize *Folklorika*, konkrétně v dílu Hlucák kuchařka, nebo v dokumentárním cyklu *Na hranici tradic*, díl Svatební koláč paní Lekešové. „Hlucák kuchařka.“ *Česká televize* [online] 2011 [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/311295350120011/>>. „Svatební koláč paní Lekešové.“ *Česká televize* [online] 2011 [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10316514703-na-hranici-tradic/411236100211009/>>.
14. „Slovácká nářečí.“ *Malovaný kraj* [online] [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.malovanykraj.cz/audio>>.
15. O funkčních aspektech nářečí ve 21. století pojednala Marta Šimečková v přednášce organizované Českými centry. S oporou o konkrétní případy z praxe upozornila na využití nářečí coby nástroje politické kampaně, reklamy, nástroje sloužícího pro „komunikaci shora“ aj. Přednáška je dostupná online (Šimečková 2022).
16. „Über uns.“ *Akademie für uns kölsche Sproch* [online] [cit. 17. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.koelsch-akademie.de/contentinfo/footer-links/ueber-uns>>.
17. Systematický výzkum nářečí českého jazyka byl započat již na konci 40. let 20. století, kdy byly formou korespondenční ankety, sestavené Českou dialektologickou komisí České akademie věd a umění, zjišťovány nářeční rozdíly v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Bachmannová 2008; Ireinová 2019: 61–62). Na základě

- takto získaných informací vznikla řada zásadních monografií, např. *Nástin české dialektologie* (1972) Jaromíra Běliče.
18. Ze zdařilejších prací z pera nedialektologů lze výběrově uvést *Slovník valašského nářečí* (2001) od Silvestra Kazmíře, který byl v roce 2006 v rozšířené podobě zveřejněn též na internetu a v roce 2012 vydán knižně, nebo publikace věnované opavskému areálu od Víta Skaličky (2015, 2016, 2018).
 19. S tím, že v počátcích budování daného korpusu většinu nahrávek tvořil materiál z 60. a 70. let 20. století převzatý z *Českého jazykového atlasu*, tzn. ze zdrojů brněnského dialektologického oddělení.
 20. Zajímavým a inspirativním počinem je *Certifikovaná metodika: Ochrana místních a pomístních jmen a urbanonym jako zdroje lokální, regionální a národní identity a kulturního dědictví*, která byla schválena Ministerstvem kultury v roce 2017. Její autoři Jaroslav David a Přemysl Mácha v ní představili postupy pro zachovu toponym na území České republiky. V metodice je kladen důraz na záznam vlastních jmen v nářeční podobě: „*Jedním z klíčových faktorů, které dávají místním a pomístním jménům jejich kulturní hodnotu, je jejich nářeční podoba. [...] Zachycení toponym v podobě, v níž se skutečně používají, je předpokladem pro jejich další uchování v povědomí lidí.*“ (David – Mácha 2017: 22) Metodika, včetně teoretických východisek a případové studie, byla zahrnuta rovněž do knihy *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví* (2014). V návaznosti na metodiku byla spuštěna mapová aplikace *Názvy míst* (<https://www.nazvymist.cz/>), jejímž prostřednictvím se může do zachrany toponym zapojit široká veřejnost.
 21. Částečná idealizace nářečí v psané formě (nikoliv mluvené, sponánní) není úplné novum – ve starších pracích dialektologů bývala expresivní slovní zásoba mnohdy opomíjena, z výchovných důvodů je tomu tak i v novodobých pracích s edukačním posláním (učebnice, pracovní listy pro děti).
 22. O problematice jazyka lidových písní podrobně pojednaly M. Toncrová a L. Uhlíková (2011). Mimo jiné připomenuly nekritický postup sběratele Jindřicha Jindřicha, který texty písní ve snaze o dodání autentičnosti upravoval, a to do předpokládané podoby staré bulačiny (Toncrová – Uhlíková 2011: 49–50; srov. Jindřich 1930: 309). Stejným způsobem pokračoval ve 40.–50. letech 20. století plzeňský sběratel Oldřich Blecha ve své rukopisné sbírce písní z Plzeňska; ohledně úprav písňových textů se dokonce obrátil na profesora češtiny a znalce plzeňské mluvy Karla Rodinu (Ulrychová 2009: 158).
 23. Sběr odpovědí probíhal v termínu 10.–23. 3. 2022. Jsme si vědomi toho, že by bylo vhodné v dotazníku zohlednit různé faktory mající vliv na hodnotu odpovědí, jako je zaměstnání respondentů, jejich zájmy (např. angažovanost ve folklorních spolecích), region původu aj., avšak ve snaze o co nejmenší časovou náročnost pro respondenty byl počet otázek redukován. Do budoucna počítáme s rozšířením dotazníku a opakováním obdobného, avšak detailnějšího průzkumu. Inspirací může být podrobný dotazník vytvořený Dialektologickou laboratoří Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani, sloužící k průzkumu názorů na nářečí v několika evropských zemích v roce 2021. Za upozornění na dotazník děkují Blažej Osowskému.

LITERATURA A ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Aujezdský, Jiří 2014: „Vychází nová kniha Obrázky ze Šilheřovic.“ *i-Senior* [online] 17. 12. [cit. 8. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.i-senior.cz/soutez-vychazi-nova-kniha-obrazky-ze-silherovic/>>.
- Bachmannová, Jarmila 2008: „Nářečí českého národního jazyka jako kulturní dědictví.“ *Místní kultura* [online] 20. 5. [cit. 8. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://mistikultura.cz/nareci-ceskeho-narodniho-jazyka-jako-kulturni-dedictvi>>.
- Bělič, Jaromír 1972: *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Bund der Deutschen in Böhmen* [online] [cit. 22. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.deutschboehmen.com/>>.
- Busnel, René-Guy – Classe, André 1976: *Whistled Languages*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.
- Cejpová, Irena 2018: Region a regionální identita ve vztahu k regionálnímu rozvoji. *Kulturní studia* 11 (2018/2): 74–84.
- Český jazykový atlas. 1992–2011. Praha: Academia.
- Český jazykový atlas [online; 2., elektronické, opravené a doplněné vydání] 2012–2017, 2018. Dostupné z: <<http://cja.ujc.cas.cz/>> [pdf verze], <<https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/>> [html verze; doposud 1.–4. díl].
- Čižmarová, Libuše 2000: *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. Brno: Masarykova univerzita.
- David, Jaroslav – Mácha, Přemysl 2014: *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno – Ostrava: Host – Ostravská univerzita v Ostravě.
- David, Jaroslav – Mácha, Přemysl 2017: „Certifikovaná metodika: Ochrana místních a pomístních jmen a urbanonym jako zdroje lokální, regionální a národní identity a kulturního dědictví.“ *NUŠL. Digitální depozitář* [online] [cit. 11. 3. 2022]. Dostupné z: <https://invenio.nusl.cz/record/316014/files/nusl-316014_1.pdf>.
- „Domov jménem Egerland.“ *Česká televize* [online] 2020 [cit. 22. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/420236100141005/>>.
- Gebauerová, Jana – Tvrdá, Eva 2014: *Obrázky ze Šilheřovic*. Ostrava: OSFIN TAX.
- Hajšman, Jan 2017: *Plzeňsko-český slovník*. Plzeň: Starý most.
- Hajšman, Jan – Mazný, Petr 2018: *Plzeňský místopis*. Plzeň: Starý most.
- „Hlucá kuchařka.“ *Česká televize* [online] 2011 [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/311295350120011/>>.
- Hruška, Jan František 1908: *Dialektický slovník chodský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Chromý, Jan 2014: Přístupy ke zkoumání jazykové variace a česká jazyková situace. *Naše řeč* 97 (1): 1–12.
- „Indigenous peoples stress that language is key to safeguarding World Heritage.“ *UNESCO* [online] 10. 7. 2019 [cit. 24. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://whc.unesco.org/en/news/2013>>.
- International Society for Dialectology and Geolinguistics* [online] 23. 2. 2022 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/SIDG.Dialectology>>.
- Ireinová, Martina 2019: Nářeční výzkum v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od poloviny 20. století do současnosti – metody, výsledky. *Prace filologické* 74: 59–67.

- Ireinová, Martina 2021: Úkoly české dialektologie na počátku 21. století. *Gwary Dziś* 14: 11–16.
- Jindřich, Jindřich 1926–1955: *Jindřichův Chodský zpěvník. I.–IV. díl.* Kdyně: Okresní osvětový sbor, 1926, 1927, 1928, 1928; V.–VII. díl. Domažlice: vl. nákl., 1929, 1929, 1930. Druhé opravené vydání. I.–II. díl. Domažlice: Jaromír Fiala, 1947; III.–VII. díl. Praha: SNKLHU, 1951–1954; VIII. díl. První vydání. Praha: SNKLHU, 1955.
- Jindřich, Jindřich – Kotal, Josef 2007: *Chodský slovník*. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje.
- Kadlubiec, Karol Daniel 2002: *Skoro zapómnane. O radostech a strastech staré Karviné*. Karviná: Město Karviná.
- Kadlubiec, Karol Daniel 2007: *Skoro zapómnane. Po našymu*. [CD]. Karviná: Stylton.
- Kazmír, Silvestr 2001: *Slovník valašského nářečí*. Vsetín: D. Malina.
- Kazmír, Silvestr 2012: *Slovník valašského nářečí*. Zlín: Alisa Group.
- Kellner, Adolf 1954: *Úvod do dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kloferová, Stanislava – Šipková, Milena (eds.) 2018: *Život ve slovech, slova v životě. Procházka labyrintem českých nářečí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Klus, Jan: „SLOVNÍK po naszi(y)mu.“ *Blaf* [online] [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<http://www.blaf.cz/index.php?body=slovník>>.
- Kopečný, František 1957: *Nářečí Úrcí a okolí. Prostějovský úsek hanáckého nářečí centrálního*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Kofenský, Jan 1997: Vývoj jazykového práva na území dnešní České republiky. In: Daneš, František (ed.): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 260–263.
- Krčmová, Marie 1988: Tradiční nářečí v současnosti. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* A36: 85–94.
- Krčmová, Marie 1997: Současná běžná mluva v českých zemích. In: Daneš, František (ed.): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 160–172.
- Kučerová, Judita 2011: *Sběratel lidových písní Martin Zeman z Velké nad Veličkou (1854–1919)*. Brno: Masarykova univerzita.
- „Lidová kultura nemateriální (nehmotná).“ *Lidová kultura* [online] [cit. 10. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://www.lidovakultura.cz/wp-content/uploads/2017/11/Lidov%C3%A11-kultura-nemateri%C3%A1ln%C3%AD-nehmotn%C3%A11.pdf>>.
- „Metodický pokyn pro vedení ‚Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury‘ České republiky.“ *Ministerstvo kultury* [online] 19. 12. 2018 [cit. 10. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>>.
- Moseley, Christopher (ed.) 2010: „Atlas of the World's Languages in Danger.“ *UNESCO* [online] [cit. 2. 12. 2021]. Dostupné z: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026>>.
- „Navi „op Kölsch“.“ *Akademie für uns kölsche Sproch der SK Stiftung Kultur* [online] [cit. 7. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.koelsch-akademie.de/sprache/fruehere-projekte/navi-op-koelsch>>.
- Paasi, Anssi 2011: The region, identity, and power. *Procedia Social and Behavioral Sciences* (14): 9–16.
- Skalička, Vít 2015: *Slovník nářečí západního Opavska*. Stěbořice: Matice slezská.
- Skalička, Vít 2016: *Opavština pro samouky*. Stěbořice: Matice slezská.
- Skalička, Vít 2018: *Slovník nářečí Opavského Slezska*. Stěbořice: Matice slezská.
- Sloboda, Marián 2017: „Úřední jazyk.“ *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online] [cit. 25. 2. 2022]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ÚŘEDNÍ_JAZYK>.
- „Slovácká nářečí.“ *Malovaný kraj* [online] [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.malovanykraj.cz/audio>>.
- Slovník nářečí českého jazyka: A–Č* [online] 2016– [cit. 15. 3. 2022]. Dostupné z: <<http://snj.ujc.cas.cz>>.
- Stupňánek, Bronislav – Ireinová, Martina 2020: Druhý život nářečí: Centrální středomoravské dialekty užívané ve veřejné komunikaci a tzv. hanácké obrození. *Národopisná revue* 30 (4): 317–325.
- „Svatební koláč paní Lekešové.“ *Česká televize* [online] 2011 [cit. 9. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10316514703-na-hranici-tradic/411236100211009/>>.
- Šimečková, Marta 2019: Česká dialektologie – současný stav a výhledy. In: Rusinová, Eva (ed.): *Přednášky a besedy z LII. ročníku LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita. 261–271.
- Šimečková, Marta 2022: „Redokojo kolajdo aneb nářečí českého jazyka ve 21. století.“ *YouTube* [online přednáška] 1. 2. 2022 [cit. 6. 5. 2022]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=0A53MsotdNg&t=3574s>>.
- Šmatelková, Zdenka 2021: *Nářeční slovník. Jak se mluvilo v Topolné a okolí*. Topolná: obec Topolná v nakladatelství Tomáš Ježek.
- Šrámek, Rudolf 2006: František Bartoš a jeho zpracování nářeční slovní zásoby na Moravě. In: Uhlíková, Lucie (ed.): *Acta Musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Suplementa 2006/1. František Bartoš – jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. 22–26.
- Štěpánová, Veronika – Šimečková, Marta 2022: Studentské stáže Otevřená věda v Ústavu pro jazyk český v roce 2021. *Naše řeč* 105 (1): 41–45.
- Toncrová, Marta – Uhlíková, Lucie 2011: Edice lidových písní a čistota dialektu. In: Uhlíková, Lucie – Toncrová, Marta (eds): *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Praha: Etnologický ústav AV ČR. 41–58.
- Trujillo, Ramón et al. 2005: *El Silbo Gomero. Materiales didácticos*. Canary Islands: Gobierno de Canarias.
- Tvrďá, Eva: „Blog.“ *Littera Silesia* [online] [cit. 8. 3. 2022]. Dostupné z: <<http://www.litterasilesia.cz/blog/a-10/>>.
- „Über uns.“ *Akademie für uns kölsche Sproch* [online] [cit. 17. 3. 2022]. Dostupné z: <<https://www.koelsch-akademie.de/contentinfo/footer-links/ueber-uns>>.
- Uhlíková, Lucie 2015: Duch a povaha národa v písní. Idealizovaný obraz lidové písně v tištěných sbírkách první poloviny 19. století. In: Wögerbauer, Michael – Piša, Petr – Šámal, Petr – Janáček, Pavel a kol.: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. 1749–2014*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. 333–344.
- Ulrychová, Marta 2009: Písně sbírka Oldřicha Blechy. In: Holub, Zbyněk (ed.): *Genius loci českého jihozápadu 5*. České Budějovice – Plzeň: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích – Státní vědecká knihovna Plzeňského kraje – Západočeská univerzita v Plzni. 155–160.
- Ulrychová, Marta 2019: Třikrát pohled ze Starého mostu. *Národopisná revue* 29 (4): 360–361.
- „Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví.“ *Ministerstvo kultury* [online] 17. 10. 2003 [cit. 2. 12. 2021]. Dostupné z: <<https://www.mkcr.cz/umluva-o-zachovani-nematerialniho-kulturniho-dedictvi-300.html>>.

„UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger.“ *UNESCO* [online] [cit. 23. 2. 2022]. Dostupné z: <<http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas>>.

Velčovský, Václav 2015: Pokusy o zavedení jazykového zákona v České republice. *Nová čeština doma a ve světě* (2): 41–49.

„Whistled language.“ *UNESCO* [online] [cit. 23. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://ich.unesco.org/en/USL/whistled-language-00658>>.

„Whistled language of the island of La Gomera (Canary Islands), the Silbo Gomero.“ *UNESCO* [online] [cit. 23. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://ich.unesco.org/en/RL/whistled-language-of-the-island-of-la-gomera-canary-islands-the-silbo-gomero-00172>>.

„Zákon o státním jazyce České republiky.“ *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online] 2019 [cit. 25. 2. 2022]. Dostupné z: <<https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=142632>>.

Summary

Languages and Dialects as Part of Regional Identity and Cultural Heritage (on the Example of the Czech Republic)

The aim of the paper is to determine whether languages and their territorial dialects are intangible cultural heritage or not. Excerpts from the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage have been argued, as well as specific entries on the UNESCO lists, in which languages and dialects appear as intangible cultural heritage independently or as part of more complex items. The definition of intangible cultural heritage, as formulated in the aforementioned Convention, has been found to entirely correspond to the nature of dialects – these are considered by the general public as part of cultural heritage, passed down from generation to generation, reshaped by various threatening factors, and they provide people with a sense of identity and continuity. Several options for the preservation of dialects in terms of their documentation and presentation by dialectologists and laypersons were presented. At the same time, attention was drawn to potential consequences of active protection through legislation channels, especially to the undesirable conservation of a certain state without taking into account natural language development and to the need for canonization leading to the creation of an artificial language hyper-standard.

Key words: Endangered languages; Czech dialects; regional identity; intangible cultural heritage; language policy; language protection.

K VÝSKUMU A SPRÍSTUPŇOVANIU TANEČNÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA NA SLOVENSKU NA PRÍKLADE PROCESU TVORBY ETNOCHOREOLOGICKEJ MONOGRAFIE

Katarína Babčáková (Národné osvetové centrum Bratislava)

Historicko-geografické, etnicko-konfesijné a socio-kultúrne faktory determinovali vývoj tanečných typov existujúcich po stáročia vo forme interpretačných variantov v kolektívnej pamäti tradovaných invariantov. Tanec je súčasťou kultúrneho dedičstva, ktorého ochrana predstavuje „opatrenia zamerané na zabezpečenie životnosti nehmotného kultúrneho dedičstva, vrátane klasifikácie, dokumentácie, výskumu, záchrany, ochrany, propagácie, zveľaďovania, odovzdávania, a to najmä formou oficiálneho a neoficiálneho vzdelávania, ako aj revitalizácie“. ¹ Implementácia týchto zásad predpokladá systematickú starostlivosť založenú na dôslednom poznaní tanečnej tradície.

Stav tanečnej tradície na Slovensku charakterizuje zánik tradičných foriem ľudového tanca od polovice 20. storočia spojený s prerušením kontinuity medzigeneračnej transmisie a destabilizáciou lokálneho repertoáru, „biele miesta“ na mape tanečných výskumov (Dúžek 1993: 24), fragmentárna dokumentácia (často bez pasportizácie a nedostupná), ostatní žijúci informátori poznajúci tradičné formy z autopsie. O to viac vystáva potreba komplexnej dokumentácie zanikajúceho tanečného genofondu a sprístupnenie pramenného materiálu odbornej etnologickej a pedagogickej verejnosti, ale aj širokému spektru záujemcov. Osobitý výzvy totiž so sebou prinieslo od 50. rokov masívne sa rozvíjajúce folklórne hnutie, hrajúce významnú rolu pri šírení informácií o hudobno-tanečných prejavoch kultúrneho dedičstva. V kombinácii s absenciou systematického vzdelávania o tradičnej kultúre vo vzdelávacích inštitúciách vyžaduje táto rola zvlášť zodpovedný prístup.

História a súčasnosť etnochoreologického výskumu na Slovensku

Audiovizuálna dokumentácia ľudového tanca na Slovensku má korene vo filmových dokumentoch Karla Plicku v 20. – 30. rokoch 20. storočia. Živý repertoár v tradičnom prostredí, v tradičnej forme i autentickú ekológiu tanca zaznamenal v 50. rokoch aj muzikológ František Poloczek v cykle *Slovenské ľudové tance*². Od konca

50. rokov viedli výskumy etnochoreológovia Štefan Tóth, Kliment Ondrejka a Stanislav Dúžek a ich výsledkom je asi 400 záznamov v archíve Ústavu hudobnej vedy (ÚHV SAV). V rokoch 1958 – 1960 vznikli neozvučené záznamy v rusínskych obciach Kamienka, Šarišské Jastrabie, Tichý Potok, Kyjov, Hrabské, Livovská Huta. V rokoch 1965 – 1966 vznikol pätnásťdielny televízny seriál *Zem spieva* predstavujúci prechod tradičných hudobno-tanečných foriem do prostredia folklorizmu.³ Pracovníci Osvetového ústavu (OÚ) Cyril Zálešák, K. Ondrejka a S. Dúžek od 60. rokov dokumentovali vybrané lokality.⁴ Pracovníci Csemadok-u a Maďarskej akadémie vied v rokoch 1952 – 1979 uskutočnili výskum v 91 obciach obývaných maďarským etnikom. V 70. rokoch sa realizovala kartografická dokumentácia pri príprave *Etnografického atlasu Slovenska*. Okrem vedeckých pracovníkov sa výskumu od 70. rokov venovali aj pedagógovia a choreografi v regiónoch. Výsledkom rozsiahleho dokumentačného projektu *Slovenská ľudová tanečná hudba* pod garanciou S. Dúžeka a Bernarda Garaja v rokoch 1991 – 1992 v 41 obciach boli hudobné nosiče i publikácia.

Obr. 1. Karol Plicka pri dokumentácii chorovodov v Rejdovej. 50. roky 20. storočia. Súkromný archív J. Kolesára

V rokoch 2001 – 2009 sa uskutočnila dokumentácia súdobého stavu tanečnej tradície v 84 lokalitách jedennástich regiónov v projekte Ľudové tance slovenských regiónov v spolupráci Národného osvetového centra (NOC), ÚHV SAV a Vysokej školy múzických umení (VŠMU). Odbornými garantmi boli S. Dúžek, B. Garaj a Eleonóra Klepáčová. Inscenovaná situácia, prerušenie kontinuity tradície a jej primárna existencia vo folklórnom hnutí determinujú podobu materiálu.

V rokoch 2014 – 2015 sa uskutočnil záchranný výskum v rámci národného projektu *Digitálne múzeum*, realizovaného Múzeom SNP v 44 lokalitách desiatich oblastí (Abov, Liptov, Turiec, Trenčianske Považie, Kysuce, Podpoľanie, Hont, Horehronie, Spiš, Šariš). Vyše 500 záznamov (jednotiek)⁵ zachytáva tanečné typy v tradičnej forme, vrátane tancov národnostných menšín – Rómov, karpatských Nemcov, Rusínov. Autormi etnochoreologickej dokumentácie boli Barbora Morongová, František Morong, Katarína Babčáková, Miroslava Palanová a Slavomír Ondejka, autormi etnomuzikologickej dokumentácie Alžbeta Lukáčová a Michal Noga. Súčasťou online výstupov je odborná charakteristika. Výstupy nie sú zatiaľ komplexne analyzované (Babčáková 2019b). Výskum uskutočňujú i metodici kultúrno-osvetových inštitúcií, ktorí vydávajú metodické publikácie a zbierky materiálu. Tanečný výskum je súčasťou vedeckých grantov (napr. výskum tanečno-hudobnej tradície horehronských Rómov realizovaný Janou Ambrózovou a Agátou Krausovou z Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre i obdobne zameraný výskum OZ Tradana).

Systematický záchranný či návratný celoplošný výskum na Slovensku je však už takmer tridsať rokov limitovaný absenciou odborného etnochoreologického pracoviska, ako na to pri odchode do dôchodku vizionársky upozorňoval S. Dúžek v 90. rokoch: „...v aktuálnom kritickom období regresu tradičného tanečného folklóru, keď sa výskum stáva stále náročnejším a zložitejším a keď našu etnomuzikologickú a súbežne etnochoreologickú vedeckú základňu zasahujú reštrikcie, nebudeme schopní obsiahnuť etnochoreologické zámery v celej šírke.“ (Dúžek 1993: 24)

Na základe mojej analýzy pri príprave príspevku na Svetovú konferenciu International Council for Traditional Music (ICTM) v írskom Limericku v roku 2017 vyvstalo, že tanečný výskum bol v rôznych etapách realizovaný v menej ako 11 % lokalít na Slovensku. Ďalším limitom

je nedostupnosť materiálu uloženého v archíve ÚHV SAV, analýza ktorého by napomohla finalizácii typológie a umožnila identifikovať tanečné dialekty. Slovenská etnochoreológia však v ostatnom desaťročí zažíva malú renesanciu, reflektujúc i ciele akcentované S. Dúžekom – „doplniť biele miesta v poznatkoch o tanečnej ľudovej kultúre predovšetkým z regionálneho a typologického hľadiska“ (Dúžek 1993: 24), konkrétne riešenie typológie, hudobno-tanečných súvislostí, paralel historických a ľudových tancov, podpora výchovy odborníkov, kooperácia so zahraničnými etnochoreológmi. V súčasnosti na Slovensku pôsobí vo vysokoškolských a osvetových inštitúciách asi šesť etnochoreológov. Napriek absencii pracovisku sa etnochoreologická obec venuje lokálnym výskumom a príspevky z oblasti aplikovanej etnochoreológie sa objavujú na konferenciách (*Ľudový tanec ako súčasť systému tradičnej kultúry* 2015 – 2019; *Ľudový tanec a hudba vo výskume, teórii a scénickej praxi* 2016; *Uchovávanie a sprístupňovanie tradičnej ľudovej kultúry v súčasnosti* 2017; *Traditional Music and Dance in Contemporary Culture(s)* 2018). Absolventi etnochoreológie z Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF sa užšie špecializujú (historický vývoj, štruktúrna analýza, tanečná antropológia) a vznikla Slovenská etnochoreologická spoločnosť (2016). Jedným z najvýraznejších prínosov je návrh národnej redakcie medzinárodnej typológie Györgya Martina v autorstve A. Krausovej. Dôležitým posunom je aplikácia vedeckých poznatkov v praxi, umožnená kooperáciou etnochoreológov s prostredím neformálneho vzdelávania v kultúrno-osvetových inštitúciách i tvorivou aktivitou vo folklórnom hnutí. V ostatných rokoch sa na medzinárodných sympóziách Hudobnej a tanečnej fakulty VŠMU prezentuje implementácia etnochoreologických poznatkov do tanečnopedagogickej praxe.⁶

Napriek vyššie uvedeným revitalizačným snahám tvoria etnochoreologické syntézy (Zálešák 1964; Kovalčíková – Poloczek 1955; Ondrejka 1976; Dúžek – Garaj 2001) v spektre monografických publikačných výstupov etnológie na Slovensku dosiaľ veľmi malé percento. Vyšlo niekoľko publikácií charakterizujúcich tanečnú tradíciu lokalít západného Slovenska (Konečná 2011; Lehocký 1999, 2002, 2005 – 2009, 2012), Horehronia (Zálešák 1953), Liptova a Gemera (Ondrejka 1971 – 1973, 2005) a južnoslovenských obcí obývaných maďarským etnikom (Quittner – Sebők 1981; Martin – Takács 1981).

Etnochoreologický výskum vybraného tanečného typu: „...zaměřit se v době co nejkratší...“ (Z. Jelínková)

V slovenskej etnochoreologickej praxi absentovali monografické práce charakterizujúce jednotlivé tanečné typy v širšom historickom a funkčnom kontexte.⁷ Jedným z faktorov výberu témy chorovodov v mojom výskume bola snaha zachytiť tanečnoantropologické a symbolické aspekty tohto archaického prejavu v ostatnom období možného výskumu u najstaršej generácie informátoriek, ktoré ho poznali z autopsie. Inšpiráciou bol i citát o chorovodoch na Slovensku z textu českej etnochoreologičky Zdenky Jelínkovej spred vyše polstoročia: „*Poněvadž byly [chorovody] většinou spojeny s určitými obřady (výročními, svatebními) a obyčejí, které už ze života lidu vymizely, hrozí nebezpečí, že tam, kde se chorovody neudržely silou tradice až po dnešní dobu (Važec) nebo kde nepřešly do funkce dětských her nebo jarních zábav mládeže, zaniknou. Je proto nutno zaměřit se v době co nejkratší na průzkum a fixaci těchto vzácných tanečních tvarů.*“ (Jelínková 1960: 641)

Chorovody sú definované ako „*skupina kolektivních, formovo rozvinutých projevů synkretizujících zpěv, jednoduchý tanečný pohyb, neraz aj hru, pantomimické a dramatické zložky. Sú často spájané s kolesami. Ide o jeden z našich najstarších tanečných druhov, čo dosvedčuje pôvodná obradovosť chorovodov, ich väzby ku kalendárnym zvykom...*“ (Důžek 1995: 198). V medzinárodnej typológii ICTM sú radené do skupiny reťazovitých a kruhových tancov. Pomenovanie prevzaté z ruštiny etymologicky súvisí s deskripciou formy s dominujúcim spevom a chôdzou v reťazovitých útvaroch a v ruskej vede sú považované za relikť *igrišč meždu selj* (hier medzi dedinami) v dni oltárnych slávností, kde rodičia predstavovali dcéry s cieľom exogamného získania partnera (Bačinskaja 1951)⁸. V slovenských etnochoreologických prácach boli chorovody skúmané okrajovo (Důžek – Garaj 2001; Kovalčíková – Poloczek 1955). Z. Jelínková v roku 1960 iniciovala ich výskum na Slovensku a 37 chorovodov z 55 obcí systemizovala podľa priestorových foriem, výrazových prostriedkov, obsahu a príležitosti. Ich hojný výskyt na východe krajiny dáva do súvisu s blízkosťou Ukrajiny a Ruska, považujúc ich za okrajový výbežok východoslovanských chorovodov. C. Zálešák (1964) ich radí medzi obradové tance a člení na chorovody jarné, svadobné, chorovodné hry a spoločenské tanečné hry dospelých. Formálne

východoslovenské chorovody opisuje Melánia Nemcová (1992) a hontianske Katarína Košťálová (1996).

Koncepcné východiská výskumu a jeho sprístupnenie

Na základe vyššie uvedených cieľov bolo mojím zámerom sprístupniť výsledky špecializovaného výskumu chorovodov pre širšiu cieľovú skupinu (etnologická, etnochoreologická verejnosť, taneční pedagógovia, tvorcovia, lektori), a to s ohľadom na ich potenciálnu aplikovateľnosť v praxi. Výsledná publikácia *Chorovody na Slovensku* preto obsahuje aj súhrn pramenného materiálu, charakteristiku typov a výskytu chorovodov na sledovanom území a ich hudobnej stránky, ako aj historicko-geografický a symbolický kontext.

Vzniku monografie predchádzal rozsiahly archívny výskum zameraný na získanie filmových, zvukových záznamov, opisov chorovodov a ikonografických zobrazení reťazovitých a kruhových tancov. Paralelne s rekognoskáciou prameňov totiž prebiehalo štúdium historických súvislostí v kontexte európskeho tanečného vývoja. Analýza „tanečného genofondu“ identifikovala prvky charakteristické pre archaické rituálne tance (kruhové a reťazovité formácie), stredoveké dvorské tance (radové formácie), renesančné a barokové tance (napr. tance s výberom partnera) či folklorizované spoločenské

Obr. 2. Úvodná časť chorovodného cyklu z Rejdovej (Gemer): spievanie za Hamrom, Rejdová, 1953. Súkromný archív J. Kolesára

tance (*contredanses*, štvorylky) prenikajúce do chorovodných cyklov v období romantizmu. V rámci štruktúry cyklov⁹ nachádzame stredoveké relikty: po pomalom (procesijnom) tanci s vokálnym sprievodom piesní v nepravidelnom metre nasleduje zrežaná polkruhovú formáciu v rýchlejšom tempe s piesňami v párnom metre.

Množstvo a rôznorodosť materiálu z vyše 200 lokalít Slovenska a vybraných lokalít okolitých krajín od konca 19. do druhej tretiny 20. storočia vyžadovali systém usporiadania. Súhrnný materiál obsahuje údaje o tanečnej oblasti, lokalite, etnicite, konfesionalite, termíne a štruktúre cyklu, zdroji a je systemizovaný podľa tanečnej oblasti a abecedného poradia lokalít. Poskytuje pramenný materiál k chorovodom pre potreby analýzy, vzdelávania i tvorivej praxe.

Informácie o funkčno-symbolických kontextoch v pramennom materiáli absentovali takmer úplne. Práve v nich však možno hľadať odpoveď na otázku maďarskej etnochoreologičky Lujzy Ratkó, v čom konkrétne spočíva „obradovosť chorovodov“. Pri skúmaní tancov viazaných na obrady je nevyhnutné analyzovať komplexné obradové situácie. V lokalitách s najstaršími záznamami chorovodov bol preto v rokoch 2011 – 2019 realizovaný návratný a záchranný kvalitatívny terénny výskum. Výber lokalít výskumu bol determinovaný dostupnosťou archívneho záznamu do druhej tretiny 20. storočia a dopĺňujúceho prameňa i snahou o geografickú a typologickú rôznorodosť. Obmedzené množstvo materiálu podmienilo

Obr. 3. Návratný kvalitatívny terénny výskum ekológie a funkcie chorovodov v Zámutove (Zemplín), 2019. Súkromný archív autorky

voľbu metódy *pars pro toto*: prípadové analýzy cyklov z lokalít Hrušov, Jasiňa, Kojšov, Kyjov, Martovce, Olšavica, Rejdová, Selec, Važec a Zámutov.¹⁰ Terénny výskum bol zameraný na získanie informácií o ekológii, funkcii a symbolike chorovodov. Skupinu informátoriek tvorili ženy pôvodom z výskumných lokalít, narodené prevažne v rokoch 1930 – 1950, pracujúce a žijúce vo výskumných lokalitách (zamestnankyne miestnych družstiev, lesných závodov, škôl, služieb), respektíve pracujúce v podnikoch v blízkych okresných mestách. Išlo o príslušníčky viacerých konfesií (prevažne rímskokatolíčky v obciach Selec, Hrušov, Važec, gréckokatolíčky v obciach Kojšov, Kyjov, Olšavica, Zámutov, evanjeličky v obci Rejdová a príslušníčky reformovanej cirkvi v obci Martovce). V každej lokalite prebiehal výskum so skupinou šiestich až desiatich informátoriek, doplnený aj informáciami od mladšej generácie a starších mužov. Jadro skupiny informátoriek z radov najstaršej generácie tvorili aj interpretky chorovodov zachytené na videozáznamoch, ktoré boli pri výskume významne revidované. Práve „pasportizačnú funkciu“ návratných výskumov považujem za mimoriadne aktuálnu a vzhľadom na časový odstup od realizácie dokumentácií takpovediac urgentnú. Identifikované boli okolnosti nakrúcania, rozdiely obrazovej a zvukovej stopy, krátenie z dôvodu šetrenia materiálu, zmeny priestorových kresieb z dôvodu limitov kamerovej techniky („nezmestili sa do kamery“), zásahy realizátorov.

S cieľom metodologickej aplikovateľnosti etnochoreologických poznatkov v praxi zápisy analyzovaných cyklov vo výslednej publikácii obsahujú:

- komplexnú štrukturálnu charakteristiku – grafické zobrazenie postupne nasledujúcich formácií (pramenný materiál je spravidla fragmentárny: zaznamenáva len časť cyklu, nerešpektuje poradie atď. Výskum umožnil jeho kompletizáciu). Problematickým faktorom našej etnochoreológie je absencia kodifikovanej terminológie¹¹ a kinetografického systému¹². Absencia výučby Labanovej kinetografie v aktualizovanej podobe výrazne limituje posun bádania (Krausová 2014). Pri opise štruktúry cyklov bol preto vytvorený jednoduchý notačný systém reflektujúci používaný grafický zápis (Zálešák 1964; Nemcová 1992).¹³ Pri motívickej analýze boli využité koncepty Gy. Martina (1961) a Ancy Giurchescu a Evy Kröschlovej (2007), rozpracované A. Krausovou (2019);

- fotografie formácií (interpretkami terénnej rekonštrukcie boli potomkyne nositeľiek, využitý bol príslušný

variant tradičného odevu a dokumentácia prebiehala na pôvodných miestach so špecifickým významom v lokalite). Pridanou hodnotou je revitalizácia chorovodov v tradičných lokalitách ich existencie a angažovanosť interpretiek pri výskume podnecujúca k záujmu o kultúrne dedičstvo lokality;

- charakteristiku účastníčok (napr. v prípade podľa odevu a úpravy hlavy vydatých žien v Zámutove bol potvrdený predpoklad o inscenovanej interpretácii posledných nositeľiek, počas výskumu v roku 1966 už vydatých);

- charakteristiku miesta a termínu konania, ktoré v starších prameňoch absentovali a sú pre štúdium obradových tancov dôležité (overené boli aj špecifiká zmien kalendára v lokalitách východného obradu, historické faktory: existencia/zrušenie farnosti apod.);

- notové zápisy funkčne viazaných piesní s uvedením textov všetkých slôh v lokálnom dialekte. Pri etnomuzikologickej charakteristike týchto tanečno-spevných prejavov som spolupracovala s etnomuzikologičkou A. Lukáčovou, ktorá analyzovala zvukové záznamy z väčšieho časového rozptylu (napr. Važec od roku 1929 do 2019). Pri tvorbe notových transkripcií zohľadňovala využiteľnosť v praxi, charakterizujúc zároveň podstatu vokálnych štýlov. Prepisy vytvárala v takej polohe, v akej ich naspievali speváčky, zapísala ornamentiku – štýlotvorné melodické formuly, glissandá, rytmické nepravidelnosti, reflektovala neutrálne intervaly ako archaický princíp hudobného myslenia na základe prirodzeného ladenia (v pedagogickej praxi často vnímaného ako distonovanie), zapísala voľne spievané piesne bez metrického označenia i viachlas vrátane variantnej heterofónie a rešpektovala agogiku;

- funkčno-symbolickú charakteristiku cyklu. Tá reflektuje širší kontext obradového tanca: jeho rozšírenie, varianty a paralely, semiotiku obradovej príležitosti, špecifikum prostredia, nositeľov, priestorových foriem. Každý z cyklov vykazoval formálne i funkčno-symbolické špecifiká (reflektované v názve podkapitol, napr. kapitola „Chorovodný cyklus z Kyjova: rituál, tanec a hra“). Prostredníctvom štruktúrálnej analýzy materiálu z dvoch časových období boli napr. v cykle z rusínskej spišskej obce Olšavica identifikované aj posuny spôsobené autorským zásahom (kapitola „Chorovodný cyklus Hoja duňďa a Mataná z Olšavice: archaické formy, štvorylky a ich scénické metamorfózy“).

K symbolickej analýze: „Z európskeho roľníckeho prazákľadu ovplyvňovaného po tisícročie kresťanstvom a osobitnými kultúrnotvornými faktormi vznikol na našom území zložitý systém predstáv, úkonov, praktík, v ktorých forme sa dajú dodnes dešifrovať prastaré princípy prírodného a spoločenského kolobehu sveta a života“ (V. Feglová)

Vo vzdelávacej i scénickej praxi limitované informácie o podstate chorovodov determinovali i formy vyučovania a inscenovania (interpretácia malými deťmi, komponovaný hudobný sprievod, zaradenie efektných obrazcov z mimoeurópskych tradícií a pod.). Výskum ich symbolických a antropologických aspektov môže napomôcť šíreniu relevantných informácií o tomto vzácnom tanečnom type v pedagogickej praxi a poskytnúť tvorcom aj množstvo námetov a podnetov k výrazovým prostriedkom.

Tanec, prostriedok nonverbálneho symbolického komunikačného systému spoločenstva, je sociálne a kultúrne konštruovaný, prijímaný a interiorizovaný skupinou ľudí a primárne uchovávaný v pamäti. Kompetencia tancovať vyžadovala kognitívny proces učenia sa zdieľaných pravidiel a schopnosť interiorizované pravidlá aplikovať. Členovia lokálneho spoločenstva tejto pohybovej reči rozumeli v jej formálnej i symbolickej rovine. V slovenských etnochoreologických prácach je metodologický prístup tanečnej antropológie ojedinelý (Dúžek 1969; Kľučárová 2010; Krausová 2019; Babčáková 2019b), no v prípade analýzy obradových tancov ju považujem za dôležitú.

Tanečná antropológia,¹⁴ „vedecké štúdium etnických tancov v ich kultúrnych významoch, náboženských funkciách alebo spoločenskom postavení“ (Prokosch Kurath 1960: 35) analyzuje sociálne, kognitívne a symbolické kontexty tanca. Symbolická tanečnoantropologická analýza vyžaduje interdisciplinárne štúdium a implementáciu teoretických východísk teórie rituálu (napr. Van Gennepov koncept *rites de passage*, Turnerov koncept *communitas*, Rappaportov koncept rituálu ako spôsobu komunikácie), symbolickej antropológie (Geertz 2000)¹⁵ a reflexiu výskumu kalendárnych obradov a ľudovej religiozity.

Analýza heterogénnej, v synchrónnej i diachrónnej rovine synkretizmom výrazne kontaminovanej skupiny chorovodných foriem preukázala niekoľko ich spoločných faktorov: realizácia v špecifickom období roka a v špecifickom priestore homogénnou skupinou účastníčok využívajúcich špecifické priestorové formácie a funkčne viazané piesne s metaforickými vyjadreniami so semiotickým

významom. Symbolická analýza týchto piatich segmen-
tov mala za cieľ identifikovať a charakterizovať semiotic-
ký základ obradnosti týchto archaických tanečných fo-
riem a poodhaliť ich funkčno-symbolický kontext.

Zo symbolického hľadiska súčasné vnímanie line-
árneho a vektorovo jednosmerne orientovaného času
nie je identické s cyklickým vnímaním času u agrár-
nych etník, reflektujúcim kozmické a biologické zmeny.
Komparatívna analýza preukázala väzbu chorovodov
k jarným termínom, konkretizovaných dátumom Kvetnej
nedele, veľkonočných a turičných sviatkov. Dôležitej-
šia ako presný termín sa javí biologická charakteristika
obdobia. Prioritným kritériom bola jar, reflektujúc kom-
plementaritu plodnosti spoločenstva a prírody: „*Mi tag
zname ot staršich ludzi, že na Kvetnu ňedzeľu, bo už
ju na pondzelek prišli paropci oľac, bo už bula precta-
vena, že už je pavička, bo už bula dzivka.*“¹⁶ (žena, nar.
1956, Zámutov) Prijatie do dievockej skupiny sa reali-
zovalo formou iniciačného rituálu – zaradením do jarné-
ho chorovodu a nosením party na Veľkonočnú nedeľu.
Svätodušná nedeľa, pondelok či rámcový údaj *Rusadľe*
tvorí asi pätinu zápisov. Chorovodné cykly realizované
počas sviatkov manistického pôvodu majú polkruhové
formácie s hlavnou postavou v odeve nevesty (Kojšov,
Važec), symbolizujú predstavovanie neviest spoločen-
stvu v relikte rodového kultu.

Obr. 4. Pavlíčkov horbok, lokalita v intraviláne obce Olšavica (Spiš),
kde sa tradične realizoval chorovodný cyklus mataná a Hoja dund'a,
60. roky 20. storočia. Súkromný archív A. Rusiňákovvej

Symbolika chorovodov je zakódovaná aj v špecifiku
miest ich vykonávania, ku ktorým sa viazalo mnoho tradič-
ných predstáv (okolie kostola, križovatka, most, vrch nad
dedinou, okolo poľa) a „pozitívny“ smer „*hore valalom*“
(hore dedinou). O funkcii chorovodu ako komunikačného
aktu na kultúrnom poli lokálneho spoločenstva svedčí
i prítomnosť divákov – potenciálnych partnerov a svokier.

Interpretkami chorovodov boli podľa výpovedí infor-
mátoriek len slobodné dievčatá po dosiahnutí pohlavnej
zrelosti, fertlná *communitas* lokálneho spoločenstva.
Biologické štádiá (panenstvo, menštruácia, tehotenstvo,

Obr. 5. Terénna rekonštrukcia chorovodného cyklu mataná a Hoja
dund'a na mieste tradičnej realizácie v intraviláne obce Olšavica
(Pavlíčkov horbok), 2019. Súkromný archív autorky

menopauza) boli základom statusu, ktorý bol žene prisudzovaný. V rituálnej a symbolickej rovine sú dôležitejšie ako spoločenský status: pri obradoch boli faktorom, podľa ktorého žena môže/nesmie byť ich vykonávateľkou či adresátkou. Mladé dievky sú nositeľkami života, ktorý na jar symbolicky ovplyvňuje i plodnosť prírody – „*momenty prírodnej premeny v nadväznosti na ňu implikujú i momenty spoločenskej a biologickej obnovy*“ (Feglová 1985: 412). Zvnútornené prežívanie účastníčok chorovodov bolo odlišné od atmosféry zábavných tancov (Ratkó 2007: 43). Dominuje rituál, vyžadujúci jednotu účastníkov, času i priestoru. Ženské kruhové a reťazovité tance vykazujú dlhé synchronne pohybové formy takmer bez vertikálneho pohybu, s vokálnym sprievodom, v užšom držaní limitujúcom individuálny prejav (charakteristický pre pastierske či mládenecké tance, kde muž demonštruje silu a individualitu). Rodová stratifikácia, „mužský a ženský svet“ (reflektovaný v interpretácii rodovo homogénnych tancov, ale aj v „patriarcháte tanečného páru“ s vedúcim mužom) odrážal archaický koncept komplementárnej binárnej opozície: „*Symbolika oboch princípov zahŕňala v najvšeobecnejšej rovine rozum, tvorenie, kreativitu verzus intuíciu, emocionálnosť, prírodnosť, pasivitu. Iba oba princípy spolu však vyjadrujú celistvosť sveta, poriadok periodickej obnovy.*“ (Feglová 1998: 32) Pre jeho pochopenie bola v práci charakterizovaná aj rodová dichotómia tradičného tanečného prejavu, v peda-

gogickej i tvorivej praxi folklorizmu často nereflektovaná (unifikácia ženských a mužských motívov, ignorovanie tradičnej etikety, „estrádna estetika“).

Texty chorovodných piesní v piesňových zbierkach neboli dosiaľ podrobené symbolickej analýze. Tá predpokladá identifikáciu semiotiky obrazov v rodinných a kalendárnych obradoch, etnomedicíne apod. Symbolika v textoch reflektuje semiotiku čísel, farieb, rastlín, panenstva, zastúpená je svadobná i historická symbolika. Jedným z najfrekvencovanejších motívov je prechod po moste či bránou, polysémantický symbol v mytológii, vo folklórnych žánroch a v rituáloch v dvorskom i rurálnom prostredí. Prechod (sfér, biologických období, statusu) symbolizuje aj podchádzanie brán vo svadobných chorovodoch („pre-rušenie kruhu“). V chorovode *Holodar, Vorodaj*, ukraj. *Vorotar* (Hnatjuk 1929) dvojica dievčat tvorí bránu a vedie dialóg s dievčatami v protistojacom rade, žiadajúc *vorotara* otvoriť bránu za odmenu: dieťa v zlate (solárny symbol), dievku vo venci, jablko (svadobná a plodnostná symbolika), dar jarných včiel (archaická súčasť stredovekých uvítacích rituálov – Voropaj 1958: 314). Analýza preukázala výskyt rastlín, ktorým bola pripisovaná apotropajná, prosperitná alebo liečivá funkcia (rozmarín, obilie, *Božie drevko* – palina, *barvinok* – zimozeleň). Príkladom je v huculskom prostredí v bývalej Podkarpatskej Rusi frekvencovaný symbol kaliny (*Voritci* z Rosišky). Rastlina s bielymi kvetmi v tvare venca a okrúhlymi červenými plodmi je

Obr. 6. Vođeňe Uľijani, jediná známa fotografia obradovej obchôdzky v lokalite Kojšov (Spiš), okolo roku 1940. Archív Združenia Uľijana

Obr. 7. Terénna rekonštrukcia chorovodného cyklu vođeňe Uľijani na mieste tradičnej realizácie v intraviláne obce Kojšov (Spiš), 2019. Súkromný archív autorky

využívaná vo svadobných obradoch (symbol matrimoniálneho cyklu) i v obradoch kultu predkov (symbolika červenej a bielej). Motívy svadobnej symboliky (s analogickou plodnostno-prosperitnou funkciou) obsahujú piesne viazané na svadobný cyklus, motívy „otvárania dverí“, symbol venca, znázornený i v priestorových formáciách (prepletanie). Ich zaradenie do chorovodného cyklu reflektuje plodnostno-prosperitnú funkciu oboch obradových celkov. Štrukturálne zmeny sú znakom profanácie: s prevládajúcou esteticko-komunikačnou a prezentatívnou funkciou sa funkčné väzby piesní a obradov uvoľňovali a vznikali synkretický slávnostný ženský piesňovo-tanečný celok.

V tanci sa v dejinnom procese vykryštalizovali formy so symbolickou hodnotou, zakódovanou aj v priestorových formách, ktorým členovia spoločenstva rozumeli. Ich poznanie môže tvorcom slúžiť ako námet i výrazový prostriedok, pedagógom a interpretom napomôcť k zvnútornenej interpretácii pri revitalizácii obradových tancov. Pri ich analýze je zohľadňovaný historický vývoj tanečných foriem, ich využívanie v rôznych obradových kontextoch i semiotická rovina jednotlivých tvarov. V chorovodoch sú spomedzi všetkých tanečných typov stredo-východnej Európy najvariabilnejšie a najpočetnejšie (kruhové, polkruhové, reťazové, radové a špirálovité formy, podchádzanie brán a vytváranie „mostov“ spojením rúk). Frekventovaný je kruh, archaický symbol celistvosti, periodického kolobehu,

Obr. 8. Chorovodná formácia „most“ s archaickou solárnou symbolikou. Jasiňa, 1929 (fotografia z filmu K. Plicku Jaro na Podkarpatské Rusi, Národný filmový archív)

regenerácie, ochrany, slnka i mesiaca. V tanci je najjednoduchšou a najúspornejšou formou a zaručuje rovnoprávnosť (nemá „vodcu“). Smer pohybu v chorovodoch reflektuje smer zhodný s dráhou slnka, analogicky evokuje harmonizáciu s pohybom v prírode. V tradičnom ponímaní je pravá strana považovaná za pozitívnu, „správnu“, súvisí so solárnou symbolikou a mužským princípom. Ľavá strana bola vnímaná ako negatívna, súvisiaca so ženským princípom a mesiacom (súvislosť s lunárnym cyklom je založená na predstave o súvzťažnosti mesačných cyklov). Pohyb jednotlivca po kruhu vľavo, ktorým smeruje krútenie kola vpravo (z vtáčej perspektívy) je anatomicky prirodzenejší, reflektuje neuro-synaptický systém hemisfér. Výskumy najstarších tanečných typov dokazujú, že prioritným smerom tancov je smer zhodný s dráhou pohybu slnka, ktorý analogicky evokuje harmonizáciu s pohybom v prírode, súlad s „normálnym chodom sveta“, využívaným v rodinných obradoch (Moszyński 1967).

Obr. 9. Terénna rekonštrukcia chorovodného cyklu Haja d'uňďa na mieste tradičnej realizácie v intraviláne obce Hrušov (Hont'), 2019. Súkromný archív autorky

Z kruhových foriem sa vyvinuli ďalšie (Sachs 1963). Zreťazený polkruh s podchádzaním brány (asi 10 % formácií) umožňuje stratifikáciu: najvýznamnejšie miesto vedúcej reťaze obsadzovala *najľipša dzivka* z hľadiska interpretačného i statusového. Archaická formácia špirály, v ikonografii symbol vývoja, kolobehu, žriedla, ženstva analogicky v jarných dievčích chorovodoch symbolizuje ženskú plodnosť i kolobeh jarného znovuzrodenia. Reťaze chorovodov sú charakteristické kontinuálnym prúdením vnútornej energie¹⁷ reťazí dievok, symbolizujúc pulzovanie života, celistvosť a kontinuitu. Pri obchádzaní bodov podľa ruských a ukrajinských prameňov dievčká reťaz zobrazuje rast rastlín a ich popínavé mladé jarné výhonky. V spojení so ženským princípom a zrodom jarnej prírody je v tanci metaforicky vyjadrený dokonalý, opakujúci sa, do pôvodnej formy sa vracajúci a obnovujúci cyklus života. Symbolický prechod bránou je v jarnom prechodovom období základným semiotickýmzobrazením významnej zmeny v prírodnom, biologickom i matrimoniálnom cykle.

Dvojstup postupujúci vpred viacnásobným podchádzaním brán (10 % záznamov) zahŕňa motív rastu/pribúdania a v ukrajinských lokalitách je *kołosok* symbolom rastúceho klasu. Ukrajinskí etnológovia (Voropaj 1958; Kylymnyk 1994) identifikujú v chorovodnej forme zvanej *most* – zachytenej aj na najstaršom zázname z Jasine (1929), pri ktorej dievčatko prechádza po „rastúcom“ moste vytvorenom krížnym spojením rúk radov protistojacich tanečníc – imitáciu solárneho cyklu pred slnovratom. Neznalosť tejto semiotiky (smer krútenia, neustály pohyb a kontakt „reťaze“) v interpretačnej praxi porušuje archaickú formu a symboliku obradového tanca. Z mojej pedagogickej autopsie porozumenie symboliky napomáha aj zvnútornenej interpretácii.

Aplikácia metodiky konštruktívnej tanečnej pedagogiky na pramenný materiál: „Nie učenie umenia, ale výchova pomocou umenia“ (P. Lévai)

Prezentácia scénickej formy ľudového tanca sa v ideálnom prípade vytvára konštruktívnou spolupracou etnochoreológa, tanečného pedagóga a choreografa. Etnochoreológ analyzuje pramenný materiál identifikujúc štrukturálne, štýlotvorné i funkčné znaky tanečného typu, dynamické, rytmické a plastické varianty motívov („slová“ pohybovej zásoby spoločenstva), systém radenia motívov („gramatiku“ tanečného jazyka) a štýl tanca (kontext „rozprávania“). Tanečný pedagóg didaktickými metódami

napomáha interpretom osvojiť si štruktúru, štýl a funkciu tanca s cieľom improvizovanej interpretácie: „hovoriť“ tancom, nielen imitovať pohybové vzorce – „recitovať“ báseň v neznámom jazyku“. Ľudový tanec sa v rámci formálneho vzdelávania na Slovensku vyučuje v tanečných odboroch základných umeleckých škôl, na tanečných konzervatóriách a vysokých školách (Katedra tanečnej tvorby VŠMU, Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF). V prostredí folklórneho hnutia pôsobí asi 420 detských súborov, 180 neprofesionálnych súborov a asi 400 folklórnych skupín, teda takmer 40 000 aktívnych interpretov. Tvorcovia i pedagógovia sa v rámci neformálneho vzdelávania môžu zúčastniť na školeniach organizovaných sieťou 40 osvetových stredísk i združeniami. Seminára sa v ostatných rokoch skvalitňujú zastúpením lektorov (etnochoreológov, etnomuzikológov, hudobných a tanečných pedagógov) i študijnými plánmi (Babčáková 2019a). Problémom zostáva nedostatok a nedostupnosť pramenného materiálu a absencia etnochoreologickej i tanečnopedagogickej literatúry. Vo formálnom vzdelávaní ju predstavujú vzdelávacie štandardy jednotlivých ročníkov ametodiky cvičení a motívov bez etnochoreologického kontextu, zbierky hier a tancov. V rokoch 2011 – 2018 realizovalo Regionálne osvetové stredisko v Leviciach na podnet metodičky Estery Juhászovej akreditovaný cyklus vedený pedagógmi Maďarskej univerzity tanečného umenia Petrom Lévaiom a Katalin Mizerákovou, ktorí

Obr. 10. Tanečnopedagogický proces pri revitalizácii chorovodov s využitím metodiky konštruktívnej tanečnej pedagogiky. Rejdová, 2019 (súkromný archív autorky)

pedagógom a choreografom predstavili metodiku konštruktívnej tanečnej pedagogiky¹⁸ a dramapedagogiky. Vďaka tejto kooperácii vzniklo i niekoľko metodických publikácií (Mizerák 2014, 2015, 2017; Lévai 2016, 2018) zameraných na rozvoj pohybových, psycho-motorických a sociálnych kompetencií rôznych vekových skupín. Využívajú aj „tradičnú kalokagathiu“ detských hier rozvíjajúcich pohybové, sociálne zručnosti, osvojenie si spoločenských noriem a estetiky.¹⁹

V slovenskej etnochoreologickej spisbe dosiaľ absentovala implementácia metodických postupov umožňujúcich efektívne sprístupnenie materiálu v tanečno-pedagogickej praxi. Prvou lastovičkou bola synkretická metodická publikácia A. Krausovej (2018), systemizovaná zbierka tradičných detských hier okolia Nitry s aplikáciou metodiky konštruktívnej tanečnej pedagogiky. Túto metodiku som na základe autopsie z tanečnopedagogickej praxe implementovala aj na tanečný materiál chorovodov (Babčáková 2020).

Reflektujúc aktuálny diskurz vo folklorizme som charakterizovala dichotómiu medzi tanečným prejavom v tradičnej podobe a jeho scénickou interpretáciou, aplikujúc základné postuláty M. Leščáka a O. Sirovátka (1982): „tanečná socializácia“ medzigeneračnou transmisíou x vyučovanie pedagógom; anonymita x autorstvo javiskového diela; rešpekt tradičných noriem a etikety x javisková estetika; absencia dichotómie interpret x divák v tradičnom prostredí; tradovanie prvkov v kontexte x fragmentárny výber efektných prvkov; množstvo interpretačných variantov x unifikácia a stereotypizácia vo folklorizme.

Obr. 11. Omilienci, turičný chorovod pri budove Obecného úradu vo Važci (Liptov). Prvá kralka vo svadobnej parte. Važec, 1940. Súkromný archív M. Ilavského)

Identifikovala som potrebu špecifickejšej interpretačnej prípravy pri výučbe chorovodov: kým totiž boli dievčatá do skupiny dievok prijaté, osvojovali si od detstva pohybové, orientačné, tempo-rytmické, komunikačné, koordinačné, kooperačné, vokálne i sociálne zručnosti prostredníctvom riekaniak, hier, fyzickej práce. Charakteristiku rozvíjaných kompetencií dopĺňa praktická fotodokumentácia fáz nácviku. Typy cvičení, chorovodných hier a chorovodov reflektujú vekové kategórie interpretov: telesný a biologický vývin (napr. vývin svalovej a nervovej sústavy determinujúci koordináciu), psychický vývoj osobnosti a jej socializáciu.

Obr. 12. Nevesta v parte. Terénna rekonštrukcia turičného chorovodu, Važec, 2019. Súkromný archív autorky

Sú členené na obdobie veku predškolského,²⁰ mladšieho, stredného a staršieho školského veku a obdobie adolescencie. Prostredníctvom chorovodov rozvíjané kompetencie tvorili základ zručností na interpretáciu ďalších tanečných typov – ženských kolies i párových tancov (krútenie, tempo-rytmické cítenie, nonverbálna komunikácia impulzov atď.). Z hľadiska formy práce je argumentovaná potreba skupinovej formy vyučovania z dôvodu interiorizácie princípov skupinového tanečného prejavu vyžadujúceho kooperáciu a komunikáciu. Pre aplikovateľnosť v praxi je navrhnutý efektívny metodický postup prvotnej výučby spevu (napr. začínat' v predškolskom veku jednoduchými úzkorozsahovými piesňami v 2/4 metre v kročnom tempe, podobnými vyčítankám a riekankám a v závislosti od napredovania postupovať k interpretačne náročnejším viachlasným parlandovým piesňam s nepravidelným metrom). Akcentuje sa počúvanie archívnych nahrávok (pre zvukovú a rytmickú predstavu a osvojenie si špecifických spôsobov tvorby tónov, frázovania atď.)

Informácie o formálnych i funkčno-symbolických znakov²¹ tradičného odevu absentujú vo väčšine tanečnopedagogických materiálov. Odev i obuv výrazne determinovali tanečný štýl: napr. príslušný počet spodníc reflektujúci prenášanie váhy („dýchanie“ kola) býva pri inscenovaní nahrádzaný pre našu tanečnú kultúru netypickými pohybmi panvy. Kompletný variant tradičného odevu napomáha i presvedčivej interpretácii (prenášanie váhy, rozsah a dynamika pohybu).

Metodika používania náradia v tanci je založená na poznaní jeho praktickej i symbolickej funkcie. V chorovodoch nachádzame použitie šatky (súčasť „reťaze“ pri archaickom spôsobe držania reflektujúcom stredovekú etiketu napr. vo Važci). Pri neznalosti jeho tradičnej funkcie v scénickej praxi zaznamenávame rovnaký posun: kroj x kostým, náradie x rekvizita.

Aktuálnou témou v oblasti aplikovanej etnochoreológie je tradičná etiketa. V tradičnom prostredí bol tanec i formou iniciačného rituálu a „tanečný analfabetizmus“

bol neakceptovateľný. Z generácie na generáciu tradované členenie noriem správania mužov a žien, reflektujúce patriarchálny systém a kresťanskú morálku, sa prejavovalo i v tanečnej etikete a forme. Pochopenie týchto pravidiel skvalitňuje interpretačný výraz a rozvíja aj sociálne a kognitívne kompetencie.

Záverom

Komplexný záchranný terénny výskum tanečnej tradície na Slovensku je v súčasnosti značne limitovaný, nedostupnosť a parciálnosť pramenného tanečného materiálu determinuje i šírenie vedomostí o tradičných tanečných prejavoch v prostredí formálneho, neformálneho vzdelávania i v praxi folklórneho hnutia. V ostatných dvadsiatich rokoch je identifikovateľná snaha implementovať do vzdelávacej i scénickej praxe ľudového tanca aktuálne poznatky etnochoreológie i konštruktívnej pedagogiky ľudového tanca. Prípadová štúdia predstavila archívny a návratný záchranný kvalitatívny terénny výskum jarných obradových chorovodov zo skupiny reťazovitých a kruhových tancov a využitie jeho výsledkov pri tvorbe monografie *Chorovody na Slovensku*. Predstavuje inovatívne monotematické zameranie na štúdium jedného tanečného typu v širšom historickom a geografickom kontexte, sprístupňujúc i súhrn pramenného materiálu využiteľného v odbornej i umeleckej praxi. Symbolická a antropologická analýza chorovodov a tanečnopedagogická metodika prinášajú nový pohľad na prístup k štúdiu tanca a aplikáciu etnochoreologických poznatkov v pedagogickej a scénickej praxi. Revitalizovať ľudový tanec na základe poznania jeho formy, štruktúry, funkcie v kontexte tradičnej kultúry, ktorá ho vytvorila, determinovala i tradovala, neznamena len naplňovať zámery legislačných dokumentov, ale aj poskytovať interpretom a verejnosti sofistikovaný obraz o tanečnom dedičstve. Tanec totiž nie je len systémom motívov a gest: je meta-jazykom kódujúcim estetiku a kultúrne normy spoločnosti (Kaepler 2000).

POZNÁMKY:

1. „Medzinárodný dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva.“ *Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky* [online] [cit. 20. 5. 2022]. Dostupné na: <<https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/dohovor-na-ochranu-nehmotneho-kulturneho-dedicstva.pdf>>.
2. V spolupráci so Štátnym ústavom pre ľudovú pieseň, SLUK-om, Ústavom hudobnej vedy SAV a Československým štátnym filmom

zaznamenal typy tancov zo 17 lokalít stredného a východného Slovenska.

3. Obsah predstavil tanečné regióny Spiš, Šariš, Záhorie, Podpoľanie, Horný a Dolný Liptov, Horehronie, Hont, Myjavsko, Trenčiansko i z goralských obcí.
4. Tance z Kysúc (1962), Liptova (1966), Myjavy (1969), Horných Orešian (1973), Parchovian (1975), tanec ovčích zdych (1965).

5. Z technických dôvodov je v istých jednotkách zaznamenaných viac variantov (koleso I – staršie, II – mladšie ženy), alebo obsahujú viac typov (folklorizované spoločenské tance: polka, valčík a tango. Tie sa v našom prostredí v procese folklorizácie stali integrálnou súčasťou tanečného repertoáru najmä v medzivojnovom období a sú synkretickým tvarom integrujúcim čiastočne aj lokálny/regiónálny interpretačný štýl starších variantov tanečných typov).
6. Výstupy dostupné online na <<https://htf.vsmu.sk/centrum-vyskumu/zborniky-tanec-sk/>>.
7. Publikované boli štúdie o tanečných typoch – Dúžek 1978, 1989; Skráková 2006; Krausová 2018.
8. V ruskej a ukrajinskej literatúre sú analyzované ako súčasť obradov (Hnatjuk 1929; Voropaj 1958; Kylymnyk 1994), v kontexte tanečného vývoja ich charakterizujú Curt Sachs (1963).
9. Cyklus označuje tradíciou ustálený sled priestorových formácií a piesní tvoriaci heterogénny celok s variovateľnými sekvenciami.
10. Zoznam pramenného materiálu pozri Babčáková 2020: 297 – 305.
11. Väčšina autorov používa Tyršovu telovýchovnú terminológiu, schválenú na celoštátnej konferencii choreografov v roku 1953 (Kovalčíková – Poloczec 1955: 16).
12. Publikované boli *Tanečné písmo* Š. Tótha (1952), *Opisovanie ľudových tancov* C. Zálešáka (1956) a *Motivika slovenských ľudových tancov* K. Ondrejku (1977).
13. Základným deskriptívnym pojmom je formácia s variantmi smeru a trajektórie pohybu (napr. F3BB – podchádzanie brán).
14. Venujú sa jej univerzitné pracoviská v zahraničí, vychádzajú periodiká (*Dance Research Journal*, *Current Anthropology*) i zborníky (*Dance, Gender and Meanings – Contemporizing Traditional Dance* (2012)).
15. Súčasťou štúdia bolo i ritualizované správanie v stredovekej spoločnosti (Zupka 2011).
16. My tak vieme od starších ľudí, že na Kvetnú nedefu, lebo v pondelok ju už prišli mládenci oblieť, lebo už bola predstavená, že už je pavička, lebo už bola dievka.
17. Označenie transformácie fyzickej energie v perpetuálny kinetický prejav vyvolávajúci pocit fyzickej i psychickej spolupatričnosti (Ratkó 2007). Tvoriť základ extatických tanečných foriem (Sachs 1963).
18. Systém umožňuje zefektívniť výučbu tanca s dôrazom na rozvoj kompetencií a rozšírenie limitov daných rôznymi predpokladmi a vzdelanostnými stupňami žiakov. Výsledkom je kombinované využívanie vedomostí, využívajúc kognitívne spracovanie kinetických aktivít.
19. „Prostredníctvom detského folklóru si [dieťa] osvojuje základné normy spoločenského života, získava sociálne zručnosti, vedomosti, ktoré sú predpokladom na zaradenie sa do spoločenstva.“ (Jágerová 2018: 35 – 36)
20. Ako príklad uvádzame odporúčanie vyučovať napr. imitatívne chorovody s napodobňovaním umývania, obliekania), kruhové chorodové hry s výberom partnera a hry s pribúdaním podľa mena.
21. Odev komunikoval vek, status, vierovyznanie, príležitosť a analogicky s tancom reflektoval historický vývoj.

LITERATÚRA:

- Babčáková, Katarína 2019a: Aktuálne formy vzdelávania v ľudovom tanci v praxi folklórneho hnutia. In: Liszkayová, Ivica (ed.): *Tanečný kongres TANEČ. SK 2017*. Bratislava: VŠMU. 42–50.
- Babčáková, Katarína 2019b: Čarleston from Polomka and Bugi from Závadka. In: Ambrózová, Jana – Garaj, Bernard (eds.): *Traditional Music and Dance in Contemporary Culture(s)*. Nitra: UKF. 206 – 223.
- Babčáková, Katarína 2020: *Chorovody na Slovensku*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum – hrad v Starej Ľubovni.
- Bačinskaja, Nina 1951: *Russkije chorovodi i chorovodnyje pesni*. Moskva: Gosudarstvennoje muzykaľnoje izdatel'stvo.
- Dúžek, Stanislav 1969: Tanečná tradícia Podpoľania – spôsoby uchovávaní a podmienky existencie ľudového tanca. *Slovenský národopis* 17 (4): 3 – 52.
- Dúžek, Stanislav 1978: Odzemok vo svetle výskumu etnografického atlasu Slovenska. *Slovenský národopis* 26 (1): 95 – 109.
- Dúžek, Stanislav 1989: Ľudové tance vo fašiangových obyčajoch na Slovensku. In: Elschek, Oskár (ed.): *Musicologica Slovaca* 14. *Ľudové hudobné a tanečné zvykoslovie*. Bratislava: VEDA. 158 – 209.
- Dúžek, Stanislav 1993: Východiská a problémy folkloristického výskumu tanca na Slovensku. In: *Musicologica Slovaca et Europea* 18. Bratislava, ASCO – ÚHV SAV. 9 – 29.
- Dúžek, Stanislav 1995: Tanec. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2. Bratislava: Veda. 248 – 249.
- Dúžek, Stanislav – Garaj, Bernard 2001: *Slovenské ľudové tance a hudba na sklonku 20. storočia*. Bratislava: ÚHV SAV.
- Feglová, Viera 1985: Kalendárne obyčaje. In: Podolák, Ján (ed.): *Horná Čirocha*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 401 – 420.
- Feglová, Viera 1988: Symbolika ženského princípu v kalendárnych obyčajoch. In: Hložková, Hana – Leščák, Milan (eds.): *Žena z pohľadu etnológie*. Bratislava: Katedra etnológie Ff UK, Prebudená pieseň. 32 – 36.
- Geertz, Clifford 2000: *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Giurchescu, Anca – Kröschlová, Eva 2007: Theory and Method of Dance Form Analysis. In: Kaeppler, Adrenne – Ivanchich Dunin, Elsie (eds.): *Dance Structures*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 21–52.
- Hnatjuk, Volodymyr 1929: *Materialy do ukrajinskoj etnolohiji*. Ľ'vov: Gosudarstvennoe muzykaľnoe izdatel'stvo.
- Jágerová, Margita 2018: *Detský folklór (charakteristika a typológia)*. In: Krausová, Agáta (ed.): *Enci, benci, na kamenci...* Nitra: Krajské osvetové stredisko. 31 – 36.
- Jelínková, Zdenka 1960: Zpráva o průzkumu chorodů na Slovensku. *Slovenský národopis* 8 (4): 641 – 651.
- Kaeppler, Adrenne L. 2000: Dance Ethnology and the Anthropology of Dance. *Dance Research Journal* 32 (1): 116 – 125.
- Kylymnyk, Stepan 1994: *Ukrajinskij rik u narodnich zvičajach v istoričnomu osvittleni*. Kiiv: Akcionerne tovarystvo Oberegi.
- Kľučárová, Dana 2010: *Tradičná tanečná kultúra Zemplína*. Dizertačná práca. Bratislava: ÚHV SAV.
- Konečná, Lenka 2011: *Tanečné tradície myjavského regiónu*. Myjava: Centrum tradičnej kultúry.
- Košťalová, Katarína 1996: *Chorovody a hry dievčat v Honte*. Diplomová práca. Nitra: Fakulta humanitných vied VŠPg.
- Kovalčíková, Jana – Poloczec, František 1955: *Slovenské ľudové tance*. Bratislava: SAV.
- Krausová, Agáta 2014: *Tanečné písmo*. In: *Východiská a koncepcie hudobno-tanečnej pedagogiky* 2. CD-ROM. 114 – 118.
- Krausová, Agáta 2018: *Enci, benci, na kamenci...* Nitra: KOS.

- Krausová, Agáta 2018: Historický hajdúch. In: Navrátilová, Lucie (ed.): *Mužský sólový taneční projev v Karpatech*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě. 15–32.
- Krausová, Agáta 2019: Ethnochoreological Analysis of Changes in Dance Repertoire and Expression of Women from the Telgárt Village with Focus on Circle Dance. Ambrózová, Jana – Garaj, Bernard (eds): *Traditional Music and Dance in Contemporary Culture(s)*. Nitra: UKF. 224 – 251.
- Lehocký, Jozef 1999: *Ludové tance a tanečné tradície z okolia Topoľčan*. Bratislava: Prebudená pieseň.
- Lehocký, Jozef 2002: *Ludové tance a tanečné tradície Myjavskej pahorkatiny: Brezová pod Bradlom, Myjava, Stará Turá*. Bratislava: NOC.
- Lehocký, Jozef 2005: *Ludové piesne, spevné a tanečné tradície spod Strážovských vrchov*. Trenčín: Kulčento.
- Lehocký, Jozef 2006: *Ludové piesne, spevné a tanečné tradície spod Bielych Karpát I*. Trenčín: SIHOŤ.
- Lehocký, Jozef 2007: *Ludové piesne, spevné a tanečné tradície spod Bielych Karpát III*. Trenčín: SIHOŤ.
- Lehocký, Jozef 2008: *Ludové piesne, spevné a tanečné tradície spod Považského Inovca*. Trenčín: SIHOŤ.
- Lehocký, Jozef 2009: *Ludové piesne, spevné a tanečné tradície z Trenčianskej Turnej*. Trenčín: Obec Trenčianska Turná.
- Lehocký, Jozef 2012: *Ludové piesne, spevné a tanečné tradície z Mníchovej Lehoty*. Mníchova Lehota: Obec Mníchova Lehota.
- Lévai, Péter 2016: *Výučba rôznych typov pohybu jednoduchými prostriedkami a interpretácia tempa a rytmu hudobného sprievodu*. Levice: ROS.
- Lévai, Péter 2018: *Výučba rôznych typov pohybu jednoduchými prostriedkami a interpretácia tempa a rytmu hudobného sprievodu*. Levice: ROS.
- Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich 1982: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena.
- Martin, György – Pesovár, Ernő 1961: A Structural Analysis of the Hungarian Folk Dance. *Acta ethnographica* 10 (1 – 2): 1 – 40.
- Martin, György – Takács, András 1981: *Mátyusföldi népi táncok*. Bratislava: Madách.
- Martin, György 1985: Peasant Dance Traditions and National Dance Types in East-Central Europe in the 16th-19th Centuries. *Ethnologia Europaea* 15 (1): 117–128.
- Mizerák, Katalin 2014: *Tanečno-pohybová výchova hravými metódami* 1. Levice: ROS.
- Mizerák, Katalin 2015: *Tanečno-pohybová výchova hravými metódami* 2. Levice: ROS.
- Mizerák, Katalin 2017: *Tanečno-pohybová výchova hravými metódami* 3. Levice: ROS.
- Moszyński, Kazimierz 1967: *Kultura ludowa Slowian*. Warszawa: Ksieżka i Wiedza.
- Nemcová, Melánia 1992: *Chorovody a dievčenské tance z východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské folklórne združenie.
- Ondrejka, Kliment 1971 – 1973: *Hry horehronských detí 1 – 3*. Banská Bystrica: KOS.
- Ondrejka, Kliment 1976: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- Ondrejka, Kliment 2005: *Tance, obyčaje a piesne Gemera*. Rožňava: Gemerské osvetové stredisko.
- Prokosch Kurath, Gertrude 1960: Panorama of Dance Ethnology. *Current Anthropology* 1 (3): 233 – 254.
- Quittner, János – Sebők, Géza 1981: *Dél-szlovákiai magyarlakta falvak hagyományos táncai. A szlovákiai magyar néptáncok típusai és dialektusai / Tradičné tance maďarských obcí Južného Slovenska / Typy a dialekty maďarských tancov na Slovensku*. Bratislava: Osvetový ústav v Bratislave.
- Ratkó, Lujza 2007: Azért jöttem ide karikázni. In: *Dance: Tradition and Transmission*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék. 43 – 52.
- Sachs, Curt 1963: *World History of the Dance*. New York: W. W. Norton.
- Skraková, Barbora 2006: Čardáš – ľudový tanec v historickom kontexte. *Slovenský národopis* 54 (1): 47 – 83.
- Voropaj, Oleksa 1958: *Zvičaji našoho narodu*. Mjunchen: Ukrajinske vidavnictvo.
- Zálešák, Cyril 1953: *Pohronské tance*. Martin: Osveta.
- Zálešák, Cyril 1964: *Ludové tance na Slovensku*. Bratislava: Osveta.
- Zupka, Dušan 2011: *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe*. Prešov: Vyd. Michala Vaška.

Summary

On Research and Access to Cultural Heritage in Slovakia on the Example of the Process of Writing an Ethnochoreological Monograph

The paper presents an example of methodological approach to ethnochoreological research and exploitation of material in a monographic publication in the field of applied ethnochoreology. The methodological approach was based on ethnochoreological and ethnomusicological archival, rescue and return qualitative field research on dance-singing expressions that are functionally connected with the calendar cycle and that disappeared in Slovakia during the 20th century. The research results were subjected to a contextual analysis inspired by the methodological approach of dance and symbolic anthropology. In order to potentially apply scientific knowledge to the practice of formal and non-formal education, it also presents a proposal for a methodological procedure by implementing the knowledge of constructive dance pedagogy. The introduction reflects the broader context of the state of ethnochoreological research and education in folk dance in Slovakia.

Key words: folk dance research; ethnochoreology; symbolic analysis; dance anthropology; methodology of constructive dance pedagogy; safeguarding of cultural heritage in Slovakia.

EKONOMICKÉ DOPADY PANDEMIE COVID-19 NA ČESKOU KULTURU

Jaroslav Novák (NIPOS – Národní informační a poradenské středisko pro kulturu)

Koronavirová epidemie, která zasáhla naši republiku v prvním čtvrtletí roku 2020, byla – podobně jako jiné nečekané a výrazné negativní jevy – něčím záhadným, naplňujícím naši mysl těžce doléhajícími obavami. Závažnost nové virové epidemie zveličovala neznalost vlastností doposud nepoznaného viru. Nezůstalo jen u zdravotní stránky věci. V porovnání s vážnějšími pandemiemi postihujícími lidstvo v minulých staletích probíhá tato koronavirová ve zcela odlišných podmínkách, které činí náš způsob života zranitelnějším. Představují je rozvinutá mezinárodní dělba práce, kooperace a celosvětová obchodní výměna mající svůj výraz v globalizaci reálných i finančních hospodářských procesů. K původním problémům zdravotního a sociálního charakteru se přidaly vážné potíže na straně poptávky i nabídky. Vznikla tak krize, kterou lze označit za zdravotně-ekonomickou. V porovnání s jinými „klasickými“ krizemi je poměrně specifická, značně složitější, a proto i hlubší. Její překonání není odvislé jen na uplatňování správných přístupů v oblasti hospodaření. Prvořadou se ukazuje zdravotní stránka věci. Epidemií bylo třeba procházet postupně a kontrolovaně tak, aby nedošlo k překročení kapacity zdravotnického systému. To vedlo k omezení společenských styků mezi lidmi a k prohloubení ekonomických dopadů na jednotlivce, kolektivy i celé ekonomiky.

Ziskové ostrůvky v moři ztrát

Na ochranu zdraví obyvatel a ekonomiky byla po vyhlášení nouzového stavu dne 12. 3. 2020 postupně přijímána dříve nebývalá opatření, která přinesla zásadní omezení společenského a ekonomického života země. Častými změnami s nejistými účinky byla provázena zejména opatření zdravotnického charakteru. Vývoj epidemie byl nevypočitatelný, s obavami byl očekáván nástup jejích dalších vln, sledován nejednoznačný vývoj počtu nakažených a rostoucí počet zemřelých.

K finanční podpoře ekonomiky a obyvatel přijaly státní orgány – v souvislosti se schválením vyššího schodku státního rozpočtu (v úrovni 500 mld. Kč) – rozsáhlý program opatření zaměřený na různé skupiny ekonomicky aktivních osob a podniků, aby nedošlo k vysokému růstu nezaměstnanosti, k ohrožení základních sociálních jistot a k zániku ekonomicky slabších podniků či výrob. Příkla-

dem je odložení plateb daní z příjmů a z přidané hodnoty, plateb nájemného týkající se bytů a také prostor pro podnikání, sociálního pojištění a zdravotního pojištění pro živnostníky. Dále byly schváleny kompenzace výpadku příjmů OSVČ (tzv. Pětadvacítky), kompenzační bonusy pro pracovníky a OSVČ pracující na základě dohod a zvýhodněné poskytování ošetřovného. Pro podnikovou sféru byla také určena finanční pomoc malým firmám a půjčky provozních úvěrů s částečnou zárukou státu. Přímě pro oblast kultury byly určeny postupně přijímané programy Covid kultura I a II.

Finanční pomoc byla nezbytná. Běžnou činnost byly nuceny – doslova ze dne na den – ukončit ekonomické subjekty závislé na fyzickém kontaktu se zákazníky či návštěvníky (vyjma obchodu s potravinami a jiným nezbytným zbožím a lékáren). Celkové omezení pohybu obyvatel a uzavření hranic zastavilo cestovní ruch, což mělo zásadní negativní dopad do všech souvisejících aktivit včetně kultury.

Na druhé straně však některé ekonomické aktivity znamenaly skokový nárůst poptávky a souvisejících příjmů (např. výroba nedostatkových zdravotních pomůcek, internetové obchody zajišťované z bezpečí domova). Koronavirová epidemie tak poukázala na možnosti, které poskytuje virtuální svět v případě, že v tom reálném hrozí přímé nebezpečí. Část aktivit, a to i včetně projednávání pracovních záležitostí, byla ve větší míře prováděna na dálku, třeba i z domova. To je podstatná změna oproti minulým staletím, kdy v případech mnohem vážnějších epidemií tuto – přestože částečnou – alternativu lidstvo k dispozici nemělo.

Mezi nejvíce postižené oblasti patří také kultura, zejména část jejího kulturního a uměleckého jádra, tedy kulturní dědictví a scénické umění (dále také „KDSU“). V ostatních oblastech – v kulturních odvětvích a v kreativním sektoru¹ – lze předpokládat ekonomické dopady mírnější. Mezi nejvýznamnější poskytovatele služeb a aktivity kulturního sektoru patří divadla, muzea, historické památky, knihovny, koncertní síně, kulturní domy. Jmenovaná zařízení poskytují služby divákům a návštěvníkům bezprostředně a na místě. Po vypuknutí epidemie, která záhy přerostla v pandemii, byla zpočátku uvedena zařízení buď uzavřena, či omezena. Administrativní opatření, která přerušila

jejich činnost, se v návaznosti na průběh epidemických vln střídavě uvolňovala a zpříšňovala. Navíc stále negativně působily obavy části potenciálních diváků a návštěvníků z virové nákazy. Nabízí se proto otázka, jak velké ekonomické ztráty kulturu – jako celek a zejména tu její část, která je v bezprostředním styku s publikem – postihly? Cílem tohoto článku je najít na uvedenou otázku odpověď.

Zdroje dat a jejich dostupnost

Od doby, kdy začal být zpracováván Satelitní účet kultury² (r. 2009), vycházejí hodnocení ekonomického vývoje kultury z tohoto nástroje.

Také k odpovědi na otázku týkající se rozsahu dopadů koronavirové krize na kulturu lze využít zejména informací potřebných k sestavení zmíněného účtu. Mezi ně patří různorodá data z administrativních zdrojů i ze statistických zjišťování. V první skupině jsou zejména údaje z veřejných rozpočtů (státní rozpočet a místní rozpočty). Dále také dostupné informace na internetu obsahující data o některých poskytovatelích kulturních služeb.

Druhou skupinu tvoří zejména údaje získané šetřením v domácnostech (cestou tzv. rodinných účtů) a dále statistickým zjišťováním přímo u kulturních institucí. Šetření v domácnostech provádí Český statistický úřad (dále ČSÚ), který šetří také držitele licencí rozhlasového a televizního vysílání. Pro potřeby zjištění rozsahu živé práce použité v kultuře je důležité zjišťování ČSÚ o pracovních silách. Data od naprosté většiny dalších kulturních institucí (poskytovatelů kulturních služeb) sbírá pomocí výše zmíněného šetření Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (dále NIPOS). Některá data (zejména o zpravodajských agenturách, činnosti architektů, fotografické činnosti a činnosti reklamních agentur, maloobchodu atd.) jsou získávána v rámci tzv. podnikové statistiky ČSÚ. Ze statistického šetření tohoto úřadu jsou také údaje o neziskových institucích (včetně organizací ochrany autorských práv).

Pro potřeby sestavení účtu se dále využívají různé doplňkové zdroje informací. Některé údaje o zaměstnanosti lze čerpat ze statistiky práce a mezd a také z Registru ekonomických subjektů (počty pojištěnců). Uvedená zjišťování provádí ČSÚ, který také dodává makroekonomická data z národního účetnictví (zejména ve formě matice dodávek a užití).

Konečně informace o kulturních institucích a aktivitách nezahrnutých do pravidelných statistických šetření jsou zjišťovány NIPOS u vybraných respondentů jednorázově

formou tzv. doplňkových šetření (archivy, umělecká řemesla, amatérská divadla, archeologická naleziště atd.).

S ohledem na těsné souvislosti mezi kulturou a cestovním ruchem byly pro tuto analýzu využity také údaje statistiky cestovního ruchu a výsledky Satelitního účtu cestovního ruchu³ (za léta 2013–2020).

Nutno dodat, že v době sepsání tohoto textu (duben – květen 2022) nebyla všechna potřebná data za období roku 2021 k dispozici. Dostupná však byla ta, která bylo možné využít k hodnocení vlivu pandemie na výsledky nejvíce postižených oblastí kultury, tj. kulturního dědictví a scénického umění.

Dvojitá krize a dvojitá kultura

Jak známo, krizi vyvolané koronavirem předcházela finančně-ekonomická krize z let 2008–2014. Analýza ekonomického vývoje kultury (NIPOS 2017) v daném období prokázala, že v této oblasti byl průběh krize specifický. Úroveň základních ekonomických ukazatelů dosáhla minima až v období 2011–2013. V první řadě poklesla úroveň celkových finančních zdrojů vstupujících do kultury, dosažených výnosů i nákladů,⁴ stupně soběstačnosti (podíl tržeb za vlastní výkony a výdajů) a zejména ziskové marže (podíl zisku po zdanění a tržeb za vlastní výkony). Počínaje rokem 2014 se však hospodářské výsledky kultury začaly zlepšovat.

Jak je zřejmé, ekonomická recese v kultuře byla časově opožděna, resp. posunuta. Výrazné meziroční poklesy nejvýznamnějších sektorů ekonomiky nastaly již v roce 2009 (v průmyslu o 15,9 % a ve službách o 9,9 %). Další vývoj ekonomiky byl provázen střídáním stagnačních a sestupných období s tím, že reálný vzestup – jak v úrovni mikro, tak i makroekonomiky – nastal až v roce 2014. Navíc v porovnání s výše uvedenými odvětvími byly poklesy úrovně ukazatelů v kultuře mnohem mírnější. V případě tržeb za vlastní výkony dosáhlo meziroční snížení v roce 2013 pouze 2,4 %, příjmy poklesly o 2 % a výdaje o 1,8 %. Celková zaměstnanost klesla o 2,2 % a nejvýznamnější naturální ukazatel, kterým je návštěvnost kulturních zařízení, se snížil jen o 0,2 % (v porovnání s rokem 2011 o 1 %). Časový posun ekonomické krize v kultuře byl proto provázen mírnějšími dopady do hospodaření kulturních subjektů. Platí to zejména v porovnání se současnou zdravotně-ekonomickou krizí. Uvedené údaje proto opravňují k závěru, že kultura překonala ekonomicky obtížná léta (2008–2014) s menšími ztrátami než souhrn ostatních odvětví.

K charakteristice negativního vlivu obou zmíněných krizí je třeba dodat, že kultura není ekonomicky homogenním celkem. Můžeme v ní najít dvě rozdílné sféry hospodaření. Do první patří oblasti orientované spíše na publikum a návštěvnost, pro které je nepostradatelná finanční podpora z veřejných zdrojů (KDSU), a do druhé – orientované na široký trh – je možné zařadit sektor kreativních aktivit (reklama, architektura, design) a kulturních odvětví (médiá a tisk). Vhodným kritériem k rozlišení obou sfér je stupeň ekonomické soběstačnosti, jenž je dán poměrem mezi tržbami za vlastní výkony a celkovými výdaji. Zatímco v KDSU obvykle nedosahuje úroveň tohoto ukazatele ani 50 %, v kulturních odvětvích se pohybuje nad 80 % a v kreativním sektoru překračuje 100 %.

Projevy finančně-ekonomické krize proto neprobíhaly v celé kultuře se stejnou intenzitou. Útlum hospodářské aktivity nejvíce postihl tržně orientované sektory (zejména tisk a kreativní odvětví), v mnohem menší míře scénické a výtvarné umění a také audiovizuální média. Na druhé straně zůstala v zásadě nedotčena celá oblast kulturního dědictví, která tak ve zmíněném období sehrála stabilizační roli (Novák 2019: 15).

Zcela jinak však tomu je v současné krizi. Nejvíce jsou zasaženy právě oblasti KDSU, znatelně méně (pokud vůbec) ostatní, tržně orientované části kultury. V jejich rámci lze najít i takové aktivity, které byly naopak stávající situací zvýhodněny (např. vydávání videoher či audio a video záznamů) a dosáhly vyšších příjmů než v období před pandemií.

Slibný vývoj kultury před pandemií

Jak ukazuje tabulka č. 1 (sestavená z dat NIPOS a ČSÚ), po překonání finančně-ekonomické krize probíhal vývoj v oblasti kultury velmi příznivě. Průměrná roční tempa naznačují, že se úroveň téměř všech významných ukazatelů dynamicky zvyšovala. Zejména se to týkalo tržeb za vlastní výkony, celkových příjmů, investic a hrubé přidané hodnoty. Vzrostla také zaměstnanost v kultuře a průměrné mzdy (reálně zhruba 3% ročním tempem). V neposlední řadě se zvýšil podíl kultury na celostátní tvorbě makroekonomických ukazatelů – hrubé přidané hodnoty a hrubého domácího produktu. Tato skutečnost naznačuje, že se – v ekonomickém pohledu – kultura v daném období vyvíjela rychleji než souhrn ostatních odvětví.

Pokud bychom hodnotili vývoj tří výše uvedených sektorů kultury odděleně, dojdeme k poznatku, že nejvyšší dynamiky základních hospodářských ukazatelů dosáhl kreativní sektor, který tvoří design, architektura a reklama (zejména v ukazatelích příjmů, tržeb za vlastní výkony, zaměstnanosti a hrubé přidané hodnoty). Za ním se umístilo scénické umění a dále kulturní dědictví. Nejpomalejší tempa vývoje porovnávaných ukazatelů jsou patrna v kulturních odvětvích, která spolu s periodickým a neperiodickým tiskem tvoří audiovizuální a interaktivní média. Zatímco v tisku se průměrná roční tempa základních ukazatelů pohybovala kolem nulové úrovně, v médiích byla značně vyšší a blížila se dynamice dosahované kreativním sektorem. Snížení tempa a probíhající strukturální změny v oblasti tisku dokládají

Tabulka 1. Vybrané ekonomické ukazatele kultury za léta 2013 a 2019 (v tis. Kč)

UKAZATEL	2013	2019	Index 2019/2013 v %	Průměrné roční tempo v %
Celkové příjmy	206 727	262 119	126,8	4,0
Tržby za vlastní výkony	169 860	220 585	129,9	4,5
Stupeň soběstačnosti v %	85,7	90,3	105,4	0,9
Investiční výdaje	10 676	17 334	162,4	8,4
Počet zaměstnanců v os.	81 714	83 113	101,7	0,3
Průměrná hrubá mzda v Kč	24 431	32 835	134,4	5,0
Vytvořená hrubá přidaná hodnota v mld. Kč	81,4	122,8	150,9	7,1
Podíl kultury na HDP v %	1,34	1,61	120,1	3,1

také naturální ukazatele. V letech 2013–2019 poklesl počet titulů vydaných neperiodických publikací téměř o 7 %. Ve stejném období se naopak zvýšil náklad audioknih o bez mála 30 % a e-knih až o 50 %. Na druhé straně náklad novin propadl o téměř 15 %. Jak je zřejmé, dopady rozvoje nových technologií (zejména internetu) do oblasti tisku jsou různorodé. Jejich výsledkem však – v celkovém ekonomickém vyjádření – jsou spíše stagnační tendence vedoucí k poklesu váhy tisku v kultuře jako celku.

Stěžejním naturálním ukazatelem poptávky po kulturních službách je návštěvnost. V ideálním případě je rovna ukazateli nabídky, který představuje kapacita příslušného poskytovatele služeb. Tou může být např. počet sedadel v hledišti, rozsah výstavní plochy a nepřímě však i počet zaměstnanců či dobrovolníků. V dlouhodobém pohledu má návštěvnost kulturních zařízení rostoucí trend. Mezi roky 2010 až 2019 se zvyšovala (v přepočtu na 1 tis. obyvatel) průměrně ročně v případě památkových objektů o 2,8 %, muzeí o 5,0 %, divadel o 2,0 %, festivalů o 6,9 % a hudebních souborů o 3,1 %. Souhrnně tj. za všechny kulturní aktivity, u kterých připadají v úvahu a také se sledují návštěvy, dosahovala průměrná roční dynamika růstu jejich počtu zhruba 2,5 %. Ještě v roce 2019 celková návštěvnost kulturních institucí meziročně vzrostla o více než 5 %. To vše se s příchodem pandemie (v důsledku různých omezení shromažďování) rázem změnilo a celkový fyzický počet návštěv se v roce 2020 propadl meziročně o více než 52 %.

Pozoruhodnou výjimkou v tomto směru jsou veřejné knihovny. V jejich případě se počet fyzických návštěv v období let 2010–2019 nezvyšoval, ale naopak klesal

průměrně ročně o 0,2 %. Závratným tempem však rostl počet návštěv uskutečněných on-line, a to ročně průměrně o téměř 33 %. V roce 2019 převyšoval fyzické návštěvy v poměru 1,6 : 1 (v roce 2020 v poměru 2,9 : 1 a v minulém roce už 3,2 : 1). Tato změna souvisí s rozšířením aktivit knihoven, které již zdaleka neplní jen úlohu půjčovatele knih svým čtenářům.

Nehledě k popsaným změnám strukturálního charakteru lze období po ekonomickém oživení po roce 2013 považovat za čas vytváření – závažnými externími vlivy nerušených – předpokladů pro příznivý ekonomický vývoj kultury v 20. letech. Z kvalitativního pohledu s tímto hodnocením souzní i názor, že *„do covidové krize se česká kultura projevovala jako vysoce stratifikované odvětví s dobře vybudovaným zázemím veřejných kulturních služeb, v němž se uplatnila jak zařízení zřizovaná veřejnou správou a podnikatelské subjekty, tak nevládní neziskové organizace“* (Mansfeldová – Perlín 2022:)

Návštěvnost a omezování pohybu osob

Pandemie covid-19 přinesla v roce 2020 v oblasti scénického umění a kulturního dědictví náhlý a hluboký pokles návštěvnosti kulturních zařízení (dále také „KZ“).

Tabulka č. 2 ukazuje vývoj celkové návštěvnosti a inkasovaného vstupného v letech sestavený z dat statistického šetření NIPOS. Zahrnuje jen kulturní zařízení a akce, v jejichž případě lze předpokládat i významnou návštěvnost osob žijících mimo místo, ve kterém se dané KZ nachází. Ve scénickém umění lze za taková KZ či akce považovat divadla, koncerty, festivaly, kulturní domy a v kulturním dědictví památkové objekty, muzea a galerie (nikoli však archivy či knihovny).

Tabulka 2. Ukazatele návštěvnosti a vstupného v letech 2019–2020 (v tis. os a v mil. Kč)

UKAZATEL		2019	2020	Index 2019/2018 v %	Index 2020/2019 v %
a		1	2	3	4
Návštěvy KZ celkem		54 946	23 949	101,7	43,6
v tom	návštěvy KZ scénického umění	25 265	9 622	100,2	38,1
	návštěvy KZ kulturního dědictví	29 681	14 327	103,1	48,3
Vstupné a prodej zboží celkem		6 454	2 579	113,7	40,0
v tom	v KZ scénického umění	3 599	1 293	113,5	35,9
	v KZ kulturního dědictví	2 855	1 286	114,0	45,0

Jak je ze 4. sloupce tabulky patrné, hlubší propad návštěvnosti (na pouhých 38,1 %) a také tržeb ze vstupného a prodaného zboží (upomínkové předměty, občerstvení atd.) postihl v roce 2020 scénické umění. Údaje ve 3. sloupci tabulky svědčí o tom, že i v roce 2019 byla v porovnání s kulturním dědictvím dosažená tempa ukazatelů v této oblasti nižší. Ještě více než návštěvnost se v prvním roce pandemie snížily tržby z inkasovaného vstupného a prodeje zboží. Je to způsobeno zejména poklesem průměrného vstupného. Zatímco v roce 2019 utratil návštěvník KZ scénického umění průměrně 142,50 Kč, tak o rok později 134,40 Kč (o 5,7 % méně), v kulturním dědictví došlo ke snížení průměrné útraty z 96,20 Kč na 89,80 Kč (o 6,7%). Z výše uvedených částek pokleslo samotné průměrné vstupné v KZ scénického umění z 131,82 Kč na 127,33 Kč (o 3,4 %), zatímco v kulturním dědictví z 89,46 Kč na 78,40 Kč (o 12,4 %). Jak je zřejmé, KZ kulturního dědictví přizpůsobovaly vstupné nepříznivým podmínkám prvního pandemického roku pružněji.

Původní kulturní hodnoty, statky či události jsou takřka nadčasové a mnohdy mají i globální význam, avšak co se prostoru týče, bývají spojeny s konkrétním místem. Značná část milovníků kultury je za nimi proto nucena cestovat, a to i do zahraničí. Navíc při cestách uskutečněných z nejrůznějších důvodů může být vedlejším cílem i poznávání kulturních hodnot navštíveného regionu či cizí země. Symbióza kultury a cestovního ruchu (či v opačném pořadí) je proto více než zřejmá. Snad nejvýraznějším důsledkem pandemie bylo omezování pohybu osob, které nejvíce zasáhlo právě cestovní ruch, jak mezistátní, tak v menší míře i domácí.

Z pohledu volného či omezeného pohybu osob může návštěvníky kulturních institucí členit do tří skupin, na místní, na ty, kteří přicestovali s jiných míst ČR (rezidenti) a konečně na návštěvníky zahraniční (nerezidenti).

Je zřejmé, že do KZ z velké části zavítají zejména návštěvníci bydlící v jejich blízkosti, aniž by uskutečnili třeba i jen jednodenní cestu. Lze předpokládat, že to bude případ obyvatel měst, která jsou vybavena kulturními objekty (muzea, divadla, kulturní domy, knihovny apod.). Podíl těchto „místních“ návštěvníků (z celkového počtu) však není znám a statisticky se ani nezjišťuje. Nezbyvá proto, než jej alespoň hrubě odhadnout. Pokud vyjdeme z předpokladu, že na přijatelné úrovni jsou různými druhy kulturních zařízení v ČR vybavena již města s deseti tisíci a více obyvateli, lze zjistit, že v nich žilo v období let 2019–2021 od 50,4 % až 50,5 % obyvatel. Jedná se o celkový počet, lze však přijmout i další zjednodušení, že zhruba stejný podíl budou představovat i obyvatelé ve věku odpovídajícím možné návštěvě KZ. Tento odhad vychází z předpokladu, že část připadající na „místní“ návštěvnost (z celkové návštěvnosti) velmi zhruba odpovídá podílu obyvatel žijících ve městech (místech), kde se nacházejí příslušná KZ. Všichni obyvatelé odpovídajícího věku zřejmě KZ nenavštěvují, na druhou stranu ti, kteří tato zařízení navštěvují, pravděpodobně tak činí relativně častěji než návštěvníci „přespolní“, kteří jsou nuceni při své návštěvě absolvovat i delší cestu. Svou roli zřejmě hraje i vyšší průměrná úroveň vzdělání ve městech.

V rámci tohoto přístupu by se celková návštěvnost KZ skládala ze tří složek: z návštěvnosti „místní“, tj. návštěv osob bydlících v daném místě (s výše uvedeným odhado-

Tabulka 3. Ukazatele návštěvnosti spojené s cestovním ruchem v letech 2019–2020 v tis. os.

UKAZATEL		2019	2020	Index 2019/2018 v %	Index 2020/2019 v %
a		1	2	3	4
Přespolní a zahraniční návštěvy celkem		27 244	11 855	101,3	43,5
v tom	návštěvy KZ scénického umění	12 522	5 991	99,7	47,8
	návštěvy KZ kulturního dědictví	14 722	5 864	102,7	39,8
Přespolní návštěvy		19 009	10 190	100,5	53,6
Zahraniční návštěvy		8 235	1 665	103,1	20,2

vaným podílem), dále „přespolní“, tj. osob, které podnikly cestu v rámci domácího cestovního ruchu, a konečně z návštěvnosti „zahraniční“ zahrnující návštěvy občanů jiných zemí, kteří přicestovali ze zahraničí (na poslední dvě skupiny cestujících by připadal v uvedených letech podíl 49,6 – 49,5 % návštěv). Ke zjištění struktury celkové návštěvnosti zbývá odhadnout rozsah jejích složek spojených s cestovním ruchem domácím a příjezdovým.

Relevantní informace z této oblasti poskytuje zejména satelitní účet cestovního ruchu. Zahrnuje nejen naturální ukazatele počtu cest návštěvníků (jednodenních i turistů) v členění na rezidenty a nerezidenty (zahraniční návštěvníky), ale i ukazatele hodnotového charakteru. Mezi ně patří spotřeba domácího a příjezdového cestovního ruchu představující výdaje návštěvníků související s cestami. Je uvedena zvlášť pro divadla a koncerty a zvlášť pro muzea a ostatní objekty. Toto členění kulturních zařízení lze v souladu s klasifikací produkce (ČSÚ 2008a, 2008b) v zásadě chápat jako členění do oddílů 90 a 91, které odpovídají scénickému umění a kulturnímu dědictví. Nutno však dodat, že tento účet, tak jako i jiné satelitní účty, bývá zpracován po více než roce od konce referenčního období, v současné době proto obsahuje data jen do roku 2020.

Relaci počtu návštěv souvisejících s cestovním ruchem (tj. přespolních a zahraničních) je možné zhruba odvodit z poměru počtu cest uskutečněných v rámci domácího a příjezdového cestovního ruchu. Zatímco v roce 2019 byl v procentním vyjádření 70 : 30, tak v pandemickém roce 2020 už zhruba 86 : 14.

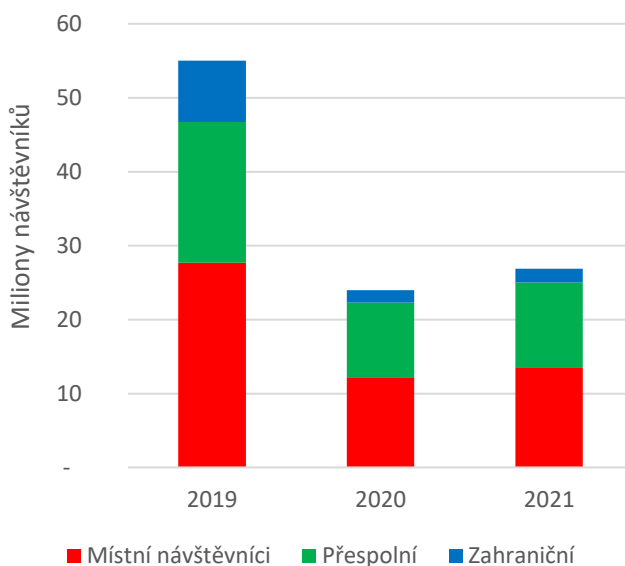
Tabulka č. 3 (sestavená z dat ČSÚ) zahrnuje údaje o přespolní a zahraniční návštěvnosti v letech 2019–2020.

Ze 4. sloupce tabulky je patrné, že – v souladu s předpoklady – došlo v roce 2020 k nehlubšímu propadu návštěvnosti zahraniční (téměř o 6,6 mil. návštěv), a to na pětinu úroveň předchozího roku. S tím pak také souvisí výraznější pokles návštěvnosti objektů kulturního dědictví, které zahraniční turisté navštěvují relativně častěji, v porovnání s KZ scénického umění. Z předposledního řádku je zřejmé, že přespolní návštěvnost poklesla o 8 819 tisíc. Z rozdílů dat tabulky č. 2 a č. 3 lze dále odvodit, že se místní návštěvnost snížila o 15 608 tisíc.

Údaje obsažené v tabulkách umožňují porovnat i změnu struktury návštěvnosti v členění na místní, přespolní a zahraniční ve sledovaných letech 2019 a 2020 (graf č. 1). Zatímco v roce 2019 ji charakterizovala relace (v procentech) 50,4 : 34,6 : 15,0, v prvním pandemickém roce se změnila na 50,5 : 42,5 : 7,0. Na méně než polovinu poklesl podíl

zahraničních návštěvníků zejm. ve prospěch přespolních. Nutno připomenout, že celková návštěvnost se v roce 2020 meziročně snížila z téměř 55 mil. na necelých 24 mil. návštěv. Dle předběžných údajů se ve druhém roce pandemie naopak mírně – o 12,1 % – zvýšila (na 26,9 mil. návštěv).

Graf 1. Struktura návštěvnosti dle obvyklého bydliště návštěvníků v letech 2019–2021

Z předběžných údajů statistiky cestovního ruchu dále vyplývá, že počet cest v rámci domácího i příjezdového cestovního ruchu dosáhl v roce 2021 jen 52% úrovně roku 2019 a 88% úrovně roku 2020. Výše uvedená relace mezi místní, přespolní a zahraniční návštěvností se s přihlédnutím k těmto údajům změnila jen nepatrně (na 50,5 : 42,6 : 6,9).⁵

Vztah cestovního ruchu a návštěvnosti v období před pandemií

Jak je z předchozího zřejmé, cestovní ruch (dále také CR) ovlivňuje zhruba z poloviny návštěvnost akcí poskytovatelů kulturních služeb v KDSU. Je proto namístě se souvislostmi mezi kulturou a cestovním ruchem blíže zabývat. Charakteristiku podstaty a stálosti vztahu dvou jevů nejlépe ověří postup času. S pomocí střednědobé časové řady statistických dat (za léta 2014–2019) z obou oblastí lze proto na přijatelné úrovni kvantifikovat rozsah a stálost jejich vzájemných vazeb. Tabulka č. 4 (sestavená z dat ČSÚ a NIPOS) vyjadřuje vztahy mezi základními ukazateli cestovního ruchu (počty cest) a kultury (návštěvnost).⁶

Propočty v ní obsažené vycházejí ze statistických metod⁷ užívaných k popisu charakteristik kvantitativních znaků a jejich závislostí s tím, že počet cest lze považovat za nezávisle proměnnou (x) a návštěvnost kulturních zařízení za závisle proměnnou (y).

Prvý sloupec tabulky ukazuje průměrný podíl počtu návštěv KZ (rezidentů a nerezidentů) na počtu skutečně-ných cest v %. Jak je patrné, v letech před pandemií byla s návštěvou KZ v spojení v průměru každá čtvrtá až pátá cesta (v roce 2020 to byla jen každá šestá až sedmá cesta a v roce 2021 zhruba každá pátá cesta). Je zajímavé, že nerezidenti měli při svých cestách vyšší „sklon“ k návštěvám (zejména KZ kulturního dědictví) než rezidenti.

Index dynamiky (viz 1. řádek druhého sloupce tabulky) také ukazuje, že mezi roky 2014 a 2019 se podíl návštěv na celkovém počtu cest mírně snížil. Z toho je zřejmé, že stále více cest nebylo spojeno s návštěvou kulturního zařízení. Pokles se týkal zejména návštěv KZ scénického umění a cest nerezidentů. Uvedený vývoj zřejmě naznačuje, že zájem zahraničních návštěvníků o návštěvy KZ byl do určité míry nasycen.

Třetí sloupec tabulky udává rozsah variability časové řady údajů o podílu počtu návštěv z počtu cest. Úroveň variačních koeficientů je ve všech relacích návštěvnosti a počtu cest relativně nízká a proto lze říci, že uvedené časové řady dat jsou v zásadě vyrovnané, bez výraznějších výkyvů a informační hodnota průměrných podílů (sl. 1) je proto významná. Týká se to zejména vztahu návštěv KZ nerezidenty.

Čtvrtý sloupec tabulky obsahuje jednoduchý regresní koeficient, který udává, o kolik se změnila závislá proměnná (y) při jednotkové změně nezávisle proměnné (x). To by

v případě prvé řádky a 4. sloupce tabulky znamenalo, že – za jinak nezměněných podmínek – se při zvýšení celkového počtu cest o 1 mil. zvýší návštěvnost KZ o 412 tisíc návštěv. Vyšší zvýšení návštěvnosti je patrné pouze v případě KZ kulturního dědictví a cest nerezidentů (viz poslední řádku ve čtvrtém sloupci tabulky).

Pátý sloupec tabulky udává korelační koeficienty, které nabývají hodnot od 0 do 1 (pro nepřímou závislost od 0 do -1). Čím bližší je koeficient k 1 či k -1, tím je vztah těsnější. Úroveň korelačního koeficientu ve výši 0,962 (viz 1. ř. a 5. sl.) svědčí o silné závislosti a současně o silných vazbách mezi celkovým rozsahem CR a návštěvností KZ.

V rámci dílčích vazeb mezi CR a kulturou je pozoruhodný nejvyšší korelační koeficient závislosti mezi návštěvností KZ kulturního dědictví a počtem cest nerezidentů v rámci příjezdového CR (0,965). Časová řada hodnot vztahu mezi počtem cest nerezidentů a zahraniční návštěvností KZ kulturního dědictví je nejen nejméně proměnlivá (viz nejnižší variační koeficient), ale i „nejpřínosnější“ z pohledu počtu návštěv (nejvyšší regresní koeficient) a konečně odráží nejtěsnější vztah ukazatelů CR a kultury (pátý sloupec).

Vedle vztahů naturálních dat kultury a cestovního ruchu lze podobně hodnotit i relace mezi daty hodnotovými (např. celkovým inkasovaným vstupným a spotřebou vnitřního CR). Těsnost vazeb těchto ukazatelů je však nižší (korelační koeficient nedosahuje ani hodnoty 0,9), naopak proměnlivost časových řad značně vyšší (variační koeficient až 0,212) a dynamika relací – s ohledem na inflační vliv – mnohem vyšší. Ukazatele naturálního charakteru se proto pro zkoumání souvislostí mezi kvantitativní stránkou CR a výkony KZ ukazují jako mnohem vhodnější.

Tabulka 4. Relace počtu cest a návštěvnosti KZ v letech 2014–2019

Ukazatel / Vztah	Průměrný podíl návštěv z počtu cest v %	Index dynamiky podílu v %	Variační koeficient časové řady	Regresní koeficient byx	Korelační koeficient r _{yx}
a	1	2	3	4	5
Celkový počet návštěv (y) a celkový počet cest (x)	21,8	99,9	0,053	0,412	0,962
Návštěvy scénického umění a celkový počet cest	10,2	95,9	0,041	0,158	0,951
Návštěvy KZ kult. dědictví a celkový počet cest	11,6	103,4	0,033	0,243	0,957
Návštěvy KZ scénického umění a cesty rezidentů	14,3	103,5	0,049	0,261	0,891
Návštěvy KZ kult. dědictví a cesty rezidentů	16,2	109,3	0,074	0,315	0,868
Návštěvy KZ scénického umění a cesty nerezidentů	36,4	83,5	0,021	0,387	0,897
Návštěvy KZ kult. dědictví a cesty nerezidentů	41,9	90,1	0,014	0,579	0,965

Je však otázkou, do jaké míry bude možné v budoucnu poznatky o vztazích mezi cestovním ruchem a kulturou využít. „*Může se i stát, že pandemie a s ní spojená omezení změní dlouhodobě platné vzorce našeho chování a to včetně potřeby bezprostředního pocítování kulturních prožitků.*“ (Mansfeldová – Perlín 2022)

Změna výše a struktury finančních zdrojů vstupujících do kultury

Negativní vlivy vyvolané pandemií se v hospodaření kulturních subjektů komplexně projevily v poklesu finančních zdrojů. Ty představují veškeré provozní příjmy (snížené o zaplacené daně), investiční dotace, přijaté úvěry a půjčky (bez splacených), vlastní vklady, dary apod. Celkový objem finančních prostředků vstupujících do kultury se v roce 2020 meziročně o 4,8 % snížil (z 274,7 mld. Kč na 261,5 mld. Kč). Zatímco prostředky z podnikové sféry a od domácností poklesly (o 9,7 % a 9,3 %), zvýšily se příjmy pocházející z veřejných výdajů (ze 43,1 mld. Kč na 46,7 mld. Kč tj. o 8,4 %). Přes uvedený nárůst se však podíl kultury na celkových výdajích veřejných rozpočtů v roce 2020 snížil z 1,99 % na 1,91 %. Finanční prostředky z veřejných rozpočtů – jako obvykle – směřovaly zejména do KDSU, které byly pandemií nejvíce postiženy. Jejich objem se v uvedeném roce zvýšil meziročně o 3 mld. Kč (z 23,3 na 26,3 mld. Kč). Z uvedené částky byly dodatečně více než 2 mld. Kč určeny kulturnímu dědictví a necelá 1 mld. Kč scénickému umění.

Na rozdíl od veřejných výdajů poklesly výdaje domácností na kulturu o 5,3 mld. Kč (o 9,3 %) a jejich podíl na výdajích na konečnou spotřebu domácností se snížil z 2,16 % v roce 2019 na 2,05 % v roce 2020. Kultura tedy – co se snížených výdajů domácností týče – byla postižena citelněji než souhrn ostatních odvětví či položek spotřeby domácností. V rámci kulturních sektorů se z důvodu opatření proti pandemii nejvýrazněji snížily výdaje domácností na kulturní sektor (z 13,6 na 10,1 mld. Kč, tj. o více než 25 %). Výdaje domácností směřované do oblasti tisku se snížily o 13 %, zatímco jejich objem určený médiím se v zásadě nezměnil.

Z předběžných údajů za rok 2021 vyplývá, že se veřejné výdaje do kultury meziročně zvýšily ze 46,7 mld. Kč na 47,5 mld. Kč (o 1,7 %). Přitom provozní výdaje vzrostly o 4,8 %, zatímco investiční výdaje o 11,1 % poklesly.

Pokud bychom vzali v úvahu vliv inflace (v roce 2020 vzrostly spotřebitelské ceny o 3,2 % a v roce 2021 o 3,8 %), tak reálné snížení celkových finančních zdrojů vstupujících

do kultury v roce 2020 nedosáhlo jen 4,8 %, ale 8,1 %. Podobně se reálné veřejné výdaje na kulturu zvýšily jen o 5,2 % (nikoli o 8,6 %) a v roce 2021 nevzrostly o 1,7 %, ale naopak o 2,1 % poklesly. Konečně výdaje domácností se v roce 2020 reálně snížily o 12,7 % (nikoli o 9,3 %).

Bilance ztrát KDSU je nejvyšší

Jak je z předcházejícího textu zřejmé, vývoj v oblasti kulturního dědictví a scénického umění v období před pandemií probíhal vcelku pozitivně. Až rok 2020, resp. jeho část počínající dnem 12. března (více než čtyři pětiny roku), přinesl hluboký propad návštěvnosti. Počet fyzických návštěv se meziročně snížil o 52,2 % (v kulturním dědictví o 47,1 % a ve scénickém umění až o 62,4 %). V důsledku poklesu průměrného vstupného kleslo celkové inkasované vstupné ještě hlouběji, a to o 58,8 %. Nižší propad postihl finanční ukazatele, které mají k návštěvnosti volnější vztah. Tržby za vlastní výkony se snížily o 55,8 % a celkové příjmy „jen“ o necelých 10 %. Počet zaměstnanců v kulturním dědictví mírně vzrostl (o 1,3 %), zatímco ve scénickém umění se o 9,4 % snížil (počet dobrovolníků poklesl o více než 60 %). Naopak se zvýšily průměrné mzdy (o 5,8 %), v tom ve scénickém umění o 7,5 % a v kulturním dědictví o 4,3 %. Posledním významným ukazatelem s rostoucí úrovní byly provozní dotace z veřejných rozpočtů, které se meziročně zvýšily o 5,8 % (z toho ve scénickém umění o 7,7 %).

V porovnání s kulturním dědictvím byla dopady pandemie oblast scénického umění postižena více. V roce 2020 na ní z celkové ztráty 2,9 mld. Kč na příjmech připadly 2,5 mld. Kč (tj. 85,3 %), na propadu tržeb z vlastní činnosti se podílela z 61 %, přestože na poklesu návštěvnosti jen z 39,3 %. Ten naopak více zasáhl kulturní dědictví, a to jak absolutně, tak i relativně v přepočtu na jednoho zaměstnance. V tomto směru byly nejvíce postiženy památkové objekty. Z oblasti scénického umění to byly zejména kulturní domy a dále divadla. V přepočtu na 1 zaměstnance však nejvíce utrpěly kulturní domy a festivaly.

Je pozoruhodné, že v roce 2020 i v roce 2021 došlo v porovnání s rokem 2019 k nárůstu celkových příjmů knihoven. V jejich případě významně změnila struktura návštěvnosti. Zatímco se počet fyzických návštěv v roce 2020 meziročně snížil o 40,8 % a v roce 2021 o dalších 4,7 %, tak množství návštěv on-line (kterých už je zhruba třikrát více) po oba roky meziročně o téměř 6 % vzrostlo.

Také některé jiné KZ alespoň částečně kompenzovaly výpadek fyzických návštěv virtuálními návštěvami.

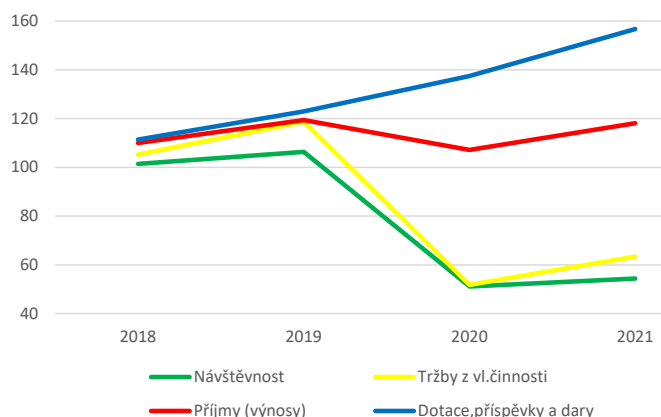
Např. zhruba 15 % festivalů se v roce 2020 uskutečnilo formou on-line.

Předběžné údaje za rok 2021 ukazují na postupné zlepšování podmínek a výsledků hospodaření. Celkově se v roce 2021 meziročně zvýšila návštěvnost o 6,4 %, tržby z vlastní činnosti o 15 % a celkové příjmy o 6,7 %. V porovnání s rokem 2019 však byla dosažená úroveň těchto tří ukazatelů znatelně nižší (o 48,8 %, 49,5 % a 3,8 %). Z porovnání vývoje v obou sledovaných oblastech (KDSU) vyplývá, že se rychleji zlepšovala situace ve scénickém umění.

V zásadě lze rozlišovat tři druhy či úrovně hospodářských ztrát, a to ztráty makroekonomické, mikroekonomické a individuální. Prvé představují dopady, které lze vyčíslit v poklesu HDP, druhé souvisí se ztrátami v hospodaření na podnikové úrovni a třetí se ztrátami postižujícími jednotlivce působící v ekonomice (zaměstnanec, zaměstnavatel apod.).

Na vyčíslení makroekonomických dopadů pandemie do úrovně HDP vytvořeného v kultuře v roce 2021 je příliš brzy. Něco takového by ve formě odhadu mohlo přinést až zpracování Satelitního účtu kultury za rok 2021 (na jaře r. 2023). V současné době lze kvantifikovat dopady do makroekonomických veličin za první rok pandemie. V roce 2020 se v porovnání s rokem 2019 snížil vytvořený HDP o 4,4 mld. Kč (o 4,7 %) a podíl kultury na celostátní úrovni tohoto ukazatele poklesl z 1,61 % na 1,56 %

Graf 2. Dynamika vývoje vybraných ukazatelů v letech 2018 – 2021 (rok 2017 = 100)*

* Graf zahrnuje památky, muzea knihovny, divadla, kult. domy, hudební tělesa a festivaly

tj. o 0,05 procentního bodu.⁸ Z uvedeného je zřejmé, že makroekonomické ztráty kultury z důvodu pandemie byly v porovnání s ostatními odvětvími nadprůměrné (NIPOS 2021: příloková tab. 5; NIPOS 2022: příloková tab. 5).

Rozsah individuálních ztrát lze do značné míry posoudit z vývoje průměrných mezd, ostatních osobních nákladů a (smíšených) příjmů podnikatelů v kulturním sektoru v letech 2019 a 2020. Zatímco v roce 2019 vzrostly ve sledované oblasti kultury nominální měsíční průměrné mzdy meziročně o 5,2 %, v roce 2020 to bylo o 5,8 %. Celkové mzdové náklady se o zhruba 454,2 mil. Kč meziročně zvýšily a ke ztrátám na straně zaměstnanců proto nedošlo.

Ostatní osobní náklady (vyplácené na základě dohod o pracovní činnosti a provedení práce) však poklesly o 312,4 mil. Kč tj. zhruba o 26 % (ve scénickém umění pak o 36 %). Pracovníci na základě dohod proto byli na rozdíl od zaměstnanců dopady pandemie výrazně zasaženi.

Co se týče příjmů podnikatelů (OSVČ) v kultuře, z údajů za rok 2020 je zřejmé, že byli dopady pandemie postiženi podobně jako jiní vlastníci KZ (stát, církev, spolky). Úroveň návštěvnosti v roce 2020 v jejich případě meziročně poklesla nejvíce (na 41,9 %). Tržby z vlastní činnosti proto dosáhly jen 43,1 % úrovně r. 2019. Na druhé straně se jim nejvýrazněji zvýšil objem dotací z veřejných zdrojů o 201 mil. Kč. Současně měli podnikatelé možnost čerpat prostředky z programů vyhlášených v souvislosti s pandemií a její dopady do svého hospodaření tak částečně kompenzovat. Nutno dodat, že skupina soukromých KZ má na celku poměrně malou váhu (na počtu zaměstnanců cca 8,0 %, zatímco skupina státních KZ téměř 85 % a ostatních 7 %).

Rok 2021 charakterizovaný určitým uvolněním protiepidemických opatření přispěl k příznivému vývoji i v oblasti zaměstnanosti a odměňování práce. Meziročně se zvýšil počet zaměstnanců v KDSU o 5,2 % a jejich průměrné nominální mzdy vzrostly o 8,5 %.

Dopady mikroekonomické tj. na „podnikovou sféru“ byly nejzávažnější. V tržbách z vlastní činnosti v meziročním porovnání let 2019 a 2020 představovaly téměř 6,2 mld. Kč a v celkových příjmech necelé 4,2 mld. Kč. Na druhé straně se zvýšily provozní dotace z veřejných zdrojů a zahraničí do této oblasti kultury, oproti roku 2019 to bylo (včetně sponzorských příspěvků a darů) o 5,9 mld. Kč a v roce 2021 o 3,2 mld. Kč.

Jak ukazuje graf č. 2 (sestrojený z dat NIPOS), v letech 2020 a 2021 se v oblasti kulturního dědictví a scénického umění zvýšila pouze úroveň dotací, sponzorských

příspěvků a darů: v roce 2020 vzrostla o 11,7 % a v roce 2021 o dalších 14 %. Zcela opačným směrem se vyvíjela úroveň návštěvnosti KZ, srovnatelně nízkou bychom našli zhruba před dvaceti lety.

Pokud bychom vyjádřili celkový finanční dopad pandemie na KDSU všestranným ukazatelem vytvořeného výsledku hospodaření (zisk, ztráta), tak se ukáže, že na rozdíl od 375 mil. Kč zisku v roce 2019 byla o rok později dosažená ztráta ve výši 331 mil. Kč. V roce 2020 směřovalo do kulturního dědictví a scénického umění více provozních dotací, příspěvků a darů (o 5,9 mld. Kč). Pokud odhlédneme od těchto částek, byl takto „očistěný“ hospodářský výsledek v roce 2020 o 6,6 mld. Kč nižší než v roce předcházejícím. Uvedených 6,6 mld. Kč představuje skutečný ekonomický dopad v prvním roce pandemie. Dle předběžných údajů za rok 2021 se ztráta KDSU meziročně prohloubila na 640 mil. Kč (tj. o 309 mil. Kč). Zároveň se zvýšily provozní dotace, příspěvky a dary o 3,2 mld. Kč. Negativní ekonomický vliv pandemie tak v tomto roce dosáhl cca 3,5 mld. Kč. Její celkový dopad do hospodářského výsledku KDSU v letech 2020 a 2021 lze proto odhadovat v úrovni 10,1 mld. Kč (6,6 + 3,5 mld. Kč).

Tržně orientovanou část kultury pandemie nezasáhla

Jak je již výše uvedeno, co do druhu kulturních aktivit, ekonomických podmínek i výsledků jsou mezi KDSU na straně jedné a komerčně orientovanými sektory na straně druhé značné rozdíly. Je proto přirozené, že odlišné jsou také jejich hospodářské výsledky ve sledovaných pandemických letech. Zároveň tato situace vypovídá o tom, jak problematické může být komplexně pojaté hodnocení nehomogenních celků.

V roce 2020 se meziročně zvýšil zisk v obou tržně orientovaných sektorech kultury⁹ i ve všech aktivitách, které jsou v jejich rámci sledovány. V některých z nich se objem zisku zvýšil zvláště výrazně. Týká se to např. oblasti vydávání počítačových her (zvýšení o 51 %) či tvorby televizních programů a televizního vysílání (zvýšení o 18 %). S ohledem na poměrně nízké provozní dotace plynoucí do těchto sektorů lze předpokládat, že k významnějšímu dopadu pandemie do jejich hospodaření nedošlo. Snížil se však počet zaměstnanců (o 13 %) a také objem vynaložených investičních výdajů (o 23 %). Bylo tomu tak alespoň v prvním roce pandemie (k vyhodnocení roku 2021 nejsou v současné době k dispozici všechna potřebná data).

Ekonomické výsledky kultury jako celku byly v roce 2020 ovlivněny zejména vývojem v její tržně orientované

části, která svou vahou značně převyšuje kulturní sektor (např. na hrubé přidané hodnotě podílem 68,4 % a na dosaženém zisku až 94,8 %). Došlo k meziročnímu snížení počtu zaměstnanců (o 3,8 %) a také investičních výdajů (o 15,6 %). Na druhé straně se v souvislosti s rychlejším poklesem celkových výdajů než příjmů meziročně zvýšil dosažený zisk (ze 17,8 na 20,4 mld. Kč). Pokud i v případě kultury jako celku vyjdeme z výsledku hospodaření a odhlédneme od částek dotací, příspěvků a darů provozního charakteru, zjistíme, že její hospodářský výsledek byl v roce 2020 (- 6,6 mld. Kč) oproti roku 2019 (- 4,4 mld. Kč) o 2,2 mld. Kč nižší. Tuto částku lze považovat za dopad prvního roku pandemie do ekonomických výsledků kultury. Byla však plně kompenzována přijatými provozními dotacemi, sponzorskými příspěvky apod., které v roce 2020 dosáhly téměř 27 mld. Kč (v roce 2019 jen 22,2 mld. Kč). S ohledem na ziskové hospodaření v tržně orientovaných sektorech byl dopad pandemie na kulturu jako celek mnohem nižší, než tomu bylo v případě KDSU (2,2 mld. Kč oproti 6,6 mld. Kč). Podobný vývoj (pravděpodobně v nižší úrovni ztrátovosti) lze předpokládat i v roce 2021.

Finanční a jiné ekonomické ztráty lze považovat za ztráty přímé a více či méně vyčíslitelné. Kultura však v pandemických letech utrpěla i další, nepřímé a nemateriální ztráty, které se mohou v budoucnu ukázat jako závažnější. „*Mezi ně patří ztráta kontaktů s publikem, kontinuity aktivit, motivace či oslabení tradic a jiné.*“ Současně se ukázalo, že „*digitální svět nenahradí živou kulturu, nenaplní všechny funkce, které od kultury očekáváme, ale může ji vhodně doplňovat.*“ (Mansfeldová – Perlín 2022).

Závěr

Tento příspěvek charakterizuje a kvantifikuje dopady pandemie covid-19 (včetně omezení s ní souvisejících) na českou kulturu, zejména pak na tu její část, která byla postižena nejvíce. Porovnává dostupná statistická data z období před uvedenou pandemií s údaji roku 2020 a 2021. Se zmíněnými časovými okolnostmi souvisejí dvě neopominutelné skutečnosti. První se vztahuje k dostupnosti potřebných údajů. V době sestavení tohoto textu byla k dispozici data za rok 2020, co se týče roku 2021, bylo možné využít údaje pouze za část kulturních aktivit (kulturní dědictví a scénické umění), které statisticky zjišťuje NIPOS. Druhá okolnost souvisí s průběhem pandemie, která není zcela předvídatelná a navzdory v postupu v očkování ještě zdaleka nevyčerpala své vývojové možnosti. Proto samozřejmě nelze považovat její účet za uzavřený. Navíc přicházejí nové hrozby,

kterými jsou rostoucí ceny z důvodu nedostatku mnoha druhů zboží a důsledky válečného konfliktu na Ukrajině, mající značný potenciál dlouhodobě ovlivnit vývoj celé (a nejen české) ekonomiky včetně kultury.

Současný výsledek dopadu negativních vlivů pandemie covid-19 včetně okolností, které jej provázely, lze charakterizovat následujícími závěry:

- pandemie vyvolala specifickou ekonomicko-zdravotní krizi, v níž je fáze oživení závislá zejména na postupu řešení zdravotních problémů;

- nejvíce byly postiženy činnosti související s přímou fyzickou účastí osob, naopak dynamický rozvoj zaznamenaly aktivity probíhající v neohrazeném prostoru (internet, audiovizuální média);

- byla prokázána těsná souvislost mezi KDSU a cestovním ruchem. V letech před pandemií byla spojena s návštěvou kulturních zařízení každá čtvrtá až pátá cesta v rámci domácího a příjezdového cestovního ruchu. V prvním roce pandemie to byla každá šestá až sedmá cesta a ve druhém roce každá pátá cesta;

- ze statistických dat za období 2014–2019 lze odvodit, že při zvýšení celkového počtu cest o 1 mil. vzrostla návštěvnost kulturních zařízení zhruba o 412 tisíc návštěv (v případě nerezidentů až o 490 tisíc);

- dopady pandemie a jejích následků se nejvíce projeví v oblastech KDSU. Poklesy jednotlivých ukazatelů byly značně diferencované. Zatímco se návštěvnost propadla o více než 52 %, vstupné o téměř 59 % a tržby z vlastní činnosti o 56 %, tak celkové příjmy o necelých 11 %, počty zaměstnanců o jednotky procent a průměrné mzdy naopak vzrostly o bezmála 6 %;

- příčiny diferenciací dynamiky různých ukazatelů spočívají nejen v uplatnění státních opatření k zamezení negativních ekonomických a sociálních dopadů pandemie, ale i v další pomoci (dotace, sponzorské příspěvky a dary) a v existenci jiných aktivit kulturních zařízení (např. příjmy z pronájmu);

- v rámci kulturního sektoru byla dopady pandemie nejvíce postižena oblast scénického umění, z pohledu vlastnictví kulturních zařízení to byly komerční subjekty (OSVČ, a.s., s.r.o.);

- zatímco veřejné výdaje směřované do kultury v roce 2020 o 8,6 % vzrostly, tak výdaje domácností na kulturu o 9,3 % poklesly. V případě obou finančních zdrojů se snížil podíl výdajů směřujících do kultury na jejich celkových výdajích. V roce 2021 došlo – s ohledem na inflační vliv – k poklesu reálného objemu veřejných výdajů, reálné výdaje domácností na kulturu klesaly už od roku 2020;

- negativní finanční dopad do hospodaření KDSU vyjádřený hospodářským výsledkem v roce 2020 dosáhl 6,6 mld. Kč a za období obou pandemických let více než 10 mld. Kč. Dopad pandemie do kultury jako celku byl v roce 2020 – v důsledku příznivějších ekonomických výsledků tržně orientovaných oblastí kultury – třikrát nižší (2,2 mld. Kč);

- v porovnání s předcházející finančně-ekonomickou krizí z let 2011–2013 (viz text výše), kdy poklesly některé finanční ukazatele jen v jednotkách procent, jsou následky současné zdravotně-ekonomické krize nesrovnatelně závažnější;

- co se návštěvnosti kulturních zařízení týče, překonala současná krize i tzv. návštěvnickou krizi z poloviny 90. let (pokles návštěvnosti tehdy dosahoval maximálně 30–40 %).

*Článek vznikl jako součást mapování dopadu covidové krize na veřejné kulturní služby v rámci Institucionální podpory dlouhodobé koncepce rozvoje výzkumné organizace.

POZNÁMKY:

1. Terminologie používaná v tomto článku vychází z dokumentu *Strategie rozvoje a podpory kulturních a kreativních odvětví*, schváleného vládou ČR pod číslem 739/2021. Uvedený dokument kulturu člení na kulturní a kreativní sektor. Kulturní sektor se skládá z kulturního a uměleckého jádra (kulturní dědictví včetně muzeí a knihoven, scénické umění, výtvarné umění, tradiční a umělecká řemesla) a kulturních odvětví (film, video, knihy, tisk, televize, rozhlas, hudba, videohry). Do kreativního sektoru patří design, architektura a reklama. Jak je z výše uvedeného zřejmé, obsah tohoto článku se vztahuje ke kulturnímu sektoru, zejména pak k oblastem kulturního dědictví a scénického umění, které byly pandemií nejvíce zasaženy.

2. Zpracování Satelitního účtu kultury ČR vycházelo – v návaznosti na růst významu sledování ekonomického vývoje kultury a její váhy v naší ekonomice – z úkolu vyplývajícího z usnesení vlády ČR č. 1452 z roku 2008 poprvé zpracován v ověřovacím provedení za referenční rok 2009. V roce 2015 byl usnesením vlády ČR č. 266 k návrhu Státní kulturní politiky na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025) úkol týkající se sestavování Satelitního účtu kultury prodloužen do dalšího období. Je sestavován NIPOS ve spolupráci s ČSÚ a pro prvé ověřovací zpracování za rok 2009 byl hodnocený sektor kultury vymezen v rámci dohody všech zainteresovaných institucí (MK, resp. NIPOS a ČSÚ). Na podzim roku 2011 byl ukončen

- projekt *ESSnet Culture* organizovaný Eurostatem, jehož úkolem mj. bylo jednotné vymezení sektoru kultury v rámci celé EU. Výsledky výše uvedeného projektu byly zapracovány do novelizované metodiky sestavení kulturního účtu a staly se východiskem pro sestavení účtu za rok 2010 a následující léta. V rámci analytických prací s dlouhodobými časovými řadami těchto dat je však třeba mít na paměti, že s postupem času se rozsah kulturních aktivit zahrnutých do účtu rozšiřoval. Účet tvoří 14 tabulek obsahujících ekonomické ukazatele daného ročního období za celý rozsah kultury a cca 15 stran textu.
3. Satelitní účet cestovního ruchu, který poskytuje informace a data o ekonomickém postavení odvětví cestovního ruchu, sestavuje ročně ČSÚ. Účet sleduje výdaje spojené s domácím, vnitřním, výjezdovým a příjezdovým cestovním ruchem, účty odvětví souvisejících s cestovním ruchem, zaměstnanost a tvorbu hrubého kapitálu v cestovním ruchu a v rámci naturálních ukazatelů také počty cest a přenocování v rámci jednotlivých druhů cestovního ruchu.
 4. Pro zjednodušení textu jsou v článku příjmy a výnosy označovány jednotně jako „příjmy“ a podobně výdaje a náklady jako „výdaje“.
 5. Srov. „Cestovní ruch – 4. čtvrtletí 2021.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 10. 5. 2022]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/cri/cestovni-ruch-4-ctvrtleti-2021>>.

LITERATURA:

- ČSÚ 2008a: *Klasifikace ekonomických činností (CZ–NACE)*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ 2008b: *Klasifikace produkce (CZ–CPA)*. 2008. Praha: ČSÚ.
- Mansfeldová, Zdenka – Perlín, Radim 2022: Dopady pandemie na poskytovatele veřejných kulturních služeb. *Urbanismus a územní rozvoj* 25 (3): v tisku.
- NIPOS 2017: *Vyhodnocení časové řady výsledků satelitního účtu kultury ČR za období let 2010–2015*. 2017. Praha: NIPOS.
- NIPOS 2021: *Výsledky účtu kultury ČR za rok 2019*. 2021. Praha: NIPOS.
- NIPOS 2022: *Výsledky účtu kultury za rok 2020*. Praha: NIPOS.
- Novák, Jaroslav 2019: *Třicet let služeb objektů kulturního dědictví ve světle statistických dat*. Praha: NIPOS.

6. Srov. „Tabulky satelitního účtu cestovního ruchu.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 10. 5. 2022]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/tabulky_satelitniho_uctu_cestovniho_ruchu>.
7. Jsou využity metody zkoumající variabilitu jednoho znaku (konkrétně podíl počtu návštěv z počtu cest) a statistickou závislost mezi kvantitativními znaky. Konkrétně to jsou jednoduchá regrese označující průběh závislosti jedné závisle proměnné (počet návštěv) na hodnotách jedné nezávisle proměnné (počet cest) a dále korelace zkoumající stupeň závislosti mezi dvěma proměnnými (počet cest a počet návštěv). Hodnoty uvedené ve 3. až 5. sl. tab. č. 4 byly propočteny z dat za léta 2014–2019 využitím příslušných koeficientů a vzorců pro jejich výpočet.
8. Srov. „Satelitní účet kultury.“ *Statistika kultury České republiky* [online] [cit. 10. 5. 2022]. Dostupné z: <<https://www.statistikakultury.cz/satelitni-ucet-kultury/>>.
9. Tržně orientovanými sektory kultury se rozumí (v souladu s poznámkou č. 1) kulturní odvětví (periodický a neperiodický tisk, audiovizuální a interaktivní média) a kreativní sektor (design, architektura a reklama).

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- „Cestovní ruch – 4. čtvrtletí 2021.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 10. 5. 2022]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/cri/cestovni-ruch-4-ctvrtleti-2021>>.
- „Satelitní účet kultury.“ *Statistika kultury České republiky* [online] [cit. 10. 5. 2022]. Dostupné z: <<https://www.statistikakultury.cz/satelitni-ucet-kultury/>>.
- „Tabulky satelitního účtu cestovního ruchu.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 10. 5. 2022]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/tabulky_satelitniho_uctu_cestovniho_ruchu>.

Summary

The Economic Impact of the First Two Years of the Covid-19 Pandemic on Czech Culture

The article deals with negative economic impact of the COVID-19 pandemic and related countermeasures on the Czech culture. It proceeds from statistical data treated by the National Information and Consulting Centre for Culture (NIPOS) and the Czech Statistical Office. It compares 2020-2021 economic achievements of culture with the period before the pandemic. It demonstrates that the biggest losses caused by the drop in attendance to cultural activities were suffered by performing arts and cultural heritage. The immediate cause consisted in the restriction on the movement of people, which had a negative impact particularly on tourism. In view of the fact that domestic and inbound tourism affect the attendance of cultural events roughly equally, the article also pays attention to the relationship between culture and tourism. Culture is not a homogeneous entity. Along with activities aimed at the audience in a given place and time, it also includes market-oriented industries (press, media), and for this reason the impact of the pandemic on culture is not unambiguous. In contrast to the financial and economic crisis of 2011–2013, when market-oriented cultural disciplines were affected more than performing arts and cultural heritage, the opposite is the case during the pandemic. In the Czech Republic, the decline in total financial resources entering culture was accompanied by a decrease in household spending and, conversely, an increase in public spending on culture. In the case of both sources of finance, however, the portion of spending on culture in total expenditure decreased. Analysis of available data shows that the economic impact on cultural heritage and performing arts in the first two years of the pandemic is more than CZK 10 billion.

Key words: Czech culture and the pandemic; economic impacts of the pandemic; tourism; market-oriented culture; cultural heritage.

HUMOR DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU V REAKCI NA COVID-19: ZPRÁVA Z TERÉNNÍHO VÝZKUMU V OBCI BLATNIČKA

Svět dětí a jeho citlivé vnímání okolí je podnětnou platformou pro zachycení a reflexi nejrůznějších projevů, v tomto případě projevů dětského humoru. Zajímavou příležitostí zaznamenat humor dětí přinesly výjimečné okolnosti, jež nastaly v reakci na celou řadu změn a nepředvídatelných událostí spojených s šířením virového onemocnění covid-19. Děti i rodiče byli vytrženi z běžného života a postaveni do nové bezprecedentní situace, která dala vzniknout celé řadě adaptačních mechanismů. Nastala tak jedinečná příležitost k zachycení a reflexi dětské percepce. Následující výzkum je primárně zaměřen na humorné projevy, které děti buďto samy vymyslely, nebo pocházejí ze světa dospělých, ale byly dětem natolik blízké, že si je osvojily a přijaly za své. Skutečná jména dětí a jejich rodičů byla v tomto textu zaměněna.

Prostředí výzkumu

Výzkum probíhal v jihomoravské obci Blatnička od podzimu 2020 do poloviny dubna 2021 na základě podnětu k napsání semestrální práce pro předmět „Exkurs do kultury dětí a mládeže“ v rámci mého studia etnologie na brněnské Filozofické fakultě MU. Blatnička se nachází v okrese Hodonín na samotné hranici se Zlínským krajem. Oficiálně zde žije 423 obyvatel (Český statistický úřad 2021). Obec můžeme etnograficky zařadit ke slováckému Dolňácku.

Děti, které se zúčastnily výzkumu, žijí ve výše položené části obce, místními zvané horní konec. Manželé Michal a Irena zde vychovávají dvojčata Amélii a Kristýnu, kterým bylo v té době jedenáct let, a o pět let mladšího Radima. Do výzkumu se zapojil také tehdy osmiletý Dalibor, který je bratrancem jmenovaných dětí (jeho otec je bratrem Ireny). Společně s prarodiči rodina tvoří fungující celek, který žije v úzkém kontaktu. Scházejí se ke společnému jídlu, pořádají výlety, zabíjačky, vypomáhají si při práci na poli, ve vinohradě a s řízením

rodinného podniku – místní hospody a obchodu se smíšeným zbožím (obr. 1). V rodině je udržována dobrá psychická pohoda, její členové se přes všechny potíže dokázali rychle přizpůsobit fungování v pozměněné každodennosti.

Dvojčata Amélie a Kristýna se narodila v roce 2009. Dívky spolu tráví většinu volného i školního času, v době výzkumu byly žákyněmi šesté třídy základní školy v sousední Blatnici pod Svatým Antonínkem. Od sedmi let hrají na zobcovou flétnu v základní umělecké škole (ZUŠ) ve Veselí nad Moravou. V posledních dvou letech Kristýna navázala hrou na klavír, Amélie se učí na klarinet. Hru na hudební nástroj však nepovažují za svůj volný čas.¹ Dívky velmi rády zpívají dvojhlasná dueta.² Své schopnosti v této oblasti rozvíjí na hodinách sólového zpěvu, ve sboru i místním Dětském folklorním souboru (DFS) Jasenka.

Děvčata drží při sobě, mohou se jedna na druhou spolehnout, ale umí se také vzájemně zlobit. Mají dobrou představitelost, schopnost organizovat další děti i prosadit si vlastní názor. S dospělými jednají upřímně a otevřeně, nebojí se mluvit také o věcech, které se jim na dospělých nelíbí. Jsou zvědavé, dokážou dodržet slovo i tajemství, jejich myšlenkové pochody lze ve srovnání s ostatními dětmi hodnotit jako vyzrálé.³ O vyspělém způsobu uvažování vypovídá také formování jejich názorů na covid-19. Amélie na podzim roku 2020 uvedla: „Myslím si, že je to normální, za našich pra pra byl mor a teď je korona.“⁴ O pět měsíců později uvedla: „Myslím, že to všechno brzo skončí, už to vypadá líp, ale nevím, jak to mám brat.“⁵ Kristýnin názor z podzimu 2020 zní: „Koronavir je životní zkouška a zkušenost, všem nám to dodá sílu [...]“.⁶ O pět měsíců později řekla: „Já už to vůbec neřeším, беру to jako samozřejmost, realitu, vnímám to jako věc, která tu s nama je a bude navždy.“⁷

Mladší bratr Amélie a Kristýny Radim nastoupil v září 2020 do první třídy. Přestože pandemie koronaviru plně zasáhla jeho první rok školní výuky, již

Obr. 1. „Víte, proč nemože kostlivec do obchodu? – Nedržela by mu za ušima rouška!“ Vtip vymyslela a namalovala Kristýna do obecního zpravodaje. Na obrázku je vpravo vstup do poslední hospody v Blatničce. Majitelem je Kristýnin strýc Karel. Hlavní část kresby věrně znázorňuje také jediný místní obchod se smíšeným zbožím, který řídí Kristýnina babička

v předvánoční době dokázal obdivuhodně číst i psát (obr. 2). Několikrát sám uvedl, že se těmto činnostem věnuje s oblibou. Číst jej z velké části naučila Kristýna, se kterou má velmi dobrý vztah. V závěru roku 2020 začal Radim navštěvovat soukromé hodiny houslí v sousedních Boršicích u Blatnice.⁸ Počátkem dubna 2021 uvedl: „*Mně přijde koronavirus hrozně nudný, protože už všechny lidi oblbuje a všeci na to čím dál víc a víc a víc věří. Je to enom obyčejná chřipka, na kterou sa umírá.*“⁹

Dalibor žije se svými rodiči a starší sestrou v rodinném domě na opačném konci obce než jeho bratranec a sestřenice, přesto jsou děti díky úzkým rodinným vazbám v častém kontaktu. Dalibor v době výzkumu navštěvoval druhou třídu ZŠ v Blatnici pod Svatým Antonínkem, kam také společně s bratrancem Radimem jezdí hrát fotbal.¹⁰ Na podzim 2020 uvedl: „*Koronavir je špatný, jsem z toho smutný.*“

Všechny jmenované děti se aktivně zapojují do místního společenského života, každoročně se podílejí na kulturních akcích spojených s římskokatolickou farností, folklorním souborem i obcí. Chlapci se na sv. Blažeje účastní obchůzky se šavlemi,¹¹ dívky obchůzky královniček.¹²

Všechny děti navštěvují místní folklorní soubor, což bezpochyby formuje jejich vztah k místní lidové kultuře. Je však nutné dodat, že pravidelné nácviky v souboru děti nepovažují za volnočasovou aktivitu. Shodly se, že mají nejraději vystoupení a jednorázové akce, jako jsou například výše uvedené obchůzky.

Rodiče jsou rovněž zapojeni do místních spolků, volný čas tráví aktivně, jejich přístup tak dětem otevírá široké pole tvořivosti a všestrannosti. Svědčí o tom mj. fakt, že se děti z vlastní iniciativy zapojují do sportovních, výtvarných, recitačních i hudebních aktivit, vystoupení a soutěží, ve kterých často vítězí.¹³ Eva Richterová, která se ve své diplomové práci zabývala humorem nadaných dětí mladšího školního věku, poukazuje na určitou spojitost mezi intelektem dítěte a jeho smyslem pro humor (Richterová 2016). Humor v tomto kontextu prezentuje vyzrálост kognitivních funkcí dítěte a intelekt na schopnost chápat a využívat přijímané informace v určitých souvislostech.

Humor dětí v reakci na pandemii koronaviru

Humor a všechny jeho podoby jsou přirozenou součástí každodenního života

dětí. Vymýšlení nebo osvojování si nej-různějších průpovědek, vtipů či parodií může být chápáno jako přirozený prostředek dětské komunikace. V kontextu současného dění můžeme na humor dětí – z hlediska jeho funkce – nahlížet jako na obranný mechanismus, prostředek k udržení nadhledu a psychické rovnováhy, nebo třeba jako na prostředek k upoutání pozornosti. Pochopitelné je, že v podobné míře, funkci a důsledku se humor vyskytuje také ve světě dospělých, který může být pro děti zajímavým inspiračním zdrojem.

Humor má mnoho podob a je velmi individuální, neboť se v něm odráží vkus jeho nositele. Zábava dnešních dětí je z velké části ovlivněna internetem a dalšími sdělovacími prostředky. Internet je informační síť, jejímž uživatelem může být dospělý, stejně jako dítě školou povinné, bez ohledu na korektnost sledovaného obsahu. Právě kvůli snadné přístupnosti k internetu je dětem dostupná široká škála slovních vtipů, humorných obrázků nebo videí ze světa dospělých (obr. 3). V souvislosti se stále větším průnikem masmédií do každodenní kultury se nicméně potvrzuje fakt, že „dětská kultura je schopna přijímat

Obr. 2. Ze společné aktivity při terénním výzkumu v prosinci 2020: Nakresli a popiš, co tě napadne, když se řekne koronavirus. Obrázek znázorňuje Radimovu představu o našťvaném koronaviru s rouškou („našťvaní covit z rouškou“)

nech mě v klidu !! vole
už jsme byli 20x venku

Obr. 3. Humorný obrázek reaguje na zákaz vycházení z místa bydliště s výjimkou venčení psa. Autor je anonymní, sdíleno prostřednictvím Messengeru Kristýnou dne 28. 10. 2020

nejrůznější podněty zvenčí a upravovat je vlastním způsobem“ (Pospíšilová 1997: 184).

V reakci na pandemii covidu-19 vznikla řada obrázkových vtipů, písní, textů, parodií, videí a dalších humorných objektů audiovizuálního rozhraní. Vtipné videoklipy byly distribuovány nejčastěji prostřednictvím platformy YouTube nebo sociální sítě Facebook, kde mohou být také rozesílány vybraným uživatelům pomocí aplikace Messenger.

Obě dívky, které se zúčastnily výzkumu, si vedou výtvarný deník, do něhož si kreslí své nápady a inspirace. Právě výtvarné projevy úzce souvisí s rozvojem dětské představivosti, která se může projevit také ve sféře slovesné tvořivosti (Vanovičová 1981: 107). Místní „lidový“ vypravěč a bavič Václav Hučík děti oslovil počátkem března 2021 s prosbou o ilustraci jeho autorských vtipů na téma koronavirus. Dívám se vtipy V. Hučíka nelíbily, proto si vymyslely pěti vlastní, kte-

ré byly následně zveřejněny v obecním zpravodaji (Obec Blatnička 2020; obr. 4).

Děti zaujala píseň *Korona Song* o třech slokách s refrénem. Nápěv písně je totožný se známou písní *Jožin z bažin* zpěváka Ivana Mládka. Melodie byla parodicky otextována youtuberem¹⁴ EnVi (EnVi: 2020). Píseň zpíval tehdy sedmiletý Radim, který zná nápěv v jeho originální podobě a nový text se naučil zpaměti, „protože mu přišel vtipný a líbil se mu“.¹⁵ Text na nápěv známé písně z doslechu znají také jeho sestry. Jednoduchá zapamatovatelnost je dána známou melodií, děti jsou však hudebně nadané, a pokud je něco zaujme, snadno a rychle si osvojí nový text i nápěv. V dubnu 2021 Radim nápěv této písně dokonce spontánně zahrál na housle.

Následující text písně *Korona Song* je zapsán podle toho, jak jej Radim zpíval, nikoliv podle verze uveřejněné na internetu. Původní text se zde proto částečně míjí s místním dialektem:

*Vyrážím do obchodu,
roušku dávám na hlavu.
Spěchám, proto riskuju,
ať nepotkám koronu.
Korona je zákeřná,
všude na ňa číhá,
za městečkem, za rohem,
policiť sa dívá.*

REFRÉN

*Rouška, rouška, ta ňě trhá ouška.
Kašlu, pčikám, s korunou si tykám.
Hlava bolí, teplota ňě stoupá,
hygijena na dveře teď bouchá.
Na koronavirus, koho by to napadlo,
platí jen a pouze desinfekční letadlo.*

Recitovaná věta v mezihře:
*Noste všichni roušky,
chráníte tím sebe i ostatní.*

*Už stojím před obchodem,
su v řadě za susedem,
košík plním rychleji,
šak těstoviny nemají.
Múku nám vyprodali,
ve skladu už není.
Zeberu susedovi,
pujdu do vězení.*

REFRÉN

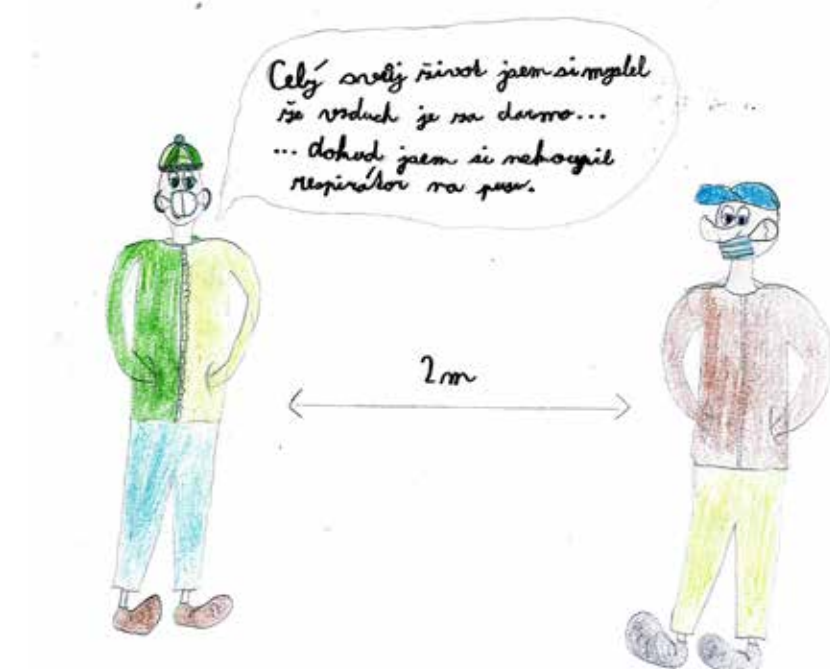
Rouška, rouška, ta ňě trhá ouška, ...

Recitovaná věta v mezihře:
*Nebojte, šak ono to
snad časem přejde.*

*Nakupuju levněji,
peníze docházejí,
do práce už nechodím,
teď s korunú marodím.
Vydržím to, uvidím,
přeca neco snesú,
za pár měsíců zapařím
na maškarním plésú.*

REFRÉN

Rouška, rouška, ta ňě trhá ouška, ...

Obr. 4. Autorkou kresleného vtipu je Amélie. Námet vznikl 26. 3., ilustrace 27. 3. 2021. Text: „Celý svůj život jsem si myslel že vzduch je za darmo... dokud jsem si nekoupil respirátor na pusu.“

Mezi dětmi je velmi populární video zpívajícího muže, zveřejněné na portálu YouTube (Vincenc, Lukáš: 2020). Parodii

na nápěv lidové písně *Já mám koně, vraný koně* jsem nejprve vyslechla od dětí a zapsala. Následovalo dohledávání videa zveřejněného 25. 5. 2020. Muž středního věku na něm zpívá:

*Koronavirus, koronavirus,
dám si Gambrinus.
Až to všechno vypiju,
fernetem to zaliju.
Koronavirus, koronavirus,
dám si Gambrinus.*

Děti ve svém převzatém podání upravily některá slova, například *všechno* zaměňují na *všecko*, namísto *zaliju* zpívaly *zapiju* a *Gambrinus* pozměnily na *Gabrinús*.

*Koronavirus, koronavirus,
dám si Gabrinús.
Až to všecko vypiju,
fernetem to zapiju.
Koronavirus, koronavirus,
dám si Gabrinús.*

Na otázku, co je to Gambrinus a fernet, Radim odpověděl: „*Gambrinus je jakdyby druh piva a fernet je něco podobného jak víno, nebo víno spojené s pivem, včil nevim.*“

K dalším humorným dětským reakcím na covid-19 můžeme řadit vtipné průpovídky. Tento žánr patří obecně k velmi oblíbeným a častým projevům, děti si různá úsloví vymýšlejí ve škole i venku, často na aktuální témata.¹⁶ *Koronavirus chytil už aj dinosaur*¹⁷ je průpovídka Dalibora, který tak reagoval na otázku, jestli zná nějakou vtipnou průpovídku. Chlapec uvedl, že si slogan vymyslel, jeho další průpovídka *koronavirus chytila aj Miley Cyrus*¹⁸ [čti Majly Sajrus] však odkazuje na videoklip *Corona Firus* s maňáskem MC Adolfeenem (DJ Roxtar 2020).

Reakcí na politickou aféru někdejšího ministra zdravotnictví Romana Prymuly byla pak průpovídka *Hody, hody, doprovody, Prymula šel do hospody*.¹⁹ Je zajímavé, že toto známé velikonoční kolední říkadlo vzniklo v době, kdy se blížily hody vánoční.

Parodickou variantou zmíněných velikonočních veršů je i refrén písně *Hody, hody, doprovody, já jsem čínský parazit*, jehož autorem je oblíbený český písničkář Pokáč.²⁰ Děti mají ve svém repertoáru pouze refrén, který zpívají z paměti:

*Hody, hody doprovody,
já su čínský parazit,
došel sem až z Wu-chanu
vás šecky nakazit.*²¹

Další píseň, kterou děti znají od zpěváka Jana Pokorného, je *Ježíšek má covid* (Pokáč 2020). Text však dokážou reprodukovat pouze útržkovitě:

*Ježíšek má covid
a v jeslích leží sám,
tak můžeš klidně zlobit,
letos nepřiletí k vám.*

Závěrem

Zajímavým zjištěním výzkumu dětského humoru je fakt, že většina zachycených projevů je převzata ze světa dospělých. Rozhodně to nevypovídá o neschopnosti dětí vytvořit si humor vlastní, jde spíše o snadnou dostupnost a zároveň atraktivitu humoru dospělých – ať už ve virtuálním, nebo v reálném světě. Obecně lze říct, že pro děti jsou nesmírně přitažlivé různorodé prvky ze světa dospělých, nejvíce pak ty, které ve svém obsahu využívají vulgarismy, nebo jsou dospělými zakázané. Děti ve velké míře přejímají vtipné obrázky, videa, vtipná vyjádření a písničky z internetu, pochopitelně i průpovídky rodičů a okolních dětí, které však mají často také svého původce na online sítích. Pozoruhodné je, že tato internetová sdělení děti nešíří jen v online prostoru, ale dokážou se je naučit z paměti a šířit dál ústní formou. Zajímavý je rovněž fakt, že jsou schopny s tímto materiálem dále pracovat a přetvořit jej k obrazu svému, přestože mají k dispozici originální verzi. Dobrým příkladem jsou písně, které děti upravují do místního dialektu. Někdy k tomuto jevu dochází nevědomky – použijí slovo, které je jim bližší, protože si nepamatují přesné znění, v řadě

případů se jedná o jejich vlastní stylizaci, kterou považují za vtipnou.

Ludmila Peterková
(Ústav evropské etnologie FF MU)

Poznámky:

1. Dívky nejraději tráví volný čas venku, hrají fotbal, městečko Palermo a další hry, jezdí na kole a kolečkových bruslích, staví bunkry. V období krize dívkám chybí sociální kontakt se spolužačkami ze sousední obce, které si před krizí zvaly do Blatničky ke společné hře. Postrádají také sportovní aktivity, které organizoval místní klub sportovců. Přesto mají poměrně zajímavé volnočasové využití na zahradě rodinného domu, kde je v létě bazén a v zimě ledová plocha na bruslení a hokej. Nehledě na dobu před krizí či během krize, děti celoročně pomáhají rodičům ve vinici, s prací na zahradě i doma, chodí na ryby, starají se o kočku Micku i koně v místních stájích.
2. Pozoruhodné je, že jedenáctiletá Amélie zvládá bez předchozího nácviku zpívat druhý hlas (převážně v terciích) i u písní, které slyší úplně poprvé. Do jejich repertoáru se dostávají také složitější mollové písně, často hornáckého charakteru, protože otec Michal pochází z obce Louka.
3. „*Ve třídě máme holky, které sa hrajú s pet-shopákama, to je také plastové zvířátko. Chovajú sa jak malé děčka.*“ Rozhovor s Amélií, 20. 3. 2021.
4. Rozhovor s Amélií, 21. 11. 2020.
5. Rozhovor s Amélií, 28. 4. 2021.
6. Rozhovor s Kristýnou, 21. 11. 2020.
7. Rozhovor s Kristýnou, 7. 4. 2021.
8. Zpívání ani tancování v *DFS Jasenka* Radima moc nebaví.
9. Rozhovor s Radimem, 7. 4. 2021.
10. Spolu s tatínkem rád chytá ryby, ve volném čase jezdí venku na kole, loží po průlezkách nebo staví bunkry. V období letních prázdnin je nejraději u babičky Libušky ve Vojkovicích, kde chodí ven se psem. Mezi jeho oblíbené zimní sporty patří lyžování, bobování a bruslení. Když je sám doma, tak nejraději skládá lego.
11. V roce 2021 se obchůzka tzv. blažejáků v den sv. Blažeje kvůli koronaviru nekonala.
12. Obchůzka královniček byla v obci obnovena roku 2000.
13. Amélie vyhrála místní rybářskou soutěž, školní recitační soutěž i školní fotografickou soutěž. Kristýna vyhrála výtvarnou

- soutěž Namaluj Antonínek a svatého Antonína, kde získala kolo. Vyhrála také školní fotografickou soutěž a rybářskou soutěž ve Veselí nad Moravou. Radim byl první v místní rybářské soutěži a školní fotografické soutěži. Pro Občasník obce Blatnička děti nakreslily obrázkové vtipy na téma koronavirus. Děti reprezentují školu ve sportovních soutěžích, doma na hrazdě cvičí výmky i další poměrně složité cviky. Dalibor se spolu s Radimem účastní fotbalových turnajů.
14. Význam slova youtuber: „Člověk či skupina vnášející na platformu YouTube víceméně pravidelně své autorské nebo citované videopříspevky sdružené pod vlastním titulem videoblogu u YT-provozovatele.“: („Youtuber.“ *Slovník cizích slov SCS.ABZ. CZ* [online] [cit. 12. 12. 2020]. Dostupné z: <<https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/youtuber>>).
 15. Rozhovor s Radimem, dne 28. 11. 2020.
 16. Například bílým fialkám Radim říká *biálky*. (Rozhovor s Radimem, dne 7. 3. 2021).
 17. Rozhovor s Daliborem, 28. 11. 2020.
 18. Rozhovor s Daliborem, 16. 1. 2021. Miley Cyrus (* 1992) – americká herečka, zpěvačka a hudební skladatelka.
 19. Rozhovor s Radimem, dne 28. 11. 2020.
 20. Jan Pokorný, zvaný Pokáč (* 1990), český písničkář a textař, hrající na kytaru a ukulele. Patří mezi první české interprety propagující svou hudební tvorbu YouTube.
 21. Originální znění písně dostupné na kanálu Pokáč 2020: „Veselé Covidonoce | POKÁČOVA RYCHLOVKA.“ *YouTube* [online] 10. 4. [cit. 7. 12. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=ICMUVMOX9FY>>.

Literatura:

- Holečková, Eliška 2015: *Humor v dětském věku – čemu se děti smějí*. Bakalářská práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta.
- Kuchařová, Věra 2019: *Česká rodina na počátku 21. století: životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) – Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
- Obec Blatnička 2020: *Občasník Blatničky* 2020, s. 44.
- Pospíšilová, Jana 1997: Je to fialový a leží to na poli, aneb jaké se dnes vyprávějí žakovské anekdoty. In: *Společenství dětí a kultura. Sborník příspěvků: 13. strážnické sympozium, 23.–24. října 1997 ve Strážnici*. Strážnice: Ústav lidové kultury. 182–186.

- Pospíšilová, Jana 2014: *Folklor dětí a jeho etnologický výzkum: Metodologická příručka*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno.
- Richterová, Eva 2016: *Humor u dětí mladšího školního věku se zaměřením na nadané děti*. Magisterská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- Vanovičová, Zora 1981: Dětský folklór a vplyv hromadných oznamovacích prostriedkov. *Slovenský národopis* 29 (1): 107–111.
- Vanovičová, Zora 1997: Dětský folklór mezi ústnou tradicí a masmédiemi. In: *Společenství dětí a kultura. Sborník příspěvků: 13. strážnické sympozium, 23.–24. října 1997 ve Strážnici*. Strážnice: Ústav lidové kultury. 171–177.

Internetové zdroj:

- DJ ROXTAR 2020: „MC Adolfeen – Corona firus“. *YouTube* [online] [cit. 7. 2. 2021]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=cJfu-X9x-kw>>.
- EnVi 2020: „Korona Song.“ *YouTube* [online] [cit. 6. 1. 2021]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=a3v1FyP2hKY>>.
- Pokáč 2020: „Ježíšek má covid | POKÁČOVA RYCHLOVKA.“ *YouTube* [online] 11. 12. [cit. 20. 12. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=ePC5njBK2lw>>.
- „Údaje k 1. 1. 2021.“ *Český statistický úřad* [online] 30. 4. [cit. 10. 5. 2021]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/142756350/1300722103.pdf/53ded62a-5c7c-45ba-b17f-ba60021e5c54?version=1.1>>.
- Vincenc, Lukáš 2020: „koronavirus dam si gambrinus.“ *YouTube* [online] 25. 5. [cit. 2. 12. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=-Hh0lbb8NJo>>.

STOLETÍ SLÁVKA VOLAVÉHO (1922–2022)

Každý vědní obor potřebuje ke svému rozvoji několik typů osobností: vědce, organizátory, propagátory, mediátory. Ve výjimečných případech může některý jedinec obsáhnout i několik těchto rolí. Nejnak je tomu i v případě našeho oboru, ať už mu říkáme národopis, folkloristika, etnografie či etnologie. Jednou z takových výrazných osobností byl

nepochybně i PhDr. Vítězslav Volavý, jehož 100. výročí narození si právě letos připomínáme a který významně zasáhl do rozvoje naší disciplíny ve druhé polovině minulého století. V životním osudu Vítězslava Volavého se odrážejí všechny plusy i minusy této epochy. Narodil se 10. 3. 1922 v Krčmě u Meziboří v okrese Žďár nad Sázavou, v roce 1934 se však přistěhoval do Strážnice a žil zde po zbytek svého života. Zemřel v hodonišské nemocnici dne 11. 4. 1983.

Volavého cesta „ke slávě“ nebyla vůbec přímočará. Po maturitě na strážnickém gymnáziu studoval v letech 1942–1944 hru na housle na brněnské konzervatoři, po druhé světové válce pak na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity češtinu, ruštinu, filozofii, hudební vědu a národopis (1945–1949). Tam v roce 1953 získal i doktorát filozofie. V letech 1949–1956 působil jako pedagog na strážnickém gymnáziu. Poté v letech 1956–1982 stál v čele Krajského střediska lidového umění, v roce 1968 přejmenovaného na Ústav lidového umění (dnes Národní ústav lidové kultury). Tolik v kostce.

Volavého jméno je však veřejnosti a zejména lidem z okruhu folklorního hnutí známé z jiného důvodu. Byť to možná bude znít jako otřepané klišé, ale Vítězslav Volavý byl tím, co nazýváme renesanční člověk – a to jak šíří zájmů a znalostí, tak svým praktickým konáním. Od roku 1943 spolupracoval se strážnickými hudci, v roce 1946 byl jedním z těch, kdo stáli u vzniku strážnických slavností (dnešního MFF Strážnice). A to nejen jako hudebník. V letech 1946 a 1947 dokonce zvítězil v celostátní soutěži o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku! Autorsky se na přípravě pořadů podílel od roku 1951, v letech 1960–1964 dokonce jako předseda Programové rady. Až do svého odchodu byl prezidentem festivalu. Byl též zakladatelem Orchestru lidových nástrojů kraje Gottwaldov (1954–1959), spolupracoval s celou řadou významných moravských cimbálových muzik. Spolu s choreografem

Janem Loutchanem patřil k nejvýznamnějším uměleckým osobnostem strážnického folklorního souboru Danaj.

Čím se Vítězslav Volavý zasloužil o svůj věhlas muzikanta – primáše, sběratele a upravovatele lidových písní? Dá se říci, že vedle důrazu na techniku hry a velké teoretické hudební znalosti se snažil o propojení s poznatky z terénu. Podrobně studoval hru hudeců z celého moravsko-slovenského pomezí, nejvíce však z Hornácka, Strážnicka a Myjav-ska. Na tomto základě vytvořil svůj osobitý a charakteristický styl, opírající se o technickou zdatnost a tvorbu tónu, promyšlenou ornamentiku a dynamiku. To se nakonec díky jeho osobnosti propadlo do obecného povědomí jako tzv. strážnický styl. Dokládá to množství rozhlasových snímků a zvukových nosičů, ale též filmová a televizní dokumentace a produkce.

Dnes už se moc neví, jak složité se Vítězslav Volavý ke svému pojetí interpretace a úprav lidových písní dopracovával. Zejména v počátcích své umělecké dráhy se někdy stával i terčem kritiky, že tak jako on staří lidoví hudeci nehrávali. Sám jsem jej slyšel vzpomínat: „Ale oni tak hrávat ani nemohli! Viděls jejich ruce plné mozolů a zedřené těžkou prací? Neměli ani ty hudební znalosti. Proto jejich hudba byla tak syrová, opravdová a přesto krásná! To vlastně dnes už nikdo nezahraje. To ani nejde.“ Vzpomínal také, jak si představoval, jak by ti staří hudeci asi hrávali, kdyby měli stejné možnosti jako on. Proto chtěl dostat lidové písně a lidovou hudbu na koncertní pódia a byl spokojený, když se mu to dařilo. Právě za tuto činnost a mistrovství mu byl v roce 1975 udělen titul zasloužilý umělec.

Na druhou stranu je význam Vítězslava Volavého zvýrazněn tím, že se v roce 1956 stal zakladatelem a prvním ředitelem strážnického ústavu. V jeho čele stál neuvěřitelných dvacet sedm let a tuto instituci nasměroval k tehdy netušenému rozvoji. Snažil se ji vést v rámci tehdejších podmínek k rozvoji odborné a posléze vědecké práce, k dokumentační a vydavatelské praxi, k budování Mu-

Vítězslav Volavý při výzkumu u cimbalisty Antonína Brandysa (1882–1965) v Místříně. Foto Josef Tomeš 1963. Archiv NÚLK

Vítězslav Volavý se svou cimbalovou muzikou a s Marií Procházkovou (1886–1986), lidovou zpěvačkou ze Strážnice. Foto Lubomír Polášek, nedat. Archiv NÚLK

zea vesnice jihovýchodní Moravy. Někdy to šlo velice ztěžka, ale on v tom uměl „chodit“. Instituci věnoval veškeré své znalosti, vědomosti a zkušenosti. Měl dar velice prozíravě si vybírat spolupracovníky, kteří se pak spolu s ním podíleli na následné profilaci ústavu (např. Josef Tomeš, Jan Souček, Josef Jančář, Jiří Pajer). Byl dobrý psycholog s pedagogickým talentem, dával prostor iniciativě mladých pracovníků, uměl povzbudit. Přitom byl vždy nekompromisní a kritický, měl přehled o každém zaměstnanci a přes svůj někdy značně neformální přístup k řídící práci požíval velké přirozené autority. A co jsem u něj oceňoval zvláště, uměl se svých lidí zastat a podpořit je! Nebál se do práce ústavu zapojit i politicky nepohodlné osoby a vytvořit pro ně pracovní vhodné podmínky. Vyprávět by mohli třeba Josef Jančář, Karel Pavlišťík, Jan Miroslav Krist. A co se týká možnosti publikovat v *Národopisných aktualitách* (periodikum vydávané ústavem v letech 1974–1990) či ve sbornících ze strážnických sympozií, to by mohla dosvědčit i řada jiných. Když jsem se nesměle jako výkonný redaktor těchto tisků ptal, zda s některými jmény nebudu mít potíže, jen se usmál (on, člen komunistické strany) a zeptal se: „Ty jsi viděl nějaký papír, kdo nesmí publikovat? Já ne. Jen to tak nech. Když se to nebude někomu líbit, tak přijde za mnou a to bude moje starost.“ A tyto osoby klidně zval na sympozia, na jednání redakční rady časopisu nebo programové rady festivalu. Vždy si to obhájil. A co více, když mu někdo sáhl křivě na jeho člověka, vždy se jej zastal a až poté si to s ním vyříkal mezi čtyřma očima.

Je třeba také připomenout, že měl velký vztah k přírodě, literatuře, poezii, jeho mimořádné herecké a vypravěčské umění však znali většinou jen jeho nejbližší kolegové.

Je to už sto let, co se Vítězslav Volavý narodil. A už jsou to čtyři dekády, co nás opustil. Když jsem seděl dvacet let na jeho židli coby ředitel strážnického ústavu, často jsem se v různých obtížných

situacích sám sebe ptal: Jak by asi Volavý reagoval, co by říkal? A vždy jsem si musel přiznat, že nevím, protože se vše radikálně změnilo a není možné přemítat, co by, kdyby... Jedno však vím zcela určitě. Vítězslav Volavý byl mimořádnou osobností, byl ředitel, etnograf, folklorista, upravovatel lidových písní, primáš, tanečník, organizátor a autor, výkonný umělec a dobrý člověk. Svým přínosem výrazně zasáhl do vývoje folklorního hnutí na Slovácku, ale ovlivnil toto hnutí také v celé zemi. Patřil k nejznámějším interpretům v oblasti hudebního folklorismu v českých zemích vůbec. Dá se říci, že ztělesňoval zájem o lidovou kulturu, o renesanci folkloru a jeho umělecké ztvárnění v určitém období. Jeho působení v této oblasti trvalo jen cca čtyřicet let, ale jeho práce a nasměrování strážnického ústavu do budoucnosti nese ovoce dodnes. Právě proto si trůfám těch sto let od jeho narození označit jako „století Slávka Volavého“.

Jan Krist
(Milotice)

O LIDOVÉ HUDBĚ A FOLKLORNÍCH INSPIRACÍCH: ROZHOVOR S MILOŠEM ŠTĚDRONĚM U PŘÍLEŽITOSTI ŽIVOTNÍHO JUBILEA

Miloše Štědronežná většina české veřejnosti především jako autora hudby *Balady pro banditu*, slavného muzikálu brněnského divadla Husa na provázku (v době vzniku Balady nesoucího nuceně název Divadlo na provázku). O něco zasvěcenější milovníci tzv. vážné hudby jej znají jako vynikajícího odborníka na dílo Leoše Janáčka, na období renesance, manýrismu, baroka a v neposlední řadě na hudbu současnou, jejímž je zároveň uznávaným skladatelem. A ti, kteří sledují titulky u filmů nebo čtou pozorně programy divadelních her, vědí, že je plodným a vyhledávaným autorem i v této oblasti. Ti, kteří znají Miloše

Štědronež osobně, shledávají jeho renesanční, neskutečně sečtělou osobnost do té míry fascinující, že je buď inspiroje k okamžitému sebevzdělávání, anebo v nich vzbudí poměrně silný pocit méněcennosti týkající se jejich mozkové kapacity (zejména když Vám cituje pasáže z knih v několika světových jazycích nebo jen tak mimochodem z hlavy sype historická data, jména a fakta). Oběma póly jsem si prošla coby studentka hudební vědy na brněnské Filozofické fakultě, kde prof. PhDr. Miloš Štědroň, CSc., přednáší od roku 1971.

Brněnská muzikologie je už od dob Janáčkových úzce spojena také se zájmem o hudební folklor a k osobnostem, které se k tomuto odkazu hlásí, patří po dlouhá léta i Miloš Štědroň. K folklornímu materiálu jako inspiračnímu zdroji v mnoha rovinách vlastní tvorby jej přivedlo nejen studium janáčkovské problematiky, ale především kontakty s etnomuzikologem Dušanem Holým a také spolupráce s Brněnským rozhlasovým orchestrem lidových nástrojů (BROLN). Pro toto těleso napsal množství úprav lidových písní i samostatných skladeb (řada z těchto děl vznikla ve spolupráci s brněnským skladatelem Arnoštem Parschem). Letošní kulaté životní jubileum Miloše Štědronež (nar. 9. 2. 1942 v Brně) se ukázalo být vhodnou příležitostí připomenout tuto životní etapu oslavence a v rozhovoru s ním zavzpomínat i na některé další osobnosti spjaté s rozvojem folklorismu v moravské metropoli.

Rozhovory v Národopisné revui začínají většinou otázkou, jak se jubilant dostal ke studiu národopisu/etnografie/etnologie. Ty jsi vystudovaný muzikolog a hudební skladatel – ovšem s dlouhodobým teoretickým i praktickým zájmem o oblast hudebního folkloru a také o oficiální hudbu lidovou tradicí ovlivněnou, resp. nějak ji reflektující. Co bylo prvním impulzem?

Samozřejmě rozhlas a z něho v době mého mládí stále zaznívající *Sedí*

sokol na javori v podání Jožky Severina, ale další lidové písně zpívané Boženou Šebetovskou, Jarmilou Šulákovou... a spousta BROLNu neustále v okolí. Ale zcela zásadní změna nastala, když jsem byl přijat ke studiu hudební vědy na brněnské filozofické fakultě a jednou jsem v textilním podniku Mosilana musel absolvovat kulturní brigádu. A tehdy já – hrající unavený a ne moc zainteresovaný dělník Beethovena – jsem poznal Dušana Holého, tehdy mladého asistenta katedry národopisu téže fakulty. Znal jsem ho už poslechově z rozhlasu, ale toto bylo setkání úplně jiného druhu. Poprvé jsem uviděl naživo „lidového zpěváka“. Mně nebylo dáno žít ve „folklorní“ lokalitě a najednou jsem já – Brňák rodem – poznal záblesk toho, co se jen velmi obtížně dá přenést do rozhlasu nebo televize. Litoval jsem, že nejsem z „folklorní“ lokality, že toto všechno budu muset postupně poznávat a naučit se to a že velká většina provozovatelů to má v sobě, zatímco já zůstanu navždycky v pozici hosta. Ale neodradilo mě to. A Dušan Holý se stal mým celoživotním guru.

V době mých vysokoškolských studií byl etnomuzikolog Dušan Holý už docent a zažila jsem tehdy také jeho jmenování profesorem. Byl a stále ještě je skutečně inspirující osobností uměleckou i badatelskou, mimochodem stejně jako ty. Co konkrétně ti coby „guru“ poradil?

Upozornil mě např. na valašskou píseň *Poslední je večera má*, která je melodicky takřka identická se Seikilovou písní, takže jsme mohli s mým celoživotním spolupracovníkem skladatelem Arnoštem Parschem napsat skladbu *Moravský Seikilos* pro cimbál a komorní soubor. V bratislavské soutěži o nejlepší skladbu inspirovanou folklorním podnětem [Prix de musique folklorique de Radio Bratislava] jsme se tehdy [1974] slušně umístili, a tak jsme pokračovali. Dušan Holý nám doporučil píseň romské zpěvačky Růženy Danielové o jejím manželovi a dětech, kteří zahynuli v Osvětimi. Nenašli jsme

zpěvačku, která by naši skladbu nazpívala romsky, a tak jsme udělali sólistou tehdejšího violistu BROLNu Jindřicha Hovorku a vyhráli se skladbou *Pláč Růženy Danielové z Hrubé Vrbky nad manželem v Osvětimi* v roce 1975 už zmíněnou bratislavskou soutěž. Dušan Holý se potom k tématu vrátil a spolu se známým romistou Ctiborem Nečasem napsali monografii *Žalující píseň*. Kdyby vyšla anglicky, francouzsky, německy nebo španělsky, stala by se určitě bestsellerem... Potom mi ještě Dušan Holý přiblížil fenomén pohřebního pláče v lidové hudbě – jednak svými studiemi, jednak poukazem na materiály ze Skopje po zemětřesení v roce 1963. Takových podnětů však bylo mnohem víc, Dušan Holý byl pro mne stálým zdrojem inspirace a podnětů...

Začínám mít pocit, že náš rozhovor o tobě je spíše o tobě a Dušanovi Holém... Je to asi logické, když moje první otázka směřovala k tvým folklorním inspiracím. Z doby mého studia si ale pamatuji, jak zaníceně jsi nám přednášel o hudebních kodexech ze 17. století coby pramenech dobového zpěvního a tanečního repertoáru a jak velkou inspirací byly i pro tvou vlastní skladatelskou tvorbu.

Byl to zase Dušan Holý, kdo mě přivedl ke studiu *Vietorisova kodexu* i k levočskému *Pestrému sborníku*, k němuž se vracím nově po výzkumech slovenského muzikologa Ladislava Kačice už po několikáté. Ale největší přínos pro mě znamenal *Caionyho kodex*, který byl hned po převratu v 90. letech 20. století znovu nalezen v Rumunsku a faksimilovaně vydán. Měl jsem tehdy slovenskou studentku, která migrovala mezi Brnem a Bratislavou a přivezla mi od slovenské hudební historičky Ľuby Ballové jen na 24 hodin vypůjčené faksimile kodexu a od té doby ho máme v knihovně. S Dušanem jsme potom napsali studii o dvou v kodexu obsažených romských písních a já jsem potom melodický materiál bohatě využil – např. jako Kyrie v *Missa zingarica*, kterou s malým ansámblem nazpívala Iva Bittová. Tance z *Pestrého sborníku* se pro mě staly celoživotním zdrojem melodické inspirace: jednak jsem je vícekrát aranžoval, jednak jsem je používal i v některých svých skladbách. No a *Vietorisův kodex*? To je fascinující zdroj inspirace a hudební památka zahrnující Maďary, Slováky a další etnika. Je tam materiálů na několik životů... Za to všechno vděčím Dušanovi Holému.

V tvém personálním hesle zařazeném do publikace *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku* se uvádí, že tvůj zájem o lidovou hudbu, který se odrazil v části tvého skladatelského díla, vyplynul mj. ze spolupráce s BROLNem. Jak k tomu vlastně došlo?

Do BROLNu mě přivedl Dušan Holý a seznámil mne s Jaromírem Nečasem a Jaroslavem Jakubíčkem. To už jsem dobře znal Bohumila Smejkalu, se kterým jsem byl spřátelen z JAMU a jehož jsem obdivoval jako primária Janáčkova kvarteta a primáše BROLNU. Potom přišla „všivá“ 70. léta: vyhodili nás ze svazu skladatelů, protože jsme se – naštěstí – nestali součástí tzv. zdravého jádra. Jediný, kdo mně a třeba i Miloslavu

Išťvanovi umožňoval něco natáčet, byl právě BROLN a jeho dramaturgové Nečas a Jakubíček. Byla to velká škola. BROLN byl soubor lidí z různých lokalit, které spojovala láska k lidové hudbě, a působil jako jakási enkláva v době rozlézající se normalizace, která – jak už to bývá – měla vlastně opačný název oproti logice svého působení – měla se jmenovat abnormalizace...

Jakubíček s Nečasem a později se Smejkalem a Hovorkou umožnili mně, Miloslavu Išťvanovi a Arnoštu Parschovi psát pro orchestr a jeho sólisty. S mnohými hudebníky BROLNu jsme se skamarádili – např. s nezapomenutelnými manželi Červenkovými (basistou Jaroslavem a nepostradatelnou cimbalistkou Helenou) nebo s výborným houslistou a aranžérem Radkem Zaplatalem, kterého jsem přitáhl do svých scénických hudeb v divadle Husa na provázku. Ale byli to i další – třeba Koloman Bitto, tatínek „mé“ Ivy z Provázku, nebo legendární cimbalista Ján Gašpar, zv. Hrisco. Jednou před koncertem BROLNu uvažoval na toaletách nahlas můj kamarád Arnošt Parsch, zda je třeba se oholit. Z kabiny se ozval Hrisco: „*Na to sa, brat, vyser. Aj Beethoven bol zarastený...*“ Nevím, odkud to Hrisco nabral...

Když už jsi zmínil „tvou“ Ivu Bittovou, je třeba připomenout i „tvou“ hudbu k *Baladě pro banditu*. V několika rozhovorech jsi již prozradil, že jsi v době vzniku tohoto legendárního muzikálu netušil, že autorem libreta je Milan Uhde, což se dnes může jevit paradoxně, ba groteskně. Málo se ale ví, jak je s *Baladou* „spojen“ i jeden z nejtvrdších normalizátorů, člen předsednictva ÚV KSČ Alois Indra...

Když jsme v Divadle na provázku uvedli v roce 1975 muzikál *Balada pro banditu*, Jaromír Nečas coby pracovník redakce lidové písně brněnského studia Čs. rozhlasu představení navštívil a byl jím tak zaujat, že se rozhodl songy z inscenace natočit. Nevím, jak probíhalo interní jednání v rozhlase, ale

výsledkem bylo, že vydával naše písně za jakousi odnož lidové hudby, a tak prosadil natáčení. Cítili jsme tehdy, že s tím asi měl potíže a že nebylo zřejmě úplně snadné toto tvrzení v rozhlasu prosadit. Ale Jaromír Nečas, s nímž jsem tehdy už intenzivně spolupracoval jako s kmenovým autorem brněnského Malého divadla hudby (a poezie) – a který pro nás vytvářel vynikající pořady o lidové hudbě z celého světa a tak o dvacet let předběhl vlnu etno-hudby (i world music), si *Baladu* prosadil. Vysílala se, měla ohlas u posluchačů – zejména u jednoho, který do rozhlasu volal a žádal, aby se těch písniček natočilo a vysílalo více... Jmenoval se Alois Indra a lze si představit, jaká byla reakce vedení brněnského rozhlasu. Telefonát tohoto politického monstra vedl k tomu, že místo původně povolené půlhodinové frekvence jsme natočili asi třicet písní, a tak vznikl materiál, ze kterého mohl být později pořízen zvukový nosič... Jaromír Nečas má hlavní zásluhu na procesu, kterému se dnes říká „medializování“. Pravidelně jsem mu za to děkoval při návštěvách u něj v Brně na Údolní (dříve Třída Obránců míru a ještě dříve Talgasse), kam – nejen mne, ale i tebe a řadu dalších – zval k posezení u dobré hudby a vína.

Tvůj vztah k folkloru je úzce svázán rovněž s dalším tvým životním badatelským i uměleckým „tématem“ – Leošem Janáčkem...

Už asi třicet let se pokouším vždy znovu zformulovat tezi Janáček a folklor – přesněji Janáček a lidová píseň a lidová instrumentální hudba. Obvykle to nadpisuji jako „dvojí Janáček“ – ten „před folklorem“ a ten s ním a po něm. Těch zhruba deset let jakéhosi folklorního opojení způsobilo zcela zásadní změnu. Janáček přestal tradičně komponovat, věnoval se takřka výlučně úpravám lidových písní a na rozdíl ode všech skladatelů v Čechách a na Moravě přijímal toto poslání na více než sto procentní úvazek a s pevnou vírou v autochtonnost tohoto

počinání. Nechtěl nic vylepšovat – na rozdíl od Vítězslava Nováka a dalších skladatelů rovněž se takto inspirujících, bral folklor obrazně řečeno s lícem i rubem a snažil se ho poznat i jako sociální jev. V důsledku toho se mu radikálně změnil rukopis, protože potřeboval rychle zachycovat a skicovat a k tomu se připojily i nápěvky mluvy jako důležité entity melodie lidské řeči. Tento Janáček už komponoval úplně jinak než všichni jeho současníci, předchůdci i mladší současníci. Milan Kundera řekl poeticky, že se stydí za rané skladby Janáčka. Je to pravda? Odpovídám s Pilátem: Co je pravda?!? Ve srovnání s Dvořákem je na tom dost pravdy. Rozhodně lze uzavřít, že ten druhý a opravdový Janáček začíná po čtyřicítce, ale překvapivě svěží, mladistvý na rozdíl od opotřebovaných a často i rozhádaných současníků. Druhý Janáček začíná takřka „na zelené louce“ a po zlomovém *Amarovi* přijde *Její pastorkyňa* a složitý proces jejího vzniku a potom sociální expresionismus bezručovských sborů. To všechno už je veliký a nový Janáček...

S Janáčkem tě, jak dobře vím, pojí také zájem o Sušilovu písňovou sbírku. Vzpomínám, jak jsi nás jako studenty nabádal, ať si sedneme ke klavíru a celou si ji přehrajeme – což jsem dodnes nestihla. Ty sis ji opravdu prošel celou?

Jestli jsem prošel úplně celého Sušila, to si nejsem jistý, ale rozhodně jsem k tomu spěl a možná jsem vám to v přednáškách a seminářích hlásal. Prání otcem myšlenky. Ale při různých příležitostech jsem se k Sušilovi vracel, protože mě přitahovaly balady. Pak přišlo sušilovské jubileum v roce 2004. Uvědomil jsem si při něm, jak složitě to Sušil měl: byl svíran církevní cenzurou, autocenzurou a s tím vším se musel při sběru písní vypořádávat. Na rozdíl od takového Jana Jeníka z Bratřic, který si mohl zapisovat pro sebe všechno to, co od (nejen) vojáků okolo sebe slyšel. Několikrát jsem se vrátil

k sušilovskému zápisu balady *Byltě jeden člověk* i k dalším písním. A nakonec jsem k již zmíněnému jubileu napsal krátký dramalet o tom, jak Sušil přijíždí do rodného Rousínova, kde na něj čeká starosta a celé město, kudy pak současně projíždí zrychleným vlakem jedenáctiletý Janáček s maminkou do fundace starobrněnského kláštera a budoucí operní bard se ptá maminky, „*proč tam tak vítají teho flandáka*“. Můj dramalet je zpodobněním obav starosty, který vše řídí a morálně jistí jen s mírným úspěchem...

Vím, že stále sleduješ českou a moravskou „folklorní“ scénu (tu více tradicionalistickou i tu koketující s world music). Jak hodnotíš vývoj v této oblasti? Co tebe konkrétně zaujalo, co považuješ za zásadní milníky? A lze vůbec ještě přijít s něčím novým, překvapujícím?

Osobně cítím zcela zásadní rozdíl mezi nádhernou syrovostí starých nahrávek, dokonce i z válečků a první vlny folklorismu do 50. až 60. let 20. století, a postupného plíživého vrstání role profesionálů (často i původem ze silných folklorních lokalit), kteří stvořili nové perfektní a vysoce profesionální kapely (u dechovky je to nejmarkantnější, Moravanka znamenala naprostý zvrat). Tento proces je už mapován a měl by být monograficky komplexně zpracován s tím, že je nezastavitelný, pokračuje a pokračovat jistě bude. V těch zmíněných 50. a 60. letech ale ještě bylo hodně z toho velkého vzednutí, které bylo zlomovým sociálním jevem. Vždyť když hledáme tzv. lidovou píseň v 15.–17. století, jsme v situaci Otakara Hostinského, který za tolik let badatelského úsilí jich vydal třicet šest... I když se to po něm podařilo dotáhnout téměř ke stovce, přece jen je tato „lidová“ píseň spíš raritou několika klášterních sběratelů, kteří si to mohli dovolit vzhledem ke svému postavení (Košetický, záznamy v Kladubech, na Strahově, v Rajhradě, Canticilena diversae, tzv. hanácké opery),

a teprve situace po francouzské revoluci a napoleonských válkách způsobila, že se dno postupně převrátilo a opovrhovaný a anonymní lid se stal třetím stavem a národem. Ve hře *Chameleon aneb Josef Fouché*, kterou jsme dělali v divadle Husa na provázku, jsme to měli vyjádřené Kunderovým dvojverším: „Dej se ke třetímu stavu, chceš-li mít na krku hlavu.“ No a tak nastala mocná vlna folkloru, folklorismu, sběru lidových písní, falz. My jim vděčíme za novou národní identitu – autoři rukopisů královedvorského a zelenohorského sestrojili časovanou bombu, která z velké části vytvořila nový politický národ. Proč to všechno připomínám? Protože i tak reakční vláda, jako byla rakouská po napoleonských válkách a vídeňském kongresu, byla více méně donucena využít tohoto nového zájmu o „lidové, starobylé, původní, mytické“ k průzkumu, který jí měl dodat fakta o stabilitě, nebo vratkosti vládnutí (myslím tím samozřejmě tzv. guberniální sběr z roku 1819...). Končím: Pro mě je folklor Sušil, Bartoš, Janáček, Zeman, Bíma mnozí další až po naši dobu, kde je zárukou především vazba na lokalitu. A potom je spousta nových syntéz, kde se mísí to, co se dříve nemohlo setkat. Absolventi JAMU, špičkoví instrumentalisté vytvářejí v dnešním „folkloru“ druhou, třetí nebo čtvrtou vrstvu a přibývá spousta dalších dovedných syntetiků i parazitů, kteří se takto živí či přizívají. Ale to už bych byl v pozici Glareana, který na konci středověku napsal traktát *Dodekachordon*. Četl ho málokdo, ale všichni o něm mluvili, a nakonec vznikl mýtus o tom, že Glareanus jasnozřivě předpověděl na konci 15. století převahu a nadvládu dur-mollového systému. Ano, předpověděl, ale jak? Napsal něco v tom smyslu, že ušlechtilé mody jsou vytlačovány těmi novými hospodskými stupnicemi a tuto Sodomu a Gomoru já už naštěstí nezažiji... Tak napsal Glareanus... Pro mě je blízko této situace skutečnost, když jeden příslušník Tata Bojs „pomáhá“ hornácké hudbě tím, že ji různě echuje a „nalézá“ jí neobvyklá

akustická prostředí. To lze, ale pro mě je vklad té hornácké hudby tak 95 % a její rockerský „pomocník“ tam vnáší tak maximálně 5 %...

Brněnská hudební věda se k hudebnímu folkloru hlásí už od dob Janáčkových, mnohé zde pedagogicky působící osobnosti se této oblasti věnovaly a publikovaly k tomuto tématu důležitá díla. Také studenti dnešního Ústavu hudební vědy FF MU si vybírají témata z oblasti dotýkající se hudebního folkloru coby fenoménu či inspiračního zdroje. Vím, že často jsi vedoucím těchto prací právě ty. Přišli s těmi tématy sami studenti, anebo jsi je k tomu navedl ty?

Diplomky inspirované folklorem či folklorismem? Samozřejmě je jich hodně a rozdělil bych je zhruba na dvě až tři skupiny. Tu první tvoří lidé z folklorně aktivních lokalit, kteří chtějí psát o soubojích ze svého okolí, v nichž často působili, nebo dosud působí. Takových prací existuje dost. Dále to jsou studenti, kteří se dostali k zájmu o toto téma přes sociologicko-historické konotace – např. magisterské práce o Hábových „nových lidových“ a budovatelských písních, o podobných písních Josefa Berga, ale také třeba práce s historickým akcentem – o romských písních z *Caioniho kodexu* nebo o moresce a jejím průniku do slovenského východomoravského folkloru. A potom řada prací o muzikálech a tam nechybí ani ty s vlivy folk-folkloru – např. Ulrychův Radúz a Mahulena, pokus o nové uchopení Zeyerovy slovenské pohádky po Sukovi !?/!... A potom jsou i analytické práce hodnotící upravovatelskou činnost velkých sběratelů – Zemana, Bíma, samozřejmě i Janáčka, Nováka atd.

Milý Miloši, děkuji nejen za rozhovor, ale také za všechna inspirativní osobní setkání, kterými jsi mne poctil. Přeji ti hodně zdraví a osobní pohody a těším se na tvé další tvůrčí počiny.

Lucie Uhlíková
(Etnologický ústav AV ČR)

PŘÁNÍ HELENĚ MEVALDOVÉ

Životní jubilea bývají zpravidla nejen příležitostí popřát oslavenci do dalších let zdraví, osobní pohodu a úspěchy, ale také důvodem k bilancování toho, čeho dosáhl. V případě PhDr. Heleny Mevaldové, která oslavila v květnu letošního roku své sedmdesátiny, je co zaznamenat. Již jubilejní články zveřejněné před deseti lety, při jejích šedesátinách (*Národopisný věstník* 2012/2 a *Národopisná revue* 2/2012), byly doprovázeny bohatou bibliografií i soupisem výstav a výzkumných projektů, nechyběla významná spolupráce s kolegy na dokumentaci a prezentaci etnografy studovaných kulturních projevů. Jak můžeme doložit v následujících řádcích, ani v dalším desetiletí nechybí výčet dokumentačních počínů, publikačních výstupů, odborná spolupráce s památkáři i kurátory etnografických sbírek. Po celé desetiletí ji také najdeme mezi členy Redakční rady *Národopisného věstníku*, kam sama pravidelně přispívá.

Překročíme-li šedesátku, začínáme si zpravidla uvědomovat postupně se omezující možnosti odborné práce, ať už z důvodu zdravotních, nebo nedostatku příležitostí. To neplatí pro Helenu Mevaldovou. Její činnost je záviděníhodná a přináší významné výsledky. Z popisu dokončených nebo rozpracovaných témat je patrné, že její dlouhodobý zájem o některé části hmotné lidové kultury, zejména nábytek, bydlení, stavby a řemesla, trvá nadále. Na studium nábytkových fondů uložených v muzeích plynule navazuje dlouhodobá dokumentace lidové ornamentiky, zejména výzdoby dřevěných předmětů. Výsledky shrnují dvě pozoruhodné studie – jedna je zařazená do rožnovské monografie *Malovaná jizba* (2012), druhá v publikaci *Na dřevě malované* (2015). Své zkušenosti a znalosti muzejních fondů uplatňuje jubilanťka po mnoho let také jako členka poradních sborů pro sbírkotvornou činnost v muzeích v Mělníku, Roztokách u Prahy a v Berouně, od roku 2017 také v Etnografickém

oddělení Národního muzea. S muzei je spojen její autorský podíl na tvorbě výstav. Poslední, na které se v Etnografickém oddělení Národního muzea podílela, byla výstava *Krmě – jídlo – zdroj* otevřená v roce 2012. Po odchodu z tohoto oddělení nicméně svou spolupráci s kolegy nepřerušila. Pracovala například na prvních verzích scénáře a výběru exponátů pro dlouhodobou výstavu *Venkov*, jež byla prezentována v Letohrádku Kinských v letech 2014–2018. O rok později byla odbornou poradkyní při přípravě a realizaci výstavy lidového nábytku v Regionálním muzeu v Kolíně. Své znalosti tradiční hmotné kultury nabídla v roce 2017 také pořadatelům každoroční výstavy betlémů v Betlémské kapli.

Přehled studií publikovaných v posledním desetiletí v odborných časopisech, sbornících a regionálních monografiích dokládá, že Helena Mevaldová soustředila svou pozornost na zpracování výsledků výzkumů realizovaných v předešlých letech ve všech oblastech svého odborného zájmu. Výčet projektů a prezentace jejich výstupů dokládá jen jednu stránku její osobnosti – pracovitost, důslednost v získávání podkladů, kvalitu hodnocení pramenů, ochotu spolupracovat s kolegy a přispět tak ke zdatu

díla. Druhou jsou její osobní vlastnosti – obětavost, ohleduplnost, vstřícnost. Kdybych měla charakterizovat dlouhá léta naší spolupráce, nemohu opominout její empatii, snahu vyslechnout potíže, přispěchat s pomocí a navrhovat řešení.

Na závěr mého přání k prožití dalších zdravých a činorodých let si dovoluji osobní vzpomínku. Váže se k roku 1995 a dni, kdy jsme se obě neočekávaně staly členkami Hlavního výboru Národopisné společnosti. Hned první dny a měsíce spolupráce byly naplněny činností pro nás dosud neznámou. Vzhledem k tomu, že Helena Mevaldová pracovala v Praze – na rozdíl od nás přespolních, padla na ni péče o bankovní účet, čerpání peněžních prostředků, kontakt s Radou vědeckých společností, tiskárnou. V letech společně prožitých v tomto poměrně hektickém období existence společnosti jsem u ní vždycky našla podporu a nabídku pomoci, kterou považovala za samozřejmou bez ohledu na čas, který všem úkolům musela věnovat.

Když její otec, spisovatel František Nepil končil svá rozhlasová vystoupení, poslední věta vždycky zněla *Přeji Vám dobrou a ještě lepší jítu*. Ráda bych milé kolegyni popřála totéž, abychom se mohli těšit z jejích dalších studií, výstav i prostého setkávání.

Jiřina Veselská
(Frýdek-Místek)

Výběrová bibliografie H. Mevaldové za léta 2012–2022

- Ornamentika valašského lidového nábytku. In: Tichá, Jana – Lidák, Petr a kol.: *Malovaná jizba. Umělecké řemeslo a užité umění ve sbírkách Valašského muzea v přírodě (18. – 1. pol. 20. století)*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2012. 66–77.
- Stavby z nepálených cihel na Berounsku a Hořovicku. In: Malach, Roman – Válka, Miroslav (eds.): *Vesnická stavební kultura*. (= Etnologické studie 18). Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2014. 45–55.
- Roubené sýpky a špýčary na Berounsku a Hořovicku. In: Malach, Roman – Válka, Miroslav (eds.): *Vesnická stavební kultura*.

- (= Etnologické studie 18). Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2014. 131–138.
- Záměr vytvoření Muzea lidové architektury v přírodě v Praze. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie* 70, 2015 (3–4): 27–40.
- Obecné aspekty problematiky (Lidový nábytek. Výrobci. Druhy lidového nábytku. Technologie malby. Ornamentika a motivy výzdoby lidového mobiliáře. Druhy malby na dřevěném podkladě. Regionální varianty lidového malovaného nábytku. Svatba). In: Kafka, Luboš – Mevaldová, Helena: *Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku*. Praha: LIKA KLUB, 2015. 7–40.
- Podbrdsko a Berounsko. In: *Lidové stavby Středočeského kraje – jih*. Praha: Kotěrovo centrum architektury o.p.s. pro Středočeský kraj v nakladatelství Foibos Books s.r.o. 2017. 33–40.
- Anastazius Papáček a jeho kresebná dokumentace lidové architektury ve fondu Národního muzea. *Národopisný věstník* 36 (78), 2019. *Supplementum. Zpravodaj Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení České národopisné společnosti* 16, 2019: 10–20 (R. Tykalem).
- Výroba košťat z březového proutí v 80. letech 20. století v Hostomicích pod Brdy. In: Michňová, Nikola – Bárta Pražák, Tomáš (eds.): *Učiňte zkoušku a jistě zůstanete stálým odběratelem! Proutěná kultura v kontextu času a prostoru*. Praha – Mělník: Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Mělník, 2019. 178–186.
- Podbrdsko a Berounsko. In: Bureš, Pavel (ed.): *Lidové stavby Středočeského kraje*. Praha: Foibos Books s.r.o., 2020. 103–113.
- Lidový malovaný nábytek na Slánsku. *Slánské rozhovory* 2022 [v tisku].

ZDRAVICA K 70. NARODENINÁM OLDŘICHA KAŠPARA

Bolo to približne v polovici januára tohto roku, keď sme sa v nemenovanej pardubickej reštaurácii stretli viacerí pracovníci Katedry sociálnej a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Pardubice. Na oslavu svojich 70. narodenín nás tam totiž ako svojich kolegov pozval doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc.

– „náš pán docent“, ako mu v Pardubi-
ciach zvykneme hovoriť. Vyjadruje to ve-
ľa, mimo iné, a predovšetkým, náš vzťah
k nemu (a ten jeho k nám). Pretože na
katedre je nielen najstarší, ale v kontex-
te pomerne nízkeho veku väčšiny ostat-
ných jej členov ten vekový rozdiel nazna-
čuje aj iný ako pracovný vzťah medzi
nami – priateľský, mentorský, ba nie-
kedy priam otcovský. Okrem toho cesty
osudu vytvorili tak trochu paradoxnú si-
tuáciu, pretože to zariadili tak, že až na
pár výnimiek sme všetci, vrátane mňa,
boli v rôznych fázach našich štúdií jeho
žiakmi, čo sa na našich vzťahoch muse-
lo prejaviť. A už dávnejšie ma to priviedlo
k žartovnej poznámke, že na pardubickej
katedre je tak trochu „překašparováno“,
čo náš oslávenec nezabudol vo svojom
príhovore pripomenúť. Je mi jasné, že
okružle životné jubileum významného
človeka by si zaslúžilo väčšiu pozornosť
i účasť, než akej sa mu dostalo v malej
pardubickej reštaurácii, covidová doba
ako i iné dôvody však zapríčinili, že osla-
va bola skromná. Ale azda o to srdečnej-
šia, i keď zúčastnení sprevádzajú pána
docenta až v tejto fáze jeho života a ka-
riéry, takže zákonite s ním majú menej
životných zážitkov ako jeho generační
súputníci. Napriek tomu dúfam, že táto

zdravica bude výstižná a že s ňou bude
spokojný nielen náš jubilant.

Tolko azda na úvod. Veľmi osobný
úvod. Tento typ textu sa samozrejme ne-
zaobíde ani bez formálnejších informácií
týkajúcich sa života a práce oslávenca,
dovoliť si ich však i naďalej dopĺňať
o neformálne úvahy a postrehy. Oldřich
Kašpar sa narodil 6. januára 1952 v mo-
ravskej dedinke Jestřebí, ležiacej na
úpätí Jeseníkov. Dodnes sa tam často
a rád vracia, pretože nech už ho život
a práca zaviedli kamkoľvek (Olomouc,
Praha, Kuba, Mexiko, Španielsko...), do-
mov mu zostal hlboko v srdci. Je ale nut-
né dodať, že tento domov sa o svoje pri-
vilegované postavenie v srdci pána do-
centa musel časom začať deliť aj s inými
miestami, predovšetkým s Mexikom. Je
do istej miery príznačné, že sa Oldřich
Kašpar narodil na sviatok Troch kráľov,
keďže jeho priezvisko sa zhoduje s jed-
ným z nich. Akýsi *nomen omen* ho teda
sprevádzal od úplných začiatkov.

Oldřich Kašpar študoval na Strednej
všeobecne vzdelávacej škole s rozšíre-
nou výukou francúzštiny v neďalekom Zá-
brehu, odkiaľ sa presunul do Olomouca,
kde sa na Pedagogickej fakulte Univerzity
Palackého venoval štúdiu histórie a češtiny
(1970 – 1974). Zároveň navštevoval
i Filozofickú fakultu tej istej univerzity, kde
v roku 1975 získal po úspešnom rigoróz-
nom konaní titul PhDr. z histórie. Nasle-
doval presun na Filozofickú fakultu Kar-
lovej univerzity do Prahy, kde v Stredisku
iberoamerických štúdií úspešne absol-
voval ašpirantúru (1974 – 1978) a získal
titul CSc. v odbore svetové dejiny. Jeho
kandidátska práca bola publikovaná v ro-
ku 1983 pod názvom *Nový svět v české
a evropské literatuře 16.–19. století*. Na
tej istej fakulte pôsobil jubilant v rokoch
1974 – 2011 postupne ako vedecký pra-
covník, odborný asistent a docent (habili-
toval sa v odbore cudzokrajnej etnografie
v roku 1996), a to v Stredisku iberoame-
rických štúdií a na etnologickej katedre
(počas svojej existencie sa jej názov me-
nil). Na pardubickej katedre pôsobí ako
docent od roku 2004 až do súčasnosti.

Počas takmer päťdesiatich rokov svojej pedagogickej a výskumnej činnosti prednášal Oldřich Kašpar na univerzitách vo Francúzsku, Portugalsku, Taliansku, Rusku, Poľsku a Slovinsku, ale, pochopiteľne, tiež v Španielsku, na Kube a v Mexiku. Ako som už vyššie uviedol, práve Mexiko sa mu stalo druhým domovom, kde sa v plodnej aktivite stretol jeho osobný život s pracovným. Ako sám zvykne často vraviť, zlomovým bodom, vďaka ktorému sa z nádejného historika európskeho staroveku stal mexikanista, bola kniha *Dědic Montezumův* od mexického autora talianskeho pôvodu Carla Cocioliho, ktorú ako šestnásťročný dostal od svojho strýka. Romantické nadšenie pre históriu a domorodú Ameriku dostalo v tom momente impulz i styčný bod a stalo sa odrazovým mostíkom pre Kašparovo ďalšie profesijné smerovanie. A to i napriek skutočnosti, že sa do Mexika kvôli bývalému režimu po prvýkrát dostal až roku 1987. Jeho bádateľská a prednášková činnosť zameraná na aztécku (historicky) a nahuaskú (historicky a etnologicky/antropologicky) civilizáciu, jezuitov (najmä tých českých) pôsobiach v koloniálnom období v dnešnom Mexiku a všeobecne na česko-mexické/latinskoamerické/španielske vzťahy mu vyniesla viaceré ocenenia a uznania, ktoré poukazujú na to, že zanechal nezmazateľnú stopu i v samotnom Mexiku. Od roku 2000 je členom korešpondentom (*académico correspondente*) Mexickej historickej akadémie (*Academia Mexicana de la Historia*) a v roku 2018 bol na Autonómnej univerzite štátu Hidalgo (*Universidad Autónoma del Estado de Hidalgo*) v Pachucae za svoju dlhoročnú prednáškovú činnosť menovaný čestným a hosťujúcim profesorom (*profesor honorario y visitante*). Toto ocenenie odráža nielen jeho pôsobenie na dotýčajnej univerzite, ale i na ďalších mexických univerzitách – Michoacánskej univerzite sv. Mikuláša z Hidalgo (*Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo*) v Morélii, Autonómnej univerzite Dolnej Kalifornie (*Universidad Autónoma de Baja California*) v Mexicali, Querétarskej

autonómnej univerzite (*Universidad Autónoma de Querétaro*) v Santiagu de Querétaro, Iberoamerickej univerzite (*Universidad Iberoamericana*) v hlavnom meste a na Mexickej národnej autonómnej univerzite (*Universidad Nacional Autónoma de México*) rovnako v hlavnom meste.

Význam Oldřicha Kašpara pre Mexiko našiel svoju odozvu aj na najvyššej štátnej úrovni. V roku 2018 totiž na základe dekrétu vtedajšieho prezidenta Spojených štátov mexických (ako znie oficiálny názov tejto krajiny) Enriqueho Peñu Nietu získal Rád aztéckeho orla (*Orden Mexicana del Águila Azteca*), ktorý mu slávnostne odovzdala mexická veľvyslankyňa v Českej republike Rosaura Leonora Rueda Gutiérrez v priestoroch veľvyslanectva v Prahe. Ide o najvyššie štátne vyznamenanie udeľované od roku 1933 cudzincom za významné služby mexickému národu. Oldřich (alebo Oldřich, ako jeho krstné meno vyslovujú Mexičania) Kašpar ho dostal za celoživotné štúdium a prednáškovú činnosť v oblasti mexickej histórie a antropológie ako i za viac ako desiatku kníh s mexickou tematikou, ktoré napísal. Zaradil sa tak k takým osobnostiam, akými sú britská kráľovná Alžbeta II., bývalý juhoafrický prezident Nelson Mandela, peruánsky spisovateľ a nositeľ Nobelovej ceny za literatúru Mario Vargas Llosa, kolumbijský spisovateľ Gabriel García Márquez, spevák írkej skupiny U2 Bono či španielsky operný spevák Plácido Domingo. Je na mieste dodať, že spolu s ním dotyčný rád za tie isté zásluhy dostala zároveň i Ludmila Holková, rodáčka z Paskova, ktorá od roku 1965 žije v Mexiku. Je pre mňa potešením a cťou, že sa osobne poznám aj s ňou, za čo celkom príznačne môže pán docent, ktorý mi u nej vybavil akýsi azyl a pomocnú ruku, keď som v roku 2004 do Mexika prvýkrát vycestoval. Nemusím dodávať, že pani Holkovú navštevujem dodnes.

Oldřich Kašpar publikoval viac ako tridsať vedeckých a odborných kníh a niekoľko stoviek štúdií, odborných článkov a recenzií v češtine, španielčine, nemčine

a francúzštine. Okrem toho sa venuje i prekladateľskej činnosti (ako do češtiny tak i do španielčiny) a píše tiež rozprávky a dobrodružné poviedky pre deti a mládež ako i cestopisy, pričom sa necháva inšpirovať Mexikom, jeho históriou a domorodými obyvateľmi. Svoje cestopisy (napr. *Toulky magickým světem Mexika*) doslova okoreňuje kuchárskymi receptami, v čom sa odráža jeho veľká záľuba vo varení a musím priznať, že na jeho kulinárske výtvory sa vždy teším. Pán docent zároveň so študentmi nacvičuje divadelné predstavenia ako i recitačné večery, opäť na mexické indiánske témy, na ktorých sa stvárnajú významné historické udalosti a zaznieva predhispánska poézia (väčšinou v jeho prekladoch). Spolupracuje tiež s Českou televíziou, TV Noe a TV Nova ako i s Českým rozhlasom.

Čo dodať na záver tejto zdravice? Nedá mi nespomenúť si na minuloročné vydanie študentskej konferencie Socioekon organizovanej na pardubickej katedre. Pán docent tam prezentoval svoj zatiaľ posledný cestopis *Záhada d'ablových očí a další stránky z cestovních deníků* (2019). Počas nasledovnej diskusie sa postavil jeden pán a povedal, že pán docent bol kedysi jeho učiteľom a že na jeho prednášky nikdy nezabudne. Bolo to viac ako symbolické. Nie, neznamená to, že sa prednášky Oldřicha Kašpara museli takto pozdávať úplne všetkým – avšak veľkej väčšine áno, čo som si za tú dobu, čo ho osobne poznám (od roku 1998) vefakrát všimol, a to ako v Prahe, tak i v Pardubicach.

Drahý pán docent, v mene pardubickej katedry ako i v mene Vašich kolegov a priateľov z bližšieho i vzdialenejšieho okolia Vám k sedemdesiatke želim všetko najlepšie a veľa zdravia (to v prvom rade), ale taktiež i ďalších študentov, ktorým budete odovzdávať svoje hlboké vedomosti a bohaté skúsenosti, a dúfam, že sa na akademickej pôde ako i v súkromí budeme stretávať ešte veľmi dlho.

Radoslav Hlúšek
(Katedra porovnávacej religionistiky,
FIF UK Bratislava)

Vybraná bibliografie Oldřicha Kašpara:

- Nový svět v české a evropské literatuře 16.–19. století.* Praha: Univerzita Karlova, 1983.
- Etnografie mimoevropských oblastí – Amerika 1–3 (Jižní Amerika, Mezoamerika, Severní Amerika).* Praha: SPN, 1985, 1986, 1987 (s F. Vrhelom).
- Tam za mořem je Amerika. Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století.* Praha: Československý spisovatel, 1986.
- České překlady ze španělské literatury 16.–18. století.* Praha: SČP, 1987.
- Zlato v rouše smrti. Antologie z evropských a amerických kronik o dobývání Tenochtitlánu a Tahuantinsuyu.* Praha: Naše vojsko, 1990.
- El libro español en Bohemia.* Madrid: Biblioteca Nacional. 1990 (s J. Forbelským a K. Kozickou).
- Los jesuitas checos en la Nueva España, 1678-1766.* México: Universidad Iberoamericana, 1991.
- Zámořské objevy v 15. a 16. století a ich ohlas v českých zemích / Descubrimientos de ultramar en los siglos 15 y 16 u su repercusión en los países Bohémicos.* Praha: Kora, 1992.
- Tadeáš Haenke. Český účastník Malaspinovy výpravy.* Pardubice: Kora, 1994.
- Légendes et contes de Aztèques.* Paris: Gründ, 1995.
- Märchen der Azteken.* Hanau: Dausien, 1995.
- Neuvadnou mé květy, neumlknu mé písně. Výbor z aztécké, kečuánské a mexické poezie.* Praha: Dauphin, 1996.
- El Nuevo Mundo y el corazón de Europa. La civilización azteca en las bibliotecas checas (Estudios sobre las relaciones entre Bohemia y América Latina).* Morélia: Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, 1997.
- Děti Opeřeného hada. Mýty. Legendy a pohádky mexických Indiánů.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- Dějiny Mexika.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy.* Brno: Nadace Universitas Masarykiana, 2002.
- Pád zlatých říš. Praha: Kora, 2004.*
- Cuentos, mitos y leyendas del México antiguo.* México: Editorial Trillas, 2004 (s L. Holkovou).
- Bohemika ve španělských a mexických fondech. Bibliografie a první zprávy o výzkumu / Los materiales bohémicos en los*

fondos españoles y mexicanos. Bibliografía y primeros informes de investigación. Praha: Ústave etnologie FF UK, 2005.

Kapitoly z dějin knižních vztahů českých zemí, Španělska a španělského zámorí v 15.–18. století / Capítulos de la historia de relaciones de la cultura literaria entre los países bohémicos, España y regiones ultramarinas españolas en los siglos XV-XVIII. Praha: Ústav etnologie FF UK, 2006.

Bohemika v historických knižních fondech Španělska, Portugalska a Mexika 15.–18. století / Materiales bohémicos en los fondos históricos de las bibliotecas españolas, portuguesas y mexicanas siglos XV-XVIII. Praha: Togga, 2008.

El país de manzanas, el país de naranjas y el país de nopales. Estudios de la historia de las relaciones checo-españolas y checo Mexicanas. Pardubice: Universidad Pardubice, 2013.

Hernando Colón v zrcadle své knihovny. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018.

O červeném sportáku a jiné současné pověsti a fámy z Mexika. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018.

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU VĚRY KOVÁŘŮ

Zní to až neuvěřitelně, ale 7. května letošního roku, uprostřed intenzivní práce, oslavila v obdivuhodné fyzické i duševní kondici své devadesátiny PhDr. Věra Kovářová. Životní dráha této výjimečné osobnosti v žádném případě nekoresponduje s tíhou stáří, oslabením postřehu, elánu a entusiasmu. To si jasně uvědomujeme zvláště ve chvílích, kdy vidíme tuto energickou a temperamentní dámu stále vystupovat na nejružnějších odborných seminářích a kulturních akcích. Ženám se prý nemá připomínat jejich postupující věk, ale já mohu dosvědčit, že vypadá stejně svěže a elegantně jako po celou tu dobu čtyřiceti let, co se známe.

Při vyslovení jejího jména si široká kulturní veřejnost vybaví drobnou, ale nepřehlédnutelnou osobnost, která je mimořádně čilá a výkonná nejenom při záchraně tradičních lidových staveb v terénu či mezi členy folklorních souborů při tanečních seminářích, ale stále aktivně a zodpovědně naplňuje roli etnografky, památkářky, autorky pořadů a odborné poradkyně napříč regiony naší země. Každodenně pozitivně naladěná, zvědavá, pohotová, všude přítomná a nesmírně pracovitá žena je totiž své práci oddaná tělem i duší. Kam přijde, tam je obklopena přáteli. Svou energii věnuje mladým lidem ve folklorních souborech, starostům obcí, vlastníkům památkově chráněných objektů, všem, kteří za ní přijdou pro radu. Intenzivně pracuje na dokumentaci a záchraně tradičních lidových staveb, pátrá v archivních materiálech i v terénu, aby pomohla uchovat odkaz našich předků dalším generacím.

Absolventka národopisu a hudební vědy na brněnské Filozofické fakultě (1950–1954) již od studií tihla nejen k hudebnímu a tanečnímu folkloru, ale také k lidovému stavitelství a orientovala se také na dokumentaci lidové architektury v terénu. Studium, identifikace a ochrana zmíněných projevů tradiční lidové kultury se staly významnými podklady pro její bohatou publikační činnost, kterou mohla od roku 1969 rozvíjet na někdejší Krajském středisku památkové

péče a ochrany přírody v Brně. Jejími kolegy byly takové osobnosti, jako např. Ing. arch. Otakar Máčel, PhDr. Miloš Stehlík, Ing. arch. Vladimír Novotný, stavitelé Augustin Žlábek, Karel Ochman a celá řada dalších, kteří ji zasvěcovali do nelehké památkářské praxe. Věra Kovářů na ně často s velkou úctou vzpomínala. Památkářkou byla dlouhých třicet sedm let a lidové stavby se staly její celoživotní „parketou“. Hned na počátku své kariéry poznala i veškeré strasti při záchraně památek, a zejména památek lidového stavitelství. Zažívala tak nejenom výhry, ale i porážky a nepřízeň.

Když jsem se před více než čtyřiceti lety jako mladá adeptka památkové péče poprvé potkala s Věrou Kovářů, nemohla jsem mít lepší učitelku. Doslova mně omráčila svojí vitalitou, nezdolným optimismem a zaujetím pro památky lidového stavitelství. Bylo to velmi nakažlivé. Já jsem v zajištění památkové péče pomalu zestárla, elán mládí se postupem času vytratil, část iluzí vzala za své. Věra Kovářů však zůstala a zůstává po celá léta úplně stejná, přesně taková, jak si ji pamatuji z onoho prvního setkání 4. 10. 1981 na kontrolním dni obnovy památky lidového stavitelství čp. 118 v Tupesích. Vidím ji jako dnes, elegantní dámu francouzského šarmu oděnou s vysokou mírou vkusu, ale s nezbytným „pracovním nářadím“ – batůžkem na zádech, v ruce s velkou kabelou se spisy, fotoaparátem a svačinkou a kolem ní ono naprosto nedefinovatelné fluidum, kterým si dokázala postupně získat i ty nejzatvrzelejší vlastníky památkových objektů – a že jich nebylo málo. Přišla a hned jí bylo všude plno.

Při záchraně památek lidového stavitelství, jejichž obnova v rámci hmotného kulturního dědictví patří k nejproblematictější, uplatňovala Věra Kovářů nejenom své etnografické vzdělání, ale i obrovskou míru diplomacie a empatie. V první řadě ji vždy zajímali lidé. V centru její pozornosti nebyla pouze stavba (její struktura či technologie, již byla postavena), ale také lidé, kteří ji postavili a kteří v ní bydleli. Než začala tzv. čist

vlastníkovi levity, že se dostatečně nestará o svoji památku a nechá ji chátrat, poptala se dědečka po zdraví, zhodnotila úrodu na zahradě a pochválila babičce pěkný šátek, kytky před domem nebo pěknou zástěru. Po takovém entréee byl už jenom málokterý vlastník schopen nějakým způsobem paní doktorce oponovat a vzdorovat. U starostů obecních a městských úřadů zase uplatňovala taktiku cukru a biče – a je pravdou, že to fungovalo. Snažila se je přesvědčit, že původní lidové stavby v jejich obci jsou poklad, který je nutné zachovat. Byla vždy trpělivá a za cennou památku bojovala jako lvíce třeba i pár let. Práce v terénu není ale vůbec lehká, je namáhavá a zůstává pravdou, že z terénu často jezdila domů unavená. A když se nedařilo, tak pořád dokola hledala, co udělala špatně. Mívala dlouhé telefonáty s vlastníky památek, se kterými se snažila vyjednávat. Nikdy nebyla nesmlouvavá. Věděla, že dialog s vlastníky a práce v terénu jsou při záchraně památek nezbytné a že jenom tudy vede cesta k jejich záchraně. Umět vyložit všechny argumenty a každý krok zdůvodnit, to je velké umění, které Věra skvěle ovládala. Často to bylo až na úrovni misionářské práce. Jednala s nadhledem, kompetencí a vlídně, ale pomáhala také vlastníkům se získáváním finančních prostředků na záchranu a obnovu památky.

Společná práce v terénu při záchraně památek lidového stavitelství na Uherskohradištsku, kde jsme se potkávaly jako zástupci orgánu a organizace státní památkové péče, byla pro mě obrovskou školou života. A že to nebylo snadné, pochopí každý, kdo Věru Kovářů zná. Zpočátku, než jsem si zvykla a než došlo ke vzájemné symbióze, jsem si občas připadala jako na vojenském cvičení. Věra nasadila ostrou turistickou chůzi a už jsme bok po boku rázovaly některou dědinou nebo kopanickými kotáry. V zimě, v létě, v dešti i ve vánici. Nic nás nemohlo zastavit. V létě, když bylo např. po dešti a památka lidového stavitelství se nacházela daleko od cesty v náletové zeleni a vysoké trávě, abychom si zcela

nezničili boty, prodíraly jsme se mokrou trávou naboso, s botami v ruce. Na podzim z nás zase padalo bláto takovým způsobem, že řidič autobusu, do kterého jsme nastoupily, nebyl schopen slova. Než se na něco zmohl, Věra Kovářů, s humorem sobě vlastním, ho obdařila milým slovem, líbezným úsměvem, a bylo „vymalováno“.

Až po letech jsem pochopila, jak nesmírně je pro každého památkáře práce v terénu důležitá. Zejména práce s vlastníky objektů, protože právě tato osvěta ze zdola je pro záchranu památek nezastupitelná a jediná možná. Tuto osvětu Věra celou svou profesní kariéru provzovala a dosud provozuje a nedokáže ji nahradit ani sebelepší památkový zákon. A represe už vůbec ne. Vysvětlování, přesvědčování, přímý kontakt a komunikace s vlastníkem, systematickosti a vytrvalost, ba přímo tvrdohlavost, to byly hlavní zbraně Věry Kovářů. Kdo s ní spolupracoval, musil si vážit jejich odborných zkušeností, nadhledu a životní moudrosti. Byla iniciátorem a posléze též památkovým dohledem při rehabilitaci a revitalizaci řady památek lidového stavitelství ve Zlínském a Jihomoravském kraji i v kraji Vysočina. K jejím vytyčeným cílům na Uherskohradištsku patřilo, aby se v jednotlivých vesnicích podařilo obcemi vykoupit, následně obnovit a zpřístupnit veřejnosti alespoň jednu památku lidového stavitelství. Tak byla v 80. letech zahájena nelehká, ale v konečném důsledku velmi úspěšná cesta, na jejímž konci zůstaly desítky zachráněných a zpřístupněných objektů ve Vlčnově, Veletinách, Lopeníku, Komni, Strání, Dolním Němčí, Bánově, Nivnici, Drslavicích, Hluku, Tupesích, Břestku, Topolné, Zlámanci a mnoha dalších obcích.

Důvěrně blízká byla Věře Kovářů publikační činnost, která nás dokáže vždy názorově obohatit. Za nejvýznamnější tituly lze označit zejména *Lidový dům na Valašsku* (1973), *Lidový dům v jihomoravském kraji* (1976), *Vinohradnické stavby na jižní Moravě* (2005, s J. Matuszkovou), *Katalog lidového stavitelství okresu*

Hodonín (2007) a *Lidové stavby na moravském Horácku* (2009, s J. Kučou). S Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici se podílela na vytváření dokumentů s videokazetami o lidovém stavitelství. Početné jsou i její články v odborných časopisech a sbornících.

Tato výrazná osobnost památkové péče ve svých aktivitách neustala ani po svém odchodu z brněnské památkové instituce. Nadále se angažuje v práci s řadou institucí a muzeí v České republice i na Slovensku, je členkou poradního sboru při Valašském folklorním sdružení, předsedkyní pro plošnou ochranu památek v ČR, členkou subkomise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně. V letech 2006–2017 se podílela rovněž na řešení grantového úkolu Ministerstva kultury *Identifikace a dokumentace tradičního lidového stavitelství ve Zlínském kraji*. Hlavní pozornost věnuje především lidové kultuře hmotné, problematice lidového stavitelství a neustále vyvíjí aktivity k jeho záchraně.

Neméně důležitou oblastí zájmu Věry Kovářů je ale také nehmotné kulturní dědictví – lidová píseň, hudba a tanec. O své bohaté znalosti materiálu i jeho původních nositelů se ráda dělí na tanečních seminářích, kurzech či v porotách soutěží a přehlídek a napomáhá tak vytvářet vztah k tradicím naší země. Její folkloristickou erudici spojenou s nevšedním estetickým cítěním odrážejí i desítky choreografií pro folklorní soubory.

Věra Kovářů nikdy neodmítla prosbu o pomoc: umí poradit, pochválit, ale i přátelsky zkritizovat. Její aktivní přístup k životu přinutí každého velice rychle pochopit, co znamená rčení, že každý je tak mladý, nakolik se cítí. Jejím životním krédem jsou určitě tradiční hodnoty – v jejím případě ovšem nejen pěstované, ale i skutečně žité. Jedno z jejích hesel, kterého se vždy držela zní: Když padnu, tak zase znovu vstanu.

Kulturních, odborných a vědeckých akcí, jichž se Věra Kovářů neúnavně účastnila a zúčastňuje, by bylo bezpočet. Za svoji mimořádnou činnost

v oblasti folkloru a památkové péče obdržela celou řadu krajských, celostátních i zahraničních ocenění. Je zcela jasné, že letošní významné jubileum nepředstavuje v jejím čínorodém životě žádný závažný předěl.

Končím přáním: Nechť Tě, milá Věro, neopouští Tvůj nezlomný optimismus, elán, zápal pro dobrou věc a láska k lidem, jež obohacuje a inspiruje nás, kteří se s Tebou tak rádi setkáváme. Ad multos annos!

Jana Spathová
(Velehrad)

ZA PROFESOROM KARLOM KASEROM

Krátko pred Veľkou nocou, 11. apríla 2022, v slovinskom Pirane po dlhej a ťažkej chorobe zomrel Karl Kaser (1954 – 2022), profesor Univerzity v Grazi a priekopník historickej antropológie juhovýchodnej Európy. Balkanistická komunita tak prišla nielen o akademického pracovníka – vedca, učiteľa, mentora, kritika a organizátora transdisciplinárnych podujatí, ale najmä o priateľa vždy ochotného načúvať druhým a pripraveného pomôcť tam, kde bolo treba.

Karl Kaser pochádzal z rodiny maliara izieb z mestečka Pischelsdorf vo východnom Štajersku. Proletárske rodinné zázemie neprialo akademickej kariére. Až vďaka programu podpory, ktorý v 70. rokoch 20. storočia umožňoval mladým ľuďom z chudobných rodín študovať prakticky zadarmo, sa v roku 1974 zapísal na štúdium histórie a slavistiky na univerzite v Grazi. Ako poslucháč histórie si mohol vybrať učiteľský smer, ktorý by mu umožnil relatívne bezpečné živobytie, alebo neistú perspektívu spojenú s vedeckým zameraním. Karl Kaser si vybral vedeckú dráhu, hoci si potom ešte dlhý čas musel na živobytie privyrábať maľovaním izieb. Od tretieho semestra sa začal orientovať na dejiny juhovýchodnej Európy. Vedúcim katedry

dejín juhovýchodnej Európy bol v tom čase profesor Ferdinand Hauptmann (1919–1987), pod vedením ktorého Karl Kaser v roku 1980 obhájil doktorskú dizertáciu o srbských politických zoskupeniach v Bosne a Hercegovine začiatkom 20. storočia. Počas prípravy dizertácie sa prvýkrát dostal na polročný výskumný pobyt do Sarajeva. Spomínal na to ako na skúsenosť, ktorá zásadným spôsobom ovplyvnila jeho pohľad na svet.

Úspešná obhajoba dizertácie však neznamenal bezproblémový začiatok akademickej kariéry. Hoci bol život Karla Kasera od začiatku spojený s pracoviskom, ktoré vybudoval profesor Hauptmann, dlhých osem rokov nemal na univerzite stále miesto. Začínal ako spolupracovník na výskumných projektoch financovaných z rôznych externých zdrojov. Kým dnes ide o štandardnú prax (ktorú mimochodom Karl Kaser sústavne kritizoval, pretože podľa neho predstavovala komercializáciu vedy), v 80. rokoch 20. storočia bolo postavenie projektového spolupracovníka na univerzitách veľmi problematické. Nešlo len o to, že zárobok sotva pokryl základné živobytie; možno ešte väčší problém predstavovali napäté vzťahy, ktoré vládli medzi kmeňovými zamestnancami univerzity a pracovníkmi na projektoch. Späťne toto obdobie Karl Kaser hodnotil mierne ironicky ako dobu, keď síce nemal peniaze, ale zato mal veľa času, takže mohol intenzívne pracovať na habilitačnej práci. Zároveň dodával, že prekérna situácia projektového pracovníka ho naučila, ako napísať úspešnú žiadosť o grant, a to dávno predtým, než sa táto zručnosť stala aj v strednej Európe nevyhnutnou na prežitie v akademickej sfére.

Habilitoval sa šesť rokov po obhajobe dizertácie, v roku 1986, a to monografiou *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881)* [Slobodný roľník a vojak. Militarizácia agrárnej spoločnosti na chorvátsko-slavónskej Vojenskej hranici (1535 – 1881)]. O dva roky neskôr, v roku

1988, sa na balkanistickej katedre stal odborným asistentom na polovičný úväzok. Až v roku 1996 bol vymenovaný za riadneho profesora dejín juhovýchodnej Európy a na tejto pozícii zotrval do konca života.

Už od svojej habilitačnej práce sa Karl Kaser zameriaval na sociálnu históriu, ktorá sa stále viac obohacovala kontaktmi s etnológiou a kultúrnou antropológiou. Toto zblížovanie sa udialo v niekoľkých krokoch. V rokoch 1986 a 1988 vyšla dvojdielna monografia *Bäuerliches Leben in der Oststeiermark seit 1848* [Roľnícky život vo východnom Štajersku od r. 1848], ktorú Karl Kaser napísal spoločne s kolegom Karlom Stockerom. Vďaka tomuto dielu sa Kaser etabloval v oblasti dejín každodenného života. To mu následne otvorilo dvere k spolupráci s viedenským sociálnym historikom Michaelom Mitterauerom, ktorý sa venoval predovšetkým historickoantropologickému výskumu európskej rodiny. Zároveň začal začiatkom 90. rokov 20. storočia spolupracovať s americkým kultúrnym antropológom Joelom M. Halpernom (1929 – 2019) z University of Massachusetts, ktorý v 50. rokoch 20. storočia uskutočnil rozsiahly terénny výskum vo vtedajšej Juhoslávii.

Príklon Karla Kasera k historickej antropológii však mal aj ďalší dôvod, a to znechutenie z nárastu nacionalizmu, ktorý sprevádzal transformáciu postsocialistických krajín. Kaser bol od začiatku skeptický voči „klasickým“ politickým dejinám, takže inšpirácie zo sociálnej histórie, dejín každodennosti, etnológie a kultúrnej antropológie sú v jeho diele zrejmé od začiatku. Od 90. rokov 20. storočia sa však aj v rámci historickoantropologického zamerania orientoval na témy, ktoré idú naprieč etnickými a náboženskými skupinami. Patrí k nim jednak rodina a príbuzenstvo, jednak štruktúry moci a vlády. K jeho ťažiskovým prácam z toho obdobia patrí monografia o balkánskom patriarcháte z roku 1992 *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des*

balkanischen Patriarchats [Pastieri, bojovníci, kmeňoví hrdinovia. Pôvod a súčasnosť balkánskeho patriarchátu], historickoantropologická analýza rodinných štruktúr na Balkáne z roku 1995 *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan: Analyse einer untergeordneten Kultur* [Rodina a príbuzenstvo na Balkáne: analýza zanikajúcej kultúry] ako aj syntéza z roku 2000 *Macht und Erbe. Männerherrschaft, Besitz, und Familie im östlichen Europa (1500-1900)* [Moc a dedičstvo. Nadvláda mužov, majetok a rodina vo východnej Európe (1500–1900)].

Na práce o rodinných štruktúrach nadväzuje viacero monografií zameraných špecificky na rodovú problematiku. Spomeniem len dve: prvá vyšla v roku 2008 – *Patriarchy after Patriarchy: Gender Relations in Turkey and in the Balkans, 1500-2000* [Patriarchát po patriarcháte: rodové vzťahy v Turecku a na Balkáne, 1500 – 2000] a posledná v roku 2021 – *Femininities and Masculinities in the Digital Age: Realia and Utopia in the Balkans and South Caucasus* [Feminity a maskulinity v digitálnom veku: Realie a utópia na Balkáne a na južnom Kaukaze].

Začiatkom tretieho tisícročia sa vedecké záujmy Karla Kasera rozširujú o tematiku vizuálnej kultúry. Spolu s Natašou Mišković z Bazileja, Barbarou Deller z Grazu a s ďalšími spolupracovníkmi založili rozsiahly digitálny archív vizuálneho materiálu z juhovýchodnej Európy VASE (*Visuelles Archiv Südöstliches Europa*). Na vizuálne kultúry Balkánu sa Kaser zamerával predovšetkým vo dvoch monografiách. Rozmanitým formám vizuality v rozličných kultúrnych a náboženských kontextoch sa venuje kniha z roku 2013 – *Andere Blicke. Religion und visuelle Kulturen auf dem Balkan und im Nahen Osten* [Iné pohľady. Náboženstvo a vizuálne kultúry na Balkáne a Blízkom východe]. Práca z roku 2018 je zameraná predovšetkým na sociálne dejiny kina na Balkáne – *Hollywood auf dem Balkan. Die visuelle Moderne an der europäischen Peripherie (1900-1970)* [Hollywood na Balkáne. Vizuálna

moderna na európskej periférii (1900–1970)].

Vo výberovom prehľade vedeckého diela Karla Kasera nemožno opomenúť ani jeho knihy učebnicovej povahy. Prvú učebnicu dejín juhovýchodnej Európy publikoval ako odborný asistent v roku 1990 pod názvom *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft: Eine Einführung* [Dejiny juhovýchodnej Európy a historiografia: úvod]. Poskytuje v nej predovšetkým prehľad metodologických prístupov k tomu, ako sa písalo o dejinách juhovýchodnej Európy. Druhé vydanie tejto učebnice (z roku 2002) už obsahuje aj kapitolu venovanú historickej antropológii. Tej Kaser venoval aj rozsiahly zborník z roku 2003 *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa: eine Einführung* [Historická antropológia v juhovýchodnej Európe: úvod], ktorého bol spolueditorom a do ktorého prispel niekoľkými kapitolami. Najnovším dielom učebnicového charakteru je práca z roku 2011 *The Balkans and the Near East: Introduction to a Shared History* [Balkán a Blízky Východ: úvod do spoločnej histórie].

Karl Kaser bol typom učiteľa, ktorý dokázal inšpirovať. Veľmi rýchlo pochopil, že ak majú jeho študentky a študenti nadobudnúť plastickejší obraz o historickej antropológii so zameraním na balkánske krajiny, nestačí obmedziť sa len na štúdium textov. Do výučby preto zaviedol techniky terénneho výskumu a terénne exkurzie. Prvou takouto výpravou bola trojtýždenná exkurzia do severoalbánskej vysokohorskej oblasti Dukagjin, ktorú v roku 1993 viedol s kolegom z Ústavu etnológie Helmutom Eberhartom. V roku 1995 vyšiel zborník *Albanien – Stammesleben zwischen Tradition und Moderne* [Albánsko – život kmeňov medzi tradíciou a modernou] zostavený zo študentských prác založených na tejto výprave. V neskorších rokoch sa tieto terénne exkurzie skrátili približne na týždenné cesty a zvyčajne viedli do mestských centier (Sarajevo, Novi Sad, Dubrovnik a pod.). Podstatnou súčasťou

exkurzií vždy boli konkrétne zadania, ktoré mali študentské dvojice alebo trojice riešiť s využitím rôznych techník terénneho výskumu.

Ako inšpiratívny učiteľ a školiteľ Karl Kaser vychoval množstvo úspešných doktorandov a doktorandiek. Patrí k nim napríklad Hannes Grandits, v súčasnosti profesor na Humboldtovej univerzite v Berlíne, Ulf Brunnbauer, profesor v Regensburgu, Gentiana Kera, profesorka na univerzite v Tirane, Elife Krasniqi, výskumná pracovníčka v Gazi. Z katedry, ktorú založil Ferdinand Hauptmann, urobil Kaser pracovisko, kde sa vždy v otvorenej diskusii a priateľskej atmosfére stretávali nielen myšlienky a nápady, ale aj vedecké disciplíny. Preto bolo len logické, že sa katedra sídliaca v zámočku Meerscheinschlössl na Mozartgasse 3 časom premenovala z Oddelenia dejín juhovýchodnej Európy na Juhovýchodoeurópske dejiny a antropológiu (SOEGA; *Südosteuropäische Geschichte und Anthropologie*).

Za svoje celoživotné dielo získal Karl Kaser viacero ocenení. Patria k nim čestné doktoráty, čestná profesúra univerzity v albánskom Skadare, čestné členstvo vo výskumnom centre Slovinskej akadémie vied a umení a napokon, krátko pred smrťou, Medaila Konstantina Jirečka, ktorú udeľuje Südosteuropa-Gesellschaft so sídlom v Mníchove.

Správa o úmrtí profesora Karla Kaseru ma zastihla počas exkurzie s malou skupinkou študentov v Sarajeve. Istým spôsobom je to symbolické: v socializmom Sarajeve mladý Karl Kaser zbieral materiál ku svojej dizertácii, v povojnovom Sarajeve v roku 2004 som pod jeho vedením absolvoval svoju prvú terénnu exkurziu na Balkáne a do súčasného Sarajeva teraz vodím na terénne exkurzie svojich študentov. Milý Karl, budeš nám, svojim oficiálnym aj neoficiálnym študentom, chýbať, ale budeme sa snažiť niešť ďalej tvoj odkaz.

Andrej Mentel
(Ústav sociálnej antropológie
FSEV UK Bratislava)

ETNOLOGICKÉ DNI 2022

V dňoch 5. – 7. 4. 2022 sa na nitrianskej katedre Etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa uskutočnil edukatívny a populárno-vedný festival Etnologické dni. Podujatie určené nielen pre študentov tohto odboru, ale aj príbuzných vedných disciplín a pre širokú verejnosť prebiehalo tento rok hybridnou formou – prezenčnými prednáškami, ktoré boli streamované online cez platformu YouTube. Katedra etnológie a folkloristiky v Nitre si tento rok pripomína 30. výročie založenia a Etnologické dni 2022 boli jednou z akcií, ktorými toto jubileum oslávila.

Prvý prednášajúci – Ján Botík – sa venoval isitnému umeniu z Kovačice (Srbsko) a výskumom dolnozemsých Slovákov. Nasledovali prednášky absolventov katedry – Michal Noga z Národného osvetového centra v Bratislave predstavil študentom svoj výskum interpretačného štýlu ľudovej hudby Kameníkovcov z rusínskej obce Vyšný Orlík (okr. Svidník), Peter Obuch z Centra tradičnej kultúry v Myjave zameral svoju pozornosť na tradičnú nástrojovú hudbu na slovensko-moravskom pomedzí, na herný repertoár a formy jeho osvojovania v období do 60. rokov minulého storočia. Zatiaľ čo príspevok Michala Nogu mal viac popisný charakter, Peter Obuch sa bližšie venoval analýze kontextu fungovania vybranej hudobnej produkcie vo výskumných lokalitách.

Druhý deň Etnologických dní 2022 otvorila svojou prednáškou o problematike orálnej histórie Hana Hlášková z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave. Po nej nasledoval ďalší absolvent nitrianskej katedry – Richard Benech, ktorý poslucháčom priblížil špecifické mikulášske obchôdzky v oblasti slovenských Bielych Karpát (Vršatské Podhradie, Lednica) spolu aj s projekciou filmu Čerti Bielych Karpát. Druhý deň uzavrela komentovaná prechádzka mestom Nitra s lektorom Turistického

informačného centra Petrom Michalíkom. Záznamy jednotlivých prednášok sú dostupné na YouTube kanáli s názvom Katedra etnológie a folkloristiky.

Etnologické dni 2022 sa skončili celodenným online odborným seminárom s názvom *Fašiangy na Slovensku*. V dvoch blokoch sa s príspevkami o priebehu fašiangových festivít predstavili nielen odborníci z akademického prostredia, ale predovšetkým aktivisti z rôznych regiónov Slovenska. Príspevky boli zaujímavé a podnetné. Väčšina z nich mala popisný charakter, vďaka čomu bolo možné badať podobné vzorce premeny fašiangových festivít či už napr. v kontexte premeny kultúrnej politiky po roku 1948 a neskôr po roku 1989, alebo kvôli premene životných priorit spojených s prispôsobovaním sa profesijným povinnostiam.

Ďalší zaujímavý aspekt, ktorý prienieslo toto jedinečné podujatie, bolo uchopenie konkrétnych termínov laickou verejnosťou (pojmy ako folklór, tradícia, tradične prejavy, autentika a pod.) Pre odborníkov bolo zaujímavé sledovať, ako verejnosť venujúca sa činnosti spojenej so zachovávaním tradícií tieto pojmy interpretuje (ako sa ich významy líšia od interpretácie akademickej verejnosti), ako s nimi pracuje a ako ich významy ovplyvňujú aktivity v regióne/lokalite. Ako výsledok seminára je avizovaný zborník, v ktorom budú jednotlivé príspevky získané od širokej verejnosti analyzované a kriticky komentované.

Barbora Turčanová
(Ústav evropské etnologie FF MU)

UMĚNÍ DO LAVIC? PRVKY TRADIČNÍ LIDOVÉ KULTURY JAKO SOUČÁST VZDĚLÁVACÍHO KURIKULA

Ve dnech 4.–5. května 2022 se v Kutné Hoře konala konference *Umění do lavic?* organizovaná Národním informačním a poradenským střediskem pro kulturu (NIPOS) ve spolupráci s Galerii

středočeského kraje (GASK). Konference se konala pod záštitou ministra kultury a nesla podnázev *Dětské umělecké aktivity jako cesta k trvalému zájmu o kulturu a umění*. Setkání bylo určeno zejména pedagogům na základních a základních uměleckých školách, dalším pracovníkům s dětmi a mládeží a v neposlední řadě i studentům pedagogiky. Na konferenci se rovněž mohli hlásit zástupci kulturních organizací, samotní umělci a další odborníci, kteří měli zájem nacházet nové cesty v oblasti dětského vzdělávání i možné mezioborové dialogy.

Náplní první části konference bylo představení jednotlivých uměleckých oborů obsažených v rámcovém vzdělávacím programu pro základní školy. Dílčí části se tedy týkaly výchovy hudební, výtvarné, dramatické, taneční a pohybové, filmové a audiovizuální. V programu měla své místo také tradiční lidová kultura, která je průsečíkem zmíněných oblastí a zároveň je obsahem několika klíčových kompetencí. Toto téma přijely na konferenci prezentovat Magdalena Maňáková a Alena Schauerová s projektem *Tady jsme doma – Regionální folklor do školy*. Autorky představily hlavní cíl projektu, tedy začlenění vybraných regionálních folklorních prvků přímo do vyučování, ale snažily se rovněž poukázat na to, že právě folklor jako synkretický fenomén v sobě kloubí prvky hudební, výtvarné, dramatické, pohybové a taneční, a může tak být zcela přirozeným prostředkem k naplňování uměleckých výchov. Příspěvek také zahrnoval konkrétní ukázky z projektu, čímž bylo posluchačům názorně demonstrováno, jakými rozmanitými způsoby je možné s regionálním folklorním materiálem pracovat a do jakých vzdělávacích oblastí jej lze na základní škole implementovat. Autorky představily také dva díly metodické příručky *Regionální folklor do škol – manuál pro učitele I, II*. Obě publikace byly následně okamžitě rozebrány, což poukazovalo na zájem účastníků o diskutovanou problematiku. Přednáška vzbudila na konferenci pozitivní ohlas, odborníci

také vysoce ocenili manuál pro učitele, zejména pro jeho výbornou a přehlednou strukturu, snadnou orientaci a možnost téměř okamžitého použití v praxi. Prezentace projektu *Tady jsme doma – Regionální folklor do školy* tak svou teoretickou stránkou i praktickou dimenzí vytvořila přirozený přechod a spojník ke druhé části konference, kterou byly inspirativní mezioborové workshopy.

Po celou dobu konference se debatovalo také o způsobech, jakými by se dal efektivně rozšířit podíl uměleckých aktivit ve školních lavicích. Aktuálně se totiž plánuje rozsáhlá revize rámcových vzdělávacích programů, která vychází především z klíčového dokumentu pro rozvoj vzdělávací soustavy nesoucího název Strategie 2030+. Mezi cíle Strategie 2030+ patří například výraznější zaměření se na získání kompetencí sloužících pro aktivní občanský, profesní i osobní život, větší individualizace učení či snižování nerovností v přístupu ke vzdělání. Je tedy otázkou, zda se v rámci probíhajících velkých revizí rámcových vzdělávacích programů podaří tradiční lidové kultuře, prostřednictvím zmíněných snah, zaujmout místo nejen pro svůj hodnotný obsah, ale i coby prostředek k dosažení kvalitního vzdělání.

Terezie Řánková

(Ústav evropské etnologie FF MU)

PAVLA HAMPTON – JAN KUČA: ATLAS LIDOVÝCH KROJŮ ČESKÉ REPUBLIKY. [Bohdaneč]: Cyranův Ostrov, 2021, 227 s.

Na konci loňského léta vyšla výpravná publikace dvojice autorů Pavly Hampton a Jana Kuči zaměřená na prezentaci variant lidového oděvu ze všech etnografických a historických regionů z území nynější České republiky. Amatéřská kreslířka a tlumočnice se s filologem a kurátorem sbírek sešla nad společným dílem z iniciativy a za podpory provozovatelů soukromého Muzea Ostrov lidových krojů.

Struktura knihy se na první pohled jeví propracovaně. Je uvedena texty redakce s cílem představit pohnutky pro vydání publikace a s medailony obou autorů. Následuje stručné ponaučení o vývoji a významu kroje a o historii vědeckého bádání prostřednictvím slov externích spolupracovníků Daniela Dědovského a Ireny Štěpánové. Pro lepší orientaci v problematice typologie, územního rozšíření a odkládání či zanikání krojů jsou tyto kapitoly doplněny mapovými vyobrazeními. Podstatnou část knihy zaujmají barevné kresby postav mužů a žen v krojovém ošacení doprovázené popisnými informacemi. Dílo uzavírá souhrn použité literatury.

Při důkladném seznámení se s obsahem knihy však přichází po odborné stránce přinejmenším rozpačitý dojem spojený s posláním díla i vlastním provedením, způsobený absencí kritického přístupu redakce i samotných autorů k realizaci záměru publikace jako výjimečného komplexního díla dosud v českých zemích nedosaženého. Široké téma odívání obyvatelstva venkova a malých měst je zde shrnuto do úvodních statí nebo popisů k ilustracím v podobě stručných obecných textů se značně omezenou výpovědní hodnotou a zásadní „atlasová“ část s kresbami krojových kompletů je nepříznivě ovlivněna nejasnou metodou výběru a neobvyklého zpracování.

Jedním z hlavních motivů vydání publikace byla touha po narovnání situace v historicky praktikovaném rozdělení badatelských a dokumentačních snah na oblast českou, moravskou a německou. Tvůrci knihy poukazují na chybějící spolupráci mezi institucemi zabývajícími se etnografickým výzkumem a dokumentací a na nezájem o vytváření společných výstupů. Spatřují dílčí příspěvek k nápravě popsaného stavu v zařazení několika krojovaných párů z oblastí dříve obývaných německy hovořícím obyvatelstvem do obrazové části publikace, přičemž se ale sami dopouštějí selekce jen na určitá etnika a jiná, žijící dříve na území vymezeném plochou dnešní České republiky,

zcela opomíjejí. Toto řešení lze sice označit jako drobný, ale nikoliv první či ojedinělý krůček, jak predikují úvodní texty. Podobný přístup je doložitelný v již dříve vydávané národopisné či vlastivědné literatuře česky i německy psané a určené ke studiu tradičního odívání. Některé tyto práce autoři využívali a jsou i citovány v bibliografickém soupisu.

Ještě výše je postaven ambiciózní záměr dodat do českého prostředí dosud chybějící publikaci, která by komplexně v jednom výtisku představila všechny významné krojové celky Čech, Moravy a Slezska. Sami autoři však vzápětí boří svůj vysoce postavený cíl nejen uvednou charakteristikou obsahu knihy, ale zejména následnou skladbou vyobrazení v přehledové části. Nejdříve definují orientaci „na všechny významnější lidové kroje ze všech regionů Čech, Moravy a Slezska“ a vymezují okruh soustředění se pouze „na autentické podoby svátečních, slavnostních a obřadních forem lidového oděvu, oproštěných od mladších úprav, výstřelků revitalizačních dob i kostýmů pro pódiové vystupování“. Záměrně takto oklešťují bohatou škálu předloh pro vykreslení odlišných variant oděvů.

Čtenář nabývá dojmu, že existují také další, méně významné typy krojového oděvu, které nebyly do *Atlasu* zařazeny. Nedostane však informaci o kritériu použitém pro tuto selekci. Zároveň mu není představen ani klíč k výběru jednotlivých vyobrazení v „atlasové“ části knihy. Po prolisování stránek s kresbami lze odvodit snahu demonstrovat vzhled šatstva pro zvolenou oblast na dvou osobách. Prostý a zdánlivě správně postavený způsob prezentace je však zcela nedostačující pro dílo s tak vysoce definovanými ambicemi. Navíc je ovlivněn mnohdy nesourodou skladbou párů, ať už se jedná o věkový nesoulad (např. s. 54 a 55), disharmonii v určení oděvu k vybraným příležitostem (např. s. 54 a 55, 130 a 131) nebo prezentací pouze ženského oděvu pro vybrané území (např. s. 30 a 31, 36 a 37, 146 a 147), ačkoliv mužská podoba zajisté také existovala.

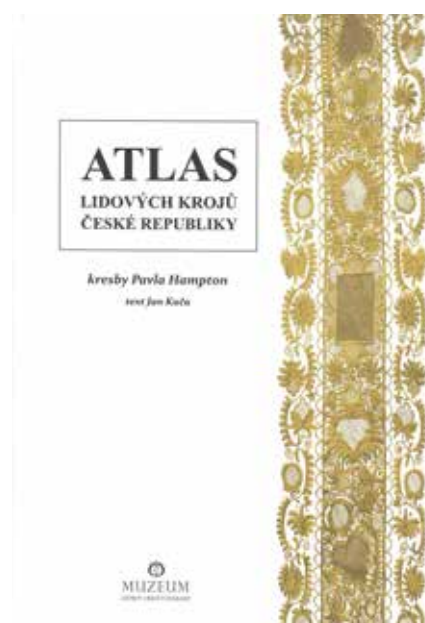
Aplikovaná idea tak nemůže v žádném případě poskytnout prostor pro souhrnné a úplné informace, neboť nerespektuje vývoj oděvu v čase, jeho různou podobu v závislosti na sociálním postavení nositele, věku, rodinném statusu nebo okolnosti využívání. Zvolený přístup vede v mnoha případech ke zjednodušené až klamně představené o jediné formě ošacení v daném místě pro celé vymezené období nebo všechny příležitosti. Zároveň vzniká přesvědčení, že komplety vyobrazené pro různé kraje se vyskytovaly souběžně, což ne vždy bylo pravdou, zejména docházelo-li k postupnému odkládání lidového oděvu v některých oblastech nebo asynchronně mezi muži a ženami v jednom regionu.

Posledním neosvětleným tajemstvím zůstává spolupráce odborného dohledu a autorky kreseb. Spokojenost redakce s provedením ilustrací není dostatečným argumentem pro jejich příznivé hodnocení. Bylo by žádoucí hlouběji představit celý proces vzniku krojových vyobrazení od určení vodítka pro jejich výběr, vyhledávání předloh, definování kresebných postupů, samotné výtvarné

pojetí, odborný dohled nad provedením až po převod do tiskových dat. Vzhledem k záměru celé knihy právě důraz na velmi časově náročné a znalostně podmíněné odborné shromažďování podkladů a dohled nad realizací kreseb je podstatnou složkou tvorby publikace tohoto rázu zaručující věrohodnost obrazové části. Popis provedených činností by totiž poskytl i možnost zdůvodnit či objasnit výše vytýkané nedostatky v neurčené metodě výběru předloh pro krojované postavy. Zároveň by umožnil i kriticky připustit, že badatelé se při práci často potýkají s neexistencí, nedostatkem nebo neúplností informačních pramenů pro hledání odpovědí, což v tomto případě mohlo vysvětlit zmiňovanou nesourodost mezi některými vyobrazenými páry.

Redakce zastoupená Janem Mičánkem zmiňuje nutnost vytvořit autorské kresby krojového ošacení jako jedinou optimální cestu pro potřeby *Atlasu*, čehož bylo dosaženo díky jedinečným ilustracím Pavly Hampton. Jako předlohy ke své práci autorka využívala bohaté spektrum fotografií nebo vyobrazení z dříve vydané odborné literatury, tudíž lze předpokládat spolupráci s odbornou složkou muzea. Vyhověla rovněž požadavku rozpohybovat jednotlivé figury, ovšem je na zvážení, zda jsou některé pózy nebo zvolené doplňky adekvátní k charakteru tématu (např. s. 29, 88).

Problematickým se však jeví způsob provedení ilustrací, neboť vyvstává otázka, nakolik je lze označit za skutečně autorské. Mnohé z nich mají ve skutečnosti charakter počítačově upravených podkladových materiálů zobrazujících celé postavy nebo jednotlivé oděvní součástky. Proměna je lehce odhalitelná nejen pro odborníky, kteří mají přehled o původních vyobrazeních a ilustrace jim připadají až nápadně povědomé. Pro tuto identifikaci jsou často nápomocné také nezdařené přeměny, které ve výsledku působí buď jako rozmazaný obraz (např. s. 96 výšivka manžet, s. 110 výšivka vesty, s. 117 ženský kabátek, s. 160 košile, vesta a klobouk), či naopak jeho

neumělé dodatečné dokreslení (např. s. 109 motivy na zástěře). Vedle toho se objevují i cílená nebo neprovedená opomenutí převodu obrazu z fotografií obsahující takové detaily, které není možné dosáhnout ruční kresbou (např. s. 51 čepec, s. 179 šátek, střapce u ozdobného pásu zvaného sak, pletená kopýtka). K tomu je nutno připočíst občas chybějící drobné části oděvu (např. s. 138 spóna u opasku, s. 188 neúplné šňůrování kabátu), posuny detailů do míst, kam nepatří (např. s. 203 modré šňůrování dírek na kordulce), nebo špatně sesazené části obrazu k sobě (např. s. 149 pravá ruka nesedí do rukávců, s. 158 obraz výšivky z rukávců překrývá obraz šátku u pasu, s. 206 obuv a opasek). Pro využití počítačových technologií hovoří i opakované užití obličejů (např. s. 34 a 182, 134 a 176, s. 172 a 186) či dalších částí těl (s. 187 a 193 nohy), které jsou pouze zrcadlově otočené, zmenšené, zvětšené, anebo obohacené jinými detaily.

Na nedůsledný, či neobeznalý odborný dohled i výběr některých problematických podkladů a zároveň na možnou, ovšem nevhodnou invenci autorky ukazuje i využívání problematických a záměru knihy nevyhovujících podkladů (např. s. 206 oděv z revitalizačních dob) či kresebné změny skladby nebo detailů vyobrazených oděvů (např. s. 159 sámek a jiná krajka na zástěře). Vzhledem k tomu, že většina podkladových materiálů vzešla z výzkumné práce odborníků profesně zaměřených na tradiční textil a cílených na jeho výskyt v daných regionech, měly by být tyto vzory upravovány bez odkazu na jiný věrohodný zdroj.

Původní fotografie nebo kresba nemusí ve všech případech poskytnout zcela jasnou představu pro interpretaci správného stavu, což se potvrdilo i u provedení několika postav z *Atlasu*. Postrádají drobné části oděvu, nebo jim naopak přebývají, popřípadě jsou zcela špatně překresleny (např. s. 181 střih kordulky nedovoluje sahat pod pas, s. 204 špatná barevnost výšivky na košili, užití ženské kotle k sepnutí výstřihu košile, s. 205 na

pintě okolo pasu chybí „ouška“ provlékaná u pasu). Opakuje se tak situace z dob dokumentování krojových celků v první polovině 19. století, kdy se autoři maleb, kvašů či litografií díky vlastní neznalosti, nedokonalým popisům či vyobrazením dopouštěli ve svých dílech schematické zkratky, vlastních vnosů či nejasného reprodukovaní obrazu. Vzhledem k téměř dvousetletému odstupu od této epochy, k možnostem současné doby a k existenci sítě paměťových institucí pověřených dokumentací a spoluprací s jinými subjekty je již zbytečné setrvávat v obdobných praktikách našich předchůdců.

K lepšímu hodnocení nenapomáhají ani doprovodné texty u jednotlivých figur. Jsou značně obecné a typické nevyváženou kvalitou i kvantitou informací. Zjednodušení obsahu nerespektuje rozdíly skladby oděvu na základě dosaženého věku nositele, popř. příležitosti k oblékání, což vede až k mylným závěrům o jediné variantě mužského či ženského oděvu. Texty popisují ilustrované oděvy, ale občas nezmiňují některé zobrazené detaily. Nesrozumitelně působí užívání odborné nebo místní textilní terminologie pro materiály, které nejsou čtenáři blíže opsány. Doprovodná slova v některých pasážích postrádají konkrétní údaje o materiálech či výzdobných prvcích a vystačí si s hrubým konstatováním barevnosti bez výčtu skutečných odstínů. Odstrašujícím tvrzením jsou pak nejisté předpoklady toho, co může být oku čtenáře uschováno pod svrchním oděvem (s. 28, 29).

Samozřejmostí by mělo být citování veškerých zdrojů v závěrečném souhrnu užité literatury. Bohužel ani tuto kategorii autoři necitili – chybí zde množství děl, která prokazatelně byla podkladem pro ztvárnění ilustrací i pramenem pro textové doprovody. Jako marginálie v problematice pojetí knihy se už jeví občasný boj autora textů i korektora s umístěním nadužívaných čárek určených k oddělení nahuštěných informací a nedohlídání barevného rozdělení oblastí v mapové části (s. 13 – čísla 73 a 114).

Vrátíme-li se k prezentovaným ambiciózním záměrům, vydaná publikace je určitě nenaplněná. Příčinou je neschopnost redakce i autorů kriticky posoudit složitost dosažení stanoveného cíle. K jeho zdárnému uskutečnění je třeba značných personálních, odborných, časových a finančních zdrojů, a zejména meziinstitucionální spolupráce. Na jedné straně lze rozporovat tvrzení redakce, že nevznikala díla představující výběr krojového ošacení nejen z oblastí celé České republiky, ale i bývalého Československa, potažmo dřívějších historických států, které zahrnovaly české země. Na druhou stranu je pravdou, že početně převažují souborné práce zaměřené na určitý etnografický region či subregion. Zpravidla je ale u tohoto typu prací patrná nejen důkladná znalost výchozí materie, ale i jistá míra odborné pokory. Se znalostí jejich přínosu nezbyvá než konstatovat na vrub recenzované publikace, že v jejím případě se dobře míněný cíl setkal s přílišnými ambicemi realizačního týmu. Naplnit pomyslný sen několika generací vlastivědných a národopisných pracovníků i profesionálních etnologů byl zcela nad jejich síly.

Lenka Drápalová
(*Národní muzeum v přírodě*)

MARIANNA ORAVCOVÁ: AKCIA B. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2020, 303 s.

Pre pochopenie súčasného stavu (česko)slovenskej spoločnosti je dôležité venovať pozornosť nielen aktuálnej situácii, ale aj bolestivým kapitolám nedávnej histórie. Je to potrebné, lebo mnohí mladí ľudia, ktorí sa narodili a vyrastali po novembri 1989, ju nepoznajú a nevedomujú si, že cez osudy rodičov či starých rodičov táto minulosť ovplyvňuje aj ich životy. V pohľade na „dávne“, no v mnohom dodnes prítomné a neraz stále neprebolené udalosti patrí významné miesto pojmu (ne)známemu ako Akcia B.

S týmto fenoménom som sa (vedome, či mimovoľne) opakovane stretával v rôznych súvislostiach. Zmienky o ňom sa tu a tam objavovali v rozprávaniach rodičov, spomienkach informátorov, nachádzal som ich v historickej, etnologickej, sociologickej či politologickej literatúre. Táto udalosť má miesto aj v mojich detských spomienkach, hoci našej rodiny sa Akcia B dotkla len nepriamo. V prvej polovici 50. rokov totiž u nás prechodne býval o čosi starší chlapec. Až začiatkom 60. rokov som sa dozvedel dôvod. Jeho otec totiž „sedel“, matka musela opustiť Bratislavu. A ešte oveľa neskôr, už v novom miléniu, som sa z monografie Ivce Štelmachovič Bumovej *Sionisti a buržoázi nacionalisti v ŠtB. Prípady Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)* oboznámil s konkrétnymi podrobnosťami otcovho procesu, matkinho odchodu z mesta a tým aj príčinou chlapcovho pobytu v našej rodine...

Napriek širokému spektru zlomkových informácií o existencii a priebehu Akcie B, ktorá prebiehala v rokoch 1952 – 1953, na Slovensku, dosiaľ chýbala práca, ktorá by analyzovala a zhrnula rozptýlené poznatky. Túto medzeru sa pokúsila vyplniť Marianna Oravcová. Vo svojej monografii sa opiera o výsledky rozsiahleho (predovšetkým archívneho) výskumu. Získaný materiál rozdelila do piatich kapitol (a množstva podkapitol). Veľavravné sú už ich názvy: „Cez ľudovú demokraciu k diktatúre proletariátu“, „Zákonné nepráv“, „Mimosúdne perzekúcie“, „Akcia B – B ako byty“, „Ponovembrový postoj k perzekúciám 50. rokov“.

M. Oravcová podrobne analyzuje motívy, politické aspekty a širšie súvislosti tohto procesu. Cieľom Akcie B bolo získať vhodné ubytovanie pre prisluhovačov nových poriadkov. Režim našiel rýchle a jednoduché riešenie: donútil „nevhodných“ obyvateľov vybraných bytov, aby sa okamžite presťahovali do úradmi určených obcí, kde museli bývať a (obyčajne manuálne) pracovať. Akcia B postihla tisíce ľudí: len Bratislavu vtedy proti svojej vôli opustilo 683 osôb, späť

sa ich vrátilo len 132 (s. 248). Autorka sa síce sústreďuje v prvom rade na pomery v Bratislave (v závere práce približuje aj situáciu v ďalších väčších slovenských mestách), ale získané poznatky porovnáva so stavom v iných štátoch „tábora mieru“. Presvedčivo ilustruje, že napriek určitým osobitostiam vyhánanie obyvateľov, spojené s povinnosťou usadzovať sa v prikázaných lokalitách, nebolo československým špecifikom.

V jednotlivých častiach práce bádateľka krok za krokom odhaľuje jednotlivé vrstvy tohto procesu. Ako naznačuje už názov (a rozsah) kapitoly „Akcia B – B ako byty“, ťažisko monografie spočíva v prvom rade na 17 podkapitolách tejto časti. V nich M. Oravcová približuje skúmaný jav od počiatkov („Príprava“) cez konkrétne kroky až po dozvuky, ktoré nasledovali po jeho oficiálnom ukončení („Charakter rehabilitačných pokusov do roku 1989“). Pre lepšiu orientáciu v náročnom texte má čitateľ k dispozícii početné faksimile dobových dokumentov, ktoré Oravcová starostlivo vybrala a rozmiestnila pomaly na každú dvojstranu

knihy. Sú funkčné a predstavujú viac než len grafické osvieženie. Svojou autentickosťou, obsahom, používaným úradným jazykom pomáhajú priblížiť vtedajšiu atmosféru aj generáciám, ktoré (našťastie) opisovanú dobu poznajú len „z druhej ruky“.

Pre mňa majú uverejnené dokumenty nielen odborný, ale tiež (možno ešte viac) osobný rozmer. Vo viacerých prípadoch som v nich totiž našiel zmienky o osude ľudí, ktorých som osobne poznal. Možno najlepšiu (no nie jedinou) ilustráciu tejto skutočnosti predstavuje „Menný zoznam desiatej časti rodín navrhovaných na vysťahovanie z Bratislavy“ (s. 146) zo dňa 15. decembra 1952. Vyháňané osoby sú zoradené podľa abecedy a na druhom mieste sa nachádza meno pani B., matky chlapca, o ktorom sa zmieňujem vyššie. Pokiaľ sa pamätám, jej novým, úradne určeným domovom sa stala dedina na západnom Slovensku. Rodina tam ostala bývať ešte nejaký čas potom, čo pána B. predčasne prepustili z väzenia. Až začiatkom 60. rokov sa im podarilo nájsť vhodný byt a mohli sa vrátiť do Bratislavy. Pozorného čitateľa však v tomto zozname zaujme aj osobnosť Žofie (Žo) Langerovej. Jej manžela Oskara Langeru v jednom z procesov na začiatku 50. rokov odsúdili na 22 rokov väzenia. Pretože bol označený za „nepriateľa ľudu“, jeho manželka musela aj s obidvomi dcérami – školáčkami – opustiť pekný bratislavský byt a presťahovať sa najskôr do pivničných priestorov a potom do dediny Tvrdošovce na juhu Slovenska. V dôsledku liberalizácie spoločenských pomerov Oskara Langeru prepustili z väzenia začiatkom 60. rokov, teda „už“ po desiatich rokoch. Prežité utrpenie sa však podpísalo na jeho zdravotnom stave a zhrátko (v roku 1966) zomrel. Po 21. auguste 1968 emigrovala vdova spolu s obidvomi dcérami (staršia Zuzana bola už vtedy známu speváčkou, kvôli otcovým kádrovým problémom však nesmela vystupovať pod vlastným menom, preto si zvolila pseudonym Lonská, mladšia z nich vyštudovala v novej vlasti

etnológiu) do Švédska. Žo Langerová tam neskôr napísala pamäti. Pôvodne vyšli pod názvom *Convictions: Memories of the Life Share with a Good Communist* v roku 1979 v Londýne. V slovenskom preklade vydavateľ uprednostili „jemnejší“ titul *Vtedy v Bratislave. Môj život s Oskarom L.* Dôležitú rolu v tomto texte zohrali spomienky na nútené vysťahovanie v rámci Akcie B.

Príbeh langerovskej rodiny nebol ojedinelý, pretože Akcia B sa negatívne zapísala do osudov stovák rodín. Autorka však ilustruje, že nie každý z postihnutých prijal nepríjemný úradný príkaz bez odporu. Text aj faksimile informujú o niekoľkých (prevažne neúspešných) pokusoch zvrátiť rozhodnutie, alebo aspoň dosiahnuť jeho zmiernenie napríklad presídlením do vhodnejšej lokality. Možno predpokladať, že archívy skrývajú stovky podobných žiadostí, a je škoda, že autorka im nemohla venovať väčší priestor. Kniha *Slovutný pán prezident* (2020), v ktorej americká výskumníčka Madeline Vadkerty spracovala žiadosti zaslané prezidentovi vojnového slovenského štátu Jozefovi Tisovi, je totiž dokladom, koľko užitočných a zaujímavých informácií ponúka podobný korpus korešpondencie histórii, ale aj iným spoločenským vedám. Podobný prínos predstavujú i etnologické a folkloristické výskumy orálnej histórie zamerané na osobné spomienky ľudí, ktorých Akcia B zomlela. Tieto pramene odrážajú individuálne postoje a osudy a sú určitým protipólom „vše-objímajúcich“ (preto nie vždy dostatočne výpovedných) úradných dokumentov.

Uvedené pripomienky nemajú byť kritikou autorky a recenzovanej monografie, pretože jej prínos považujem za nesporný. Je to len povzdych etnológa a možno inšpirácia pre odborníkov, ktorí uvažujú o zameraní prípadných budúcich výskumov. Marianna Oravcová sa ambiciózne sústredila na široké spektrum zložitých problémov. Je mi jasné, že v takomto rozsahu nemožno reálne žiadať, aby každú parciálnu subtému vy-

tváranej mozaiky vyplnila „kamienkami“ v rovnakom počte, farbe a veľkosti...

Peter Salner
(Ústav etnológie
a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.)

MAGDALENA GÓRNIĄK-BARDZIK (ED.): SĄSIEDZI OD NARODZIN AŻ PO ŚMIERĆ. FOTOGRAFIE FRANCISZKA LEPICHA Z OLESZKI. Katalog wystawy. Opole: Muzeum Wsi Opolskiej, 2021, 127 s.

Muzeum opolské vesnice (Muzeum Wsi Opolskiej) stálo u zrodu výstavy a kvalitní obrazové publikace *Sousedé od narození do smrti*, které prostřednictvím fotografií Františka Lepicha přiblížily život obyvatel tří vesnic na opolském Slezsku nacházející se nedaleko významného poutního místa Hory Svaté Anny. Až do roku 1945 byly součástí Německa, pro které se zdejší obyvatelé rozhodli v plebiscitu po první světové válce na rozdíl od východní části

Horního Slezska, jež byla přičleněna k obnovenému Polsku. O komplikovaném etnickém povědomí zdejších obyvatel a o tzv. šlonzactví byli čtenáři Národopisné revue seznámeni před časem ve studii Teresy Smoliňské (4/2020).

Autor fotografií František Lepich (1909–2000) se narodil v tzv. Kolonii, která vznikla parcelací církevní půdy u vesnice Oleszka, katastrálně však nová osada náležela do sousední obce Jasiona. Spolu s ní a další nedalekou vesnicí (Żyrowa) to byl mikrosvět, ve kterém Lepich ve 20. až 40. letech fotograficky dokumentoval jeho obyvatele. Nebyl profesionální fotograf, protože se v mládí vyučil stolařem a kolářem a po získání dalších profesních zkušeností u několika zaměstnavatelů si zařídil vlastní dílnu, kterou provozoval vedle rodinného zemědělského hospodaření. Vlastnil skříňkový aparát na skleněné negativy, pomocí kterého pořízoval fotografie na přání rodiny a přátel nebo na objednávku obyvatel zmíněných vesnic nejčastěji při významných rodinných událostech, ale i při práci, sportu či společenské zábavě. V důsledku události konce druhé světové války při osvobozování Slezska byla ale značná část pozitivů zničena.

V roce 2016 Berthold Lepich, syn už zemřelého Františka Lepicha, objevil v rodném domě 750 skleněných negativů, které jeho otec uschoval. Digitalizaci snímků provedla místní společenská organizace „Naše dědictví“ (Nasze Dziedzictwo) z Żyrowe a ve spolupráci s Muzeem opolské vesnice vznikla výstava, která prostřednictvím zvětšených fotografií pořizených ze skleněných negativů přiblížila venkovský život opolského Slezska v meziválečné době, ze které snímky převážně pocházely. Přestože negativy nebyly popsány, podařilo se spolku „Naše dědictví“ prostřednictvím pamětníků zjistit jména fotografovaných a identifikovat je stejně jako bližší okolnosti jejich vzniku.

Vedle výstavy byla fotografická pozůstalost Františka Lepicha zpracována formou výstavního katalogu, který dostal

formu obrazové publikace. Ta přiblížila nejen genezi souboru, ale také prostřednictvím vybraných fotografií jeho dokumentární a výtvarnou hodnotu. Na jejím vzniku se podílelo několik autorů. V úvodu ocenil ředitel Muzea opolské vesnice Jarosław Gałęza autentičnost fotografií a poděkoval všem, kdo přispěli k uspořádání výstavy a k vydání publikace. Protože publicita objeveného souboru byla pojata komplexně, její součástí byla i prezentace prostřednictvím internetu a dokumentárního filmu zachycujícího aktéry minulé, už zemřelé, i jejich současné nástupce. Širší společenský rozměr akcím dodala setkání a semináře věnované kulturnímu dědictví opolského Slezska.

Magdalena Górniak-Bardzik, autorka výstavy a redaktorka publikace, osvětlila v jejím úvodu genezi celého projektu. Podala základní informace o koncipování výstavy, která proběhla v Muzeu opolské vesnice od 17. září do 31. října 2021, a přiblížila výběr sta fotografií prezentovaných na výstavě, které byly selektovány ze 750 skleněných negativů nalezených v pozůstalosti Františka Lepicha. Dále v textu katalogu informovala o doprovodných akcích a o spolupráci s odborníky. Patřila mezi ně např. Helga Bieniusa, předsedkyně společnosti „Naše dědictví“ z Żyrowé, jež na základě životopisu, který v roce 1962 F. Lepich sepsal, detailně přiblížila jeho životní osudy (rodiče, vyučení, sňatek, děti, nasazení v německé armádě, americké zajetí, poválečnou dobu). První fotoaparát na skleněné negativy (60 x 90 a 90 x 90 mm) dostal F. Lepich na Vánoce, když mu bylo čtrnáct let. Později si opatřil novější typ, opět na skleněné desky (120 x 150 mm), ale se samospouští, takže se mohl objevit na skupinových scénách. Zřídil si fotografickou komoru s potřebným zařízením. Obyvatelé Oleszka a okolních vesnic ho zvali k sobě, aby jim zvěčnil důležité rodinné události (svatba, křtiny, první sv. přijímání) či náboženské události (procesí, Boží tělo). Jeho rozsáhlé dílo portrétní bylo různě motivované (včetně snímků na doklady),

ale objevuje se i dokumentace staveb nebo místního zámku, kde v mládí určitou dobu pracoval jako stolař. Své fotografie čas od času prezentoval i na veřejnosti a byl v kontaktu s jinými lokálními fotografy. Fotografování se stalo jeho velkou vášní, konstatuje Helga Bieniusa.

Na kulturní realie, které lze ze snímků vyčíst, tj. na každodenní i sváteční život polských Slezanů první poloviny 20. století, se zaměřila Teresa Smolińska z opolské univerzity. Interpretuje získané poznatky šířeji jako součást kulturního dědictví opolského Slezska, i když se vztahují jen k lokální společnosti v okolí Hory Svaté Anny. Poukázala na zájem o slezské lidové tradice už dříve v 19. století, jak ze strany cizích badatelů polských i německých, tak také s ohledem na domácí, v regionu ukotvené sběratele. V dějinách slezského sběratelství má František Lepich důležité místo jako dokumentátor, který psané slovo nahradil fotografií. Vytvořil obraz světa lokální společnosti, kde od konce 19. století docházelo k přeměnám a modernizaci tradiční kultury v souvislosti s industrializací a změnami společensko-hospodářskými, politickými i obecně civilizačními. Snímky ukazují dynamický proces přeměn v mnoha oblastech života rodinného i veřejného.

Ještě jednu specifickou skutečnost Teresa Smolińska zdůraznila, a to, že díky fotografiím Františka Lepicha dostala kolektivní paměť obyvatel zpod Hory Svaté Anny silný „tvůrčí“ impuls a že se – dosud udržovaná jen v rodinách – objevila na veřejnosti. Malá historie lokální se střetla s velkou historií evropskou. Na denní světlo se dostaly různé informace z „kolektivní paměti“ vztahující se k tématu druhé světové války, osvobození Horního Slezska Rudou armádou a k poválečné historii Šlonzaků. Lepichova vizuální zpráva o kulturním dědictví Slezska bude snad atraktivní i pro mladou generaci, která je fascinována touto formou kulturní transmise, míní Teresa Smolińska.

Nad fotografickým „uměním“ amatéra Františka Lepicha se v knize zamýšlí Ma-

rek Szyryk (Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna w Łodzi). Soubor označil za výjimečný. Jeho historická hodnota vyplývá z dlouholetého komplexního záznamu „malé vlasti (heimat)“ a prolíná se s hodnotou uměleckou. Autor zanechal dědictví, které jeho lokální předválečný svět natrvalo zvěčnilo a zachovalo pro další generace.

Vlastní obrazová část knihy není uspořádána tematicky, ale s ohledem na ideu obsaženou v jejím názvu chronologicky s životem člověka, který začíná příchodem na svět, prochází různými životními peripetiemi a končí smrtí. Zaujme svou žánrovou různorodostí, kde vedle individuálních portrétů se nacházejí snímky kolektivní, církevní slavnosti a společenské akce, ale také práce na poli nebo v řemeslnických dílnách, zaměstnání žen, vesnické domy s charakteristickými verandami (*Lauby*), veřejné stavby, památky, pomníky, sady a zahrady. Dominují rituály rodinné. Ukazují, že ve vesnickém prostředí tehdy převažovaly vícegenerační rodiny s mnoha dětmi. Proto cílem bylo zachytit klíčové momenty v životě člověka: narození, křest, dosažení prvního roku života dítěte (tzv. *roczek*), vstup do školy, první svaté přijímání, mládí, zásnuby, svatba, výchova dětí, stáří, úmrtí. Vše je spojeno s náležitým oděvem a speciálními atributy. Přestože muži už v druhé polovině 19. století akceptovali městský oděv (*anzug*), u žen, a to nejen ze starší generace, se objevuje ještě tradiční forma tvořená delším kabátkem (*jupa, jakla*), sukní (*mazelonka ze stanikiem*) a zástěrou (*zopaska*), což je sestava charakteristická nejen pro Opolsko a Horní Slezsko, ale rozšířila se i na české Hlučínsko. Jiný charakter měl pracovní oděv, jenž je na snímcích rovněž dokumentován, ale ne v takové míře jako sváteční oblečení.

I když František Lepich byl amatérský fotograf, jeho skupinové snímky jsou dobře komponované jak v případě rodinných snímků, tak u různých pracovních skupin. Lidé různého věku jsou

zachycení ve svém přirozeném prostředí, v místě bydliště před vlastním domem, na dvoře, v zahradě, v lese či ve svém zaměstnání. Z fotografií lze vyčíst, co bylo individuální a co naopak pro dobu typické, jaké byly např. módní trendy v odívání reflektované mladou generací.

Výstavní katalog či spíše monografie věnovaná dílu amatérského fotografa Františka Lepicha z opolského Slezska je inspirativním dílem nejen pro svou dokumentární hodnotu, ale také společenskými konotacemi, které souvisejí s dobou jejich vzniku. Jakýsi pendant v našem prostředí mohou představovat publikace o uzavřené kultuře sudetských Němců.

Miroslav Válka
(Ústav evropské etnologie FF MU)

RÁCHEL POLOHOVÁ: ŠANA TOVA! ŽIDOVSKÝ ROK V PÍSNÍCH. Frýdlant nad Ostravicí: YOU STORY UP!, 2021, 78 s.

Zpěvník *Šana Tova!* Ráchel Polohové je nesporně průkopnickým počinem. Jedná se o první ucelenou edici písní vztahujících se ke všem svátkům židovského liturgického roku, ale také ke stěžejním novodobým izraelským státním svátkům, které odkazují na historické události moderních dějin od první přístěhovalecké vlny (tzv. první alija od roku 1881) přes genocidu Židů za druhé světové války až po válku šestidenní, ale i na připomínání obětí teroristických činů až do dnešních dnů. Knižní vydání navazuje na předchozí dlouhodobou publikační iniciativu, v jejímž rámci se na stránkách periodika *Maskil*, časopisu pražské reformní komunity Bejt Simcha, pravidelně objevovaly hebrejské písně.

Zpěvník zahrnuje celkem jednatřicet písní. Jedná se v drtivě většině o sváteční písně, jejichž textovým základem jsou zcela, nebo zčásti liturgické či paraliturgické básně či hymny (pijutim) v hebrejštině. Ve zpěvníku lze najít i ně-

kolik nigunů, tj. drobnějších písňových útvarů založených na mnohdy typizovaných melodicko-rytmických idiomech, s textovými fragmenty starozákonních biblických veršů z různých pasáží Tóry nebo často žalmů, doplněné mnohačetným opakováním solmizační slabiky „la“, „daj“ apod. U většiny písní se nejedná o lidovou a anonymní tvorbu, ale o autorské výtvořky, které dnes současně představují de facto základní vrstvu izraelského národního písňového repertoáru. Texty i nápěvy písní totiž pocházejí od tvůrců narozených ve východní Evropě, kde dotyční po část života působili před odchodem do Izraele. Konkrétně jde o židovské literáty a básníky, hudební skladatele, pozdější izraelské hudební pedagogy nebo sborníky, narozené na území dnešní Ukrajiny, Polska, Ruska i Běloruska v období mezi poslední třetinou 19. století a dobou mezi dvěma světovými válkami. Jejich mateřštinou byla často jidiš, přesto se však jednalo v kontextu dalšího vývoje o klíčové tvůrce nejen dětské moderní hebrejské poezie, literární (Levin Kipnis, Jicchak Kacnelson, Chaim Chefer, Imanuel Harusi, Jisrael Dušman, Natan Alterman) hudební a zejména písňové tvorby (Nachum Nardi, Imanuel Amiran, Menaše Ravina, Jedidia Admon, Matatjahu Šelem, Joel Velba). Autorka tedy kromě

jiného musela zajistit získání autorských a licenčních práv k mnoha písním.

Pořadí písní se odvíjí od sledu svátků židovského liturgického roku. Publikaci otevírá několik základních šabatových písní. Zde přirozeně nelze opominout *Lecha dodi*, tradiční píseň na slova básně kabalisty ze Safedu Šloma ha-Leviho Alkabece. Mladšího data je naopak píseň *Kol ha-olam kulo* na slova chasidského rebeho Nachmana z Braslavi, avšak zhudebněná izraelským rabínem Baruchem Chaitem v druhé polovině 20. století. Jak správně Ráchel Polohová upozorňuje, jen k samotnému šabatu existuje široký repertoár, který by vydal na samostatnou publikaci. Následují písně ke všem ostatním svátkům od Roš ha-šana až po Tu be-av. Zpěvník tak předkládá i písně ke svátkům jako Lag ba-omer nebo Tu bi-švat, které zpravidla nebývají v takovém centru pozornosti jako šabat, vysoké svátky (Roš ha-šana, Jom kipur), Chanuka, Purim nebo Pesach. Zpěvník uzavírají písně zpívané při příležitosti novodobých izraelských státních svátků. Vedle *Hatikvy*, sionistické písně a současně dnešní izraelské hymny, zpěvník uzavírají písně ke Dni vzpomínky na šoa a hrdinství i takřka kultovní píseň *Jerušalajim šel zahav* zpívaná při příležitosti Dne Jeruzaléma, resp. jeho sjednocení během šestidenní války v roce 1976. Ze zajímavostí v předkládaném písňovém výčtu lze vyzdvihnout píseň *Jemej ha-Chanuka/Chanike, oj, Chanike*, jedinou píseň v jidiš znění i v hebrejském překladu A. Avrunina. Poslední z pesachových písní *Ruach aviv* zase odkazuje na častý fenomén kontrafaktury (podkládání existujících nápěvů novým textem) v židovské hudební tvorbě a prolínání sféry posvátného s profánním: hebrejský text této písně opěvuje jarní větrík, nápěv je ale převzat z ukrajinské lidové písně o vůdci kozáků Petru Dorošenkovi.

Zpěvník má přívětivou formu i pro čtenáře, kteří neovládají hebrejštinu. V izraelských zpěvnících bývá původní hebrejský text umístěn rovnou pod

notopisem nápěvu, slabiky se přitom čtou standardně hebrejsky zprava doleva, ovšem text jako celek plyne současně s notopisem zleva doprava. Tato forma může být nepochybně pro řadu českých zpěváků matoucí. V publikaci *Šana Tova!* jsou písňové texty umístěny jak rovnou pod nápěvy, tak i zvlášť, všude je přitom využita jednodušší forma transkripce hebrejského písma do latinky. Současně však nechybí původní hebrejské znění s punktovaným neboli vokalizovaným textem, aby správné přečtení textu včetně samohlásek nedělalo problémy ani začátečníkům v hebrejštině. Přesně jak autorka deklaruje, v překladech písňových textů nejde o přebásnění, spíše se zde zdůrazňuje snaha co nejvíce přiblížit étos původního hebrejského textu. Nápěvy doplňují standardní akordové značky.

Po roce 1989 se rozrostlo spektrum vyznávaných směrů judaismu v České republice, které sahá od ortodoxního po reformní a progresivní judaismus, od roku 1996 v Praze působí i chabadnické hnutí odkazující k východoevropskému chasidismu. Dnes se tedy v českých synagogách i domácnostech lze setkat nejen s písňemi nebo dílčími nápěvy předkládanými zpěvníkem. Současně obrovská nabídka internetových a elektronických zdrojů i rozšířené možnosti nákupu

zahraniční literatury umožňují zájemcům rozšiřovat repertoár. Děje se tak nicméně na základě individuálních iniciativ, svépomocí a s ohledem na vlastní jazykovou i hudební vybavenost dotýčných. V návaznosti na tento poznatek se lze ptát, zda má zpěvník *Šana Tova!* rekapitulovat v českých zemích a zdejších židovských komunitách již zpívané sváteční písně, anebo přinést i zcela nové inspirace.

Koncepčně se zpěvník nachází v oblasti popularizační literatury, přestože by mohl aspirovat na odbornou publikaci. V úvodu Ráchel Polohová nastiňuje pouze základní obrysy židovské hudební tradice a praxe, ke každé písni, jejímu textu, autorům i kontextům provozování je poskytnut relevantní výčet informací. Leccos by nicméně bylo možné prohloubit a upřesnit, a zvýšit tak potenciál publikace. Je třeba si uvědomit, že vydáním zpěvníku autorka přispěje k ustavení kánonu písní, k němuž se budou vztahovat všichni zájemci o daný repertoár. Za nedostatek lze považovat explicitní nepopsání kritérií výběru písní v publikaci věnované především příjemcům z České republiky nebo Slovenska. Jedná se o písně nejčastěji zpívané v Izraeli? A do jaké míry se tentýž repertoár uplatňuje i v současných diasporních komunitách? Lze přemítat, jaká další hlediska se při výběru písní uplatnila. Je jistě pravdou,

že v repertoáru hebrejských písní i lidové jidiš tvorby se nachází značné množství nápěvů i textů, jejichž autorství není známo. Přesto však se tyto písně objevují opakovaně v různých edicích a zpěvnících nejen v Izraeli. Z toho důvodu by bylo nanejvýš žádoucí, aby autorka na hlavní zdroje písní odkázala, ať už jde o písně publikované fyzicky nebo elektronicky například na izraelské platformě Zemerešet, anebo se jedná o čísi rukopisný sběr. Dalo by se také upřesnit, jaká varianta nápěvu nebo textu se vžila v českém prostředí a zda ji právě tento zpěvník předkládá, anebo uvádí verzi odlišnou: pro zajímavost by jistě bylo možné u takových písní jako *Lecha dodi* nebo *Ma'oz cur* nabídnout i jinou variantu. Někdo může postrádat písně jako *Cur mišelo*, *Adon olam* nebo i pijuty zpívané hojně mimo aškenázský svět – *Dror jikra* nebo *Jedid nefeš*. Obecně je však třeba velmi ocenit vydání zpěvníku, který vyplnil dlouholetou mezeru na českém trhu a uspokojí poptávku po uceleném zdroji židovského svátečního písňového repertoáru. To ostatně reflektovala i odezva zájemců z řad veřejnosti, neboť knihu se podařilo publikovat i díky získání finančních prostředků prostřednictvím platformy Donio.

Zita Skořepová
(Etnologický ústav AV ČR)

Studies on the Subject of “Cultural Heritage”

From Folklore to Living Heritage: On the Development of UNESCO's Contribution to the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [English version of the article] (<i>Rieks Smeets</i>)	83
From Folklore to Living Heritage: On the Development of UNESCO's Contribution to the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Czech version of the article] (<i>Rieks Smeets</i>)	99
Languages and Dialects as Part of Regional Identity and Cultural Heritage (on the Example of the Czech Republic) (<i>Marta Šimečková</i>)	114
On Research and Access to Cultural Heritage in Slovakia on the Example of the Process of Writing an Ethnochoreological Monograph (<i>Katarína Babčáková</i>)	125

Off-Topic Studies

The Economic Impact of the First Two Years of the Covid-19 Pandemic on Czech Culture (<i>Jaroslav Novák</i>)	138
--	-----

Transforming Tradition

Humour of School-Age Children in Response to Covid-19: Report from Field Research in the Village of Blatnička (<i>Ludmila Peterková</i>)	150
--	-----

Retrospectives

The Century of Slávek Volavý (1922–2022) (<i>Jan Krist</i>)	154
---	-----

Interview

On Folk Music and Folklore Inspirations: An Interview with Miloš Štědroň on the Occasion of His Life Anniversary (<i>Lucie Uhlíková</i>)	156
--	-----

Jubilees and Obituaries

Wishes to Helena Mevaldová (<i>Jiřina Veselská</i>)	160
Cheers to the 70th Birthday of Oldřich Kašpar (<i>Radoslav Hlúšek</i>)	161
On the Jubilee of Věra Kovářů (<i>Jana Spáthová</i>)	163
Last Greetings to Karl Kaser (<i>Andrej Mentel</i>)	165

Conferences

Ethnological Days 2022 (<i>Barbora Turčanová</i>)	167
Art in the Pews? Elements of Traditional Folk Culture as Part of the Educational Curriculum (<i>Terezie Řánková</i>)	167

Reviews

P. Hampton – J. Kuča: Atlas lidových krojů České republiky [Atlas of Folk Costumes of the Czech Republic] (<i>Lenka Drápalová</i>)	168
M. Oravcová: Akcia B [Action B] (<i>Peter Salner</i>)	170
M. Górnjak-Bardzik (ed.): Sąsiedzi od narodzin aż po śmierć. Fotografie Franciszka Lepicha z Oleszki [Neighbours from Birth to Death. Photographs by Franciszka Lepicha from Oleszki] (<i>Miroslav Válka</i>)	172
R. Polohová: Šana Tova! Židovský rok v písních [Šana Tova! The Jewish Year in Songs] (<i>Zita Škořepová</i>)	174

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2022, ročník XXXII

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA:

PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková,
doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc.,
PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Novotný, Ph.D., prof. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.,
PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA:

prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková

Redaktorka: Martina Pavlicová

Tajemník redakce: Petr Horehled

Překlady: Zdeňka Šafaříková

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. 6. 2022

ISSN 0862-8351 (Print)

ISSN 2570-9437 (Online)

MK ČR E 18807

